

Станіслав Лем

Едем

Едем

Станіслав Лем

МАЄСТАТ СЛОВА

Станіслав Лем

Едем

Едем

Станіслав Лем

МАЄСТАТ СЛОВА

М А Є С Т А Т С Л О В А

Станіслав Лем
ЕДЕМ

 ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН

Станіслав Лем

Едем

1

У розрахунки вкралася помилка. Замість того, щоб пройти над атмосферою, вони зіткнулися з нею. Корабель входив у повітря з ревом, від якого лопалися барабанні перетинки. Розпростерті на нейлонових сітках люди відчували, як стиснулися амортизатори, передні екрани спалахнули полум'ям і згасли, подушка розпечених газів, що натискала на ніс корабля, затулила зовнішні об'єктиви, гальмування почалося надто пізно й виявилось неефективним. Рубку виповнив чад од паленої гуми, під пресом перевантаження люди сліпли й глухли, це був кінець, однак навіть про нього жоден з них не міг подумати — не вистачало сили, щоб підняти грудну клітку, втягнути повітря, — це робили за них кисневі пульсатори, котрі ще працювали, нагнітаючи повітря в їхні груди, наче в полопані балони.

Нараз гуркіт ущух. Спалахнули аварійні вогні, по шість із кожного боку, люди заворушилися, над потрощеним і сплющеним у гармошку пультом двигуна горів червоний сигнал тривоги, клапті ізоляції, скалки плексигласу зі шелестом совалися по підлозі, рев припинився, все поглинув глухий, дедалі наростаючий свист.

— Що це?.. — прохрипів Лікар, випльовуючи гумовий мундштук.

— Лежати! — застеріг його Координатор, який стежив за останнім уцілілим екраном.

Ракета перекинулася, немовби в неї вдарив таран, нейлонові сітки, які обвивали людей, завібрували, наче струни, усе на мить застигло, ніби на гойдалці, що сягнула найвищої точки, відтак пролунав оглушливий гуркіт.

М'язи, які напружилися в очікуванні останнього удару, раптом обм'якли. Ракета, стоячи на вертикальному стовпі випускного вогню, повільно опускалася, сопла гуркотіли заспокійливо; це тривало кілька хвилин, потім перегородки затремтіли. Вібрація ставала дедалі сильнішою — мабуть, розхиталася підшипникова підвіска турбін. Люди Perezирнулися, проте ніхто не сказав ні слова. Вони знали, що все залежить від того, чи витримають ротори.

Уся рубка раптом задрижала, немовби ззовні в неї з навіженою швидкістю бив сталевий молот. Товста випукла лінза останнього

екрана миттю вкрилася густою павутиною тріщин, його фосфоричний диск згас, і при тьмяному світлі аварійних ламп знизу люди бачили на похилих стінах власні збільшені тіні; гуркіт перейшов у протяжний рик, під ними щось тріщало, ламалося, шматувалося з металевим скреготом; корпус, струшуваний страхітливими поштовхами, падав, падав, осліплений, мертвий; люди позіщулювалися, затамували віддих, цілковита пітьма, хаос... Нараз їхні тіла якась сила випростала на всю довжину нейлонових тросів, проте люди не долетіли до розбитих панелей, об які були б покалічилися, а повисли навскоси, повільно розгойдуючись, наче важкі маятники...

Ракета перекинулася важко, мов велетенська гора; цього разу гуркіт був далекий і тупий, брили викинутого ґрунту слабко застукотіли об зовнішню обшивку і зсунулися додолу.

Усе завмерло. Внизу сичали труби, щось жахливо булькало, швидко стікала вода, і шум цей був змішаний з пронизливим сичанням, яке повторювалося через рівні інтервали, немовби на розпечене залізо капала якась рідина.

— Живі, — сказав Хімік у цілковитій темряві.

Він не бачив нічого, висячи в нейлоновій сітці, наче в мішку, підвішеному за чотири ріжки на тросах. Це означало, що ракета лягла на бік. Якби вона стояла, сітка висіла б горизонтально. Щось клацнуло. Спалахнув блідий бензиновий племінчик старої Лікаревої запальнички.

— Екіпаж? — запитав Координатор.

Один із тросів його гамака лопнув, і Координатор повільно, безпорадно розгойдувався; просунувши руку у вічко нейлонової сітки, він марно силкувався схопитися за що-небудь, що виступало зі стінки.

— Перший, — сказав Інженер.

— Другий, — відгукнувся Фізик.

— Третій, — подав голос Хімік.

— Четвертий, — озвався Кібернетик, тримаючись за лоба.

— П'ятий, — закінчив Лікар.

— Усі. Поздоровляю, — голос Координатора був спокійний. —
Автомати?

Йому відповіла тиша.

— Автомати!!

Мовчання. Запальничка почала пекти Лікаря в пальці. Він загасив її. Знову все огорнула темрява.

— Я завжди казав, що ми зроблені з кращого матеріалу, — озвався в сутінках Лікар.

— У кого з вас є ніж?

— У мене. Хочеш перерізати троси?

— Якщо можеш вибратися без цього, то ще краще. Я не можу.

— Спробую.

Почулися якесь вовтузіння, прискорене дихання, щось грюкнуло, заскреготіло скло.

— Я на підлозі. Тобто на стіні, — повідомив Хімік. Голос його долинув звідкись ізнизу. — Лікарю, присвіти на хвилинку, я вам допоможу.

— Тільки поквапся, бо закінчується бензин.

Знову спалахнула запальничка. Хімік вовтузився біля гамака Координатора — міг досягти тільки до його ніг. Нарешті зумів трохи розсунути бічну «блискавку», і Координатор важко впав на ноги. Удвох їм працювалося швидше. Незабаром усі вже стояли на похилій, оббитій напівеластичною масою стінці рубки.

— З чого почнемо? — запитав Лікар.

Він стягнув краї рани на лобі в Кібернетика й наклав на неї пластир, який знайшов у себе в кишені. Лікар постійно носив при собі різні непотрібні речі.

— З констатації факту, чи нам вдасться вийти звідси, — відповів Координатор. — Насамперед нам потрібне світло. Ну, що там у вас? Уже? Лікарю, присвіти мені сюди, може, в клемках панелі є струм, хоча б у ланцюзі сигналізації тривоги.

Цього разу запальничка викресала лише іскру. Лікар без успіху крутив коліщатко, але тільки стер шкіру собі на пальці, освітлюючи уламки потрощеної панелі, в якій копирсалися навколішках Координатор й Інженер.

— Є? — спитав Хімік, який стояв позад них, бо йому вже не вистачило місця.

— Поки що глухо. Ні в кого нема сірників?

— Останній раз я бачив сірники три роки тому. В музеї, — невиразно промимрив Інженер, намагаючись зубами здерти ізоляцію з кінця проводу.

Нараз маленька голуба іскра освітила складені, мов скойки черепашки, долоні Координатора.

— Є, — повідомив він. — Тепер яку-небудь лампочку.

Хтось знайшов у сигналізаторі тривоги над боковою панеллю непошкоджену лампочку. Сліпучий електричний вогник освітив рубку, схожу на частину труби тунелю з конусними стінами, що похило підіймається. Високо над ними, в тому, що було тепер стелею, виднілися зачинені двері.

— Більш як сім метрів, — меланхолійно зауважив Хімік. — Як ми туди дістанемося?

— Якось у цирку я бачив живу колону — п'ятеро чоловіків один на одному, — озвався Лікар.

— Для нас це надто складно. Ми дістанемося туди по підлозі, — відповів Координатор.

Він узяв у Хіміка ножа й почав робити широкі надрізи в губчастому покритті підлоги.

— Східці?

— Атож.

— А чому це не чути нашого Кібернетика? — раптом здивувався Інженер. Умостившись на уламках потрощеного розподільного пульта, він прикладав вольтметр до виведених назовні кабелів.

— Він овдовів, — усміхнувшись, відповів Лікар. — Бо що таке Кібернетик без автоматів?

— Вони в мене ще запрацюють, — кинув Кібернетик, зазираючи в отвори вибитих екранів.

Електричний вогник поступово жовтів, робився дедалі слабшим та блідшим.

— Акумулятори теж? — буркнув Фізик.

Інженер підвівся:

— Схоже, що так.

Через чверть години в глиб корабля, а точніше, вгору, вирушила експедиція з шістьох осіб. Спершу вони дісталися в коридор, а звідти — до окремих приміщень. У Лікаревій каюті знайшли кишеньковий електроліхтарик. Лікар полубляв возити безліч зайвих речей. Ліхтарика забрали із собою. Усе довкола було поруйноване і потрощене. Меблі, прикріплені до підлоги, вціліли, але з приладів,

інструментів, допоміжних засобів пересування, харчових запасів утворилася справжня каша, що сягала людям вище колін.

— А тепер спробуємо вийти, — сказав Координатор, коли вони знову опинилися в коридорі.

— А скафандри?

— Вони в напірній камері. Сподіваюся, з ними нічого не сталося. А втім, вони нам і непотрібні: на Едемі цілком стерпна атмосфера.

— А хіба тут узагалі хтось колись був?

— Так, десять чи одинадцять років тому космічний зонд пошукового патруля, коли загинув Альтаір зі своїм кораблем. Пригадуєте?

— Але з людей ніхто?

— Ні, ніхто.

Внутрішній люк шлюзу похило нависав над їхніми головами. Дивне перше враження, спричинене тим, що в знайомих приміщеннях усе набуло абсолютно нового вигляду — стіни стали тепер підлогами, а стелі — стінами, — поволі минало.

— Тут нам і справді не обійтися без живої драбини, — заявив Координатор, ретельно освітивши люк Лікаревим ліхтариком.

Пляма світла оббігла довкола люка. Той герметично прилягав до шлюзу.

— Виглядає непогано, — сказав Кібернетик, який стояв, задерши голову.

— Атож, — погодився з ним Інженер.

Він подумав, що страхітлива сила, яка стиснула стрингери так, що тріснув умонтований між ними головний розподільний пульт, могла заклінити також люк, однак уголос цю думку не висловив. Координатор скосив оком на Кібернетика і вже хотів попросити, щоб той нагнувся й став під стіною, але раптом згадав про покручений брухт, який вони побачили у відсіку автоматів, і звернувся до Хіміка:

— Розстав ноги якомога ширше, руки — на коліна, так тобі буде зручніше.

— Я завжди мріяв виступати в цирку. Все життя! — запевнив його Хімік і нахилився.

Координатор став ногами йому на плечі, випростався і, притискаючись до стіни, кінчиками пальців дотягнувся до потовщеного на кінці нікельованого важеля.

Спершу потягнув, потім смикнув і нарешті повис на ньому. Важіль подався з хруском, немовби замковий механізм був набитий дрібним склом, зробив чверть оберта й зупинився.

— А ти тягнеш його в той бік, що треба? — запитав Лікар, який світив знизу ліхтариком. — Адже ракета лежить.

— Я це врахував.

— А сильніше вже не можеш?

Координатор не відповів. Він висів біля стіни, вхопившись однією рукою за важіль. Потім спробував поволі підтягти другу руку. Зробити це було не так легко, але зрештою вдалося. Висячи тепер, мов на трапеції, він підібгав ноги, щоб не вдарити ними Хіміка, який зіщулювався під ним, і кілька разів шарпнув за важіль, підтягуючись на руках і падаючи усією вагою тіла; коли він з розгону вдарився торсом об стіну, всередині у нього аж кавкнуло.

За третім чи четвертим разом важіль трохи подався. Треба було зрушити його ще сантиметрів на п'ять. Координатор натужив усі сили й ще раз рвонувся вниз.

Важіль з пекельним скреготом ударився об стопор. Внутрішня засувка відсунулася.

— Пішло як по маслу! — зрадів Фізик.

Інженер мовчав. Він думав про своє. Відчинити кришку люка виявилось набагато складніше. Інженер спробував зрушити її з місця, натискаючи на ручку гідравлічного пристрою, хоча знав, що з цього нічого не вийде. Труби в багатьох місцях полопалися, і вся рідина витекла. Ручка ручного приводу засяяла над ними, мов ореол, коли Лікар спрямував ліхтарик угору. Як на їхні гімнастичні можливості, це було надто високо — понад чотири метри.

Тоді вони почали зносити з усіх приміщень поламані прилади, подушки, книжки — особливо стала в нагоді бібліотека, насамперед атласи зоряного неба, великі й товстенні.

З них, наче з цегли, будували піраміду. За якусь годину вона сягла вже двометрової висоти. Хтось ненароком зачепив піраміду, і вона частково обвалилася; після цього всі працювали вже систематичніше — під керівництвом Інженера.

— Фізична праця — це просто мука! — важко дихаючи, бурчав Лікар.

Ліхтарик стирчав у щілині кондиціонера й освітлював їм шлях, коли вони бігли до бібліотеки й поверталися звідти з оберемками книг.

— Раніше я навіть гадки не мав, що в таких примітивних умовах можна подорожувати до зірок, — сопів Лікар, але йому ніхто нічого не відповів.

Нарешті Координатор, якого підтримували товариші, обережно виліз на споруджену піраміду й дотягнувся пальцями до ручки ручного приводу.

— Мало, — сказав він. — Не вистачає п'яти сантиметрів. Підскочити не можу, бо все завалиться.

— Я саме тримаю «Теорію швидкісних польотів», — сказав Лікар, зважаючи на долоні товстений том. — Думаю, він буде якраз.

Координатор схопився за ручку. Йому присвічували ліхтариком. Його тінь металася по білій поверхні пластику, яким було вистелено те, що тепер обернулося на стелю. Зненацька піраміда з книжок захиталася.

— Обережно! — крикнув Фізик.

— Я не маю на що обпертися, — видихнув Координатор. — Тримайте там, до дідька!! — крикнув він.

Ручка вирвалася йому з рук, він якусь секунду балансував нагорі й нарешті відновив рівновагу. Ніхто з товаришів уже не дивився вгору — взявшись за руки, вони з усіх боків підпирали тремтливу споруду з книжок, щоб вона не розсипалася.

— Тільки не лайся, бо як почнемо, то вже не зупинимося, — застеріг знизу Лікар.

Координатор знову схопився за ручку. Несподівано розлігся протяжний скрегіт, потім з глухим шумом під ногами в нього розсунулися томи. Координатор повис над ними в повітрі, однак ручка, за яку він ухопився, зробила повний оберт.

— І так далі, ще одинадцять разів, — сказав він, зістрибнувши на безладно розсипані книжки.

Через дві години люк було таки переможено. Коли він почав відчинятися, всі радісно загукали.

Відчинившись, кришка повисла на рівні половини висоти коридору й утворила щось схоже на горизонтальний поміст, по якому без особливих зусиль можна було увійти до шлюзу.

Скафандри в пласкій стінній шафі виявилися непошкодженими. Шафа тепер лежала горизонтально, і люди ступали по її дверцятах.

— Виходимо всі, чи як? — запитав Хімік.

— Спершу спробуємо відчинити зовнішній люк...

Люк був затиснутий так щільно, що, здавалося, становив одне ціле з корпусом ракети. Важелі не піддавалися, хоча на них натискали всі шестеро, плечем до плеча. Тоді спробували розхитати гвинти, смикаючи їх то в той, то в інший бік; однак гвинти навіть не поворухнулися.

— Виявляється, долетіти — це ще не все, іноді найскладніше — вийти, — підсумував Лікар.

— А я й не знав, що ти в нас гуморист, — буркнув крізь зуби Інженер.

Піт заливав йому очі.

Усі повсідалися на дверцятах стінної шафи.

— Я голодний, — признався Кібернетик, порушивши загальну мовчанку.

— Значить, треба щось з'їсти, — сказав Фізик і зголосився піти на склад.

— Краще на кухню. В холодильнику щось, може...

— Сам я там нічого не вдію, бо, щоб дістатися до харчів, треба перекидати з півтонни різного мотлоху. Хто піде зі мною?

Лікар відгукнувся першим. Хімік підвівся, мить повагався. Коли їхні голови зникли за краєм відкинutoї кришки люка й останній відблиск ліхтарика, який вони взяли із собою, погас, Координатор сказав приглушеним голосом:

— Я не хотів говорити цього при них. Ви більш-менш орієнтуєтесь в ситуації?

— Так, — відповів Інженер у чорний морок перед собою і, торкнувшись випростаною рукою Координаторової ноги, не відсмикнув пальців. Він відчував потребу в цьому дотику.

— Ти вважаєш, що нам не вдасться розрізати кришку?

— Чим? — запитав Інженер.

— Пальником, електричним або газовим. У нас є автоген і...

— Скажи правду: ти чув коли-небудь про автоген, що може розрізати чверть метра кераміту?

Вони хвилину помовчали. З глибини корабля, наче із залізного склепу, долинав глухий гомін.

— Ну то що? Що?! — нервово запитав Кібернетик.

Координатор й Інженер почули, як хруснули його кісточки. Кібернетик підвівся.

— Сідай, — м'яко, але рішуче наказав йому Координатор.

— Ви гадаєте, що... кришка сплавилася з корпусом?

— Не обов'язково, — відповів Інженер. — Ти взагалі розумієш, що сталося?

— Не зовсім. Ми з космічною швидкістю увігналися в атмосферу там, де її не мало бути. Чому? Автомат не міг помилитися.

— Автомат не помилився. Помілилися ми, — уточнив Координатор. — Ми забули про поправку на хвіст.

— На який хвіст? Про що ти говориш?

— На газовий хвіст, який розтягує за собою кожна огорнена атмосферою планета в напрямку, протилежному її рухові. Ти не знаєш про це?

— Знаю, звичайно. Ми що, врізалися у цей хвіст? Але ж він мав бути зовсім розрідженим.

— Десять у мінус шостій, — відповів Координатор, — або щось близько цього, але ми летіли зі швидкістю понад сімдесят кілометрів за секунду, любий мій. Ми ніби в якийсь мур ударилися — це був той перший струс, пригадуєте?

— Так, — підхопив Інженер, — а коли ми увійшли в стратосферу, швидкість була ще десять, якщо не дванадцять кілометрів за секунду. Вона повинна була взагалі розвалитися, і я просто дивуюся, що вона витримала.

— Ракета?

— Вона розрахована на дванадцятикратне перевантаження, а тим часом, поки тріснув екран, я бачив, як стрілка вискочила за шкалу. Резерв шкали до тридцяти.

— А ми?

— Що ми?

— Як могли витримати ми? Ти хочеш сказати, що постійне гальмування становило тридцять g?

— Ні, воно не було постійним. Але в піках — напевне, бо гальмівні двигуни витиснули зі себе все, що могли. Через те й почалася ця

вібрація.

— Але ж автомати все вирівняли, і якби не компресори... — уперто наполягав Кібернетик.

У глибині корабля щось раптом покотилося з брязкотом, наче залізні колеса по металу. Потім знову все стихло.

— Чого ти хочеш від компресорів? — здивувався Інженер. — Коли прийдемо до машинного відділення, я тобі покажу, що вони зробили в п'ять разів більше, ніж могли. Адже це тільки допоміжні агрегати. Спочатку розхитало їхні підшипники, а коли почалася вібрація...

— Гадаєш, резонанс?

— Резонанс само собою. Щиро кажучи, ми повинні були розмазатися протягом кількох кілометрів, як той вантажний корабель на Нептуні, зрозуміло? Ти сам у цьому пересвідчишся, коли побачиш машинне відділення. Якщо хочеш, можу наперед тобі сказати, який там усе має вигляд.

— А я туди зовсім не рвуся. До дідька, що сталося, чому вони так довго не вертаються? Темно, аж очі болять.

— Світло ми матимемо, не бійся, — сказав Інженер. Він усе ще, ніби мимохіть, торкався кінчиками пальців Координаторової ноги; той сидів не ворущачись і мовчав.

— А до машинного відділення зазирнемо просто так, з нудьги. Бо нам усе одно більше нічого робити.

— Ти серйозно думаєш, що нам звідси не вибратися?

— Ні, жартую. Я люблю такі жарти.

— Перестань, — урвав його Координатор. — По-перше, тут є запасний люк.

— Здоров був! Запасний люк якраз під нами. Корабель мусив добряче заорати носом, і я не певен, що навіть цей люк виступає над поверхнею Едема.

— Ну то й що з цього? У нас є інструменти, ми можемо викопати тунель.

— А вантажний? — запитав Кібернетик.

— Його залито водою, — коротко пояснив Інженер. — Я заглядав у контрольний колодязь. Мабуть, лопнула одна з головних цистерн — там щонайменше два метри води. Найімовірніше, зіпсованої.

— А ти звідки знаєш?

— Так буває завжди. Охолодження реактора виходить з ладу передусім. Для тебе це хіба новина? Краще забудь про вантажний люк. Ми повинні вийти через цей, якщо...

— Викопаємо тунель, — тихо докінчив Координатор.

— Теоретично це можливо, — несподівано погодився з ним Інженер.

Усі троє замовкли. Хтось наближався коридором. Унизу блиснуло світло, й вони примружили засліплені очі.

— Шинка, сухарі, язика чи що там ще є в цій коробці — все з аварійного запасу! Ось шоколад, а ось термоси. Підіймайтеся нагору! — сказав Лікар, обернувшись до інших, і першим видерся на кришку люка.

Він присвітив товаришам, поки вони входили у шлюзову камеру і розставляли бляшанки й алюмінієві тарілки.

Їли мовчки, при світлі ліхтарика.

— Термоси вціліли? — здивувався раптом Кібернетик, наливаючи собі в кухлик кави.

— Дивно, але факт. З консервами непогано. Зате морозилка, холодильники, хлібні печі, малий синтезатор, очисна апаратура, водяні фільтри — все на порох.

— Очисна апаратура теж? — стурбовано перепитав Кібернетик.

— Так. Може, її ще вдалося б полагодити, якби було чим. Але це — зачароване коло: щоб привести в рух хоча б найпростіший ремонтний напівавтомат, потрібен струм; щоб мати струм, треба полагодити агрегат; а для цього, своєю чергою, потрібен напівавтомат.

— Ви тут без нас порадилися, зубри техніки? І що? Де промінь надії? — запитав Лікар, намащуючи на сухарі товстий шар масла й накладаючи скибки шинки. Не чекаючи відповіді, він провадив далі: — Ще малим хлопцем я прочитав книжок про космонавтику, мабуть, більше, ніж важить наша небіжчиця, однак не знайшов там жодного оповідання чи історії, ба навіть жодного анекдоту про щось подібне до того, що спіткало нас. Чому — й сам не збагну!

— Тому що це нудно, — ущипливо зауважив Кібернетик.

— Так, це щось нове — міжпланетний Робінзон, — зауважив Лікар, загвинчуючи кришку термоса. — Коли я повернуся звідси на Землю, то постараюся це описати, якщо дасть змогу талант.

У каюті раптом запала тиша. Коли всі мовчки заходилися збирати бляшанки, Фізик зметикував, що їх можна заховати у шафу зі скафандрами. Щоб відчинити дверцята в підлозі, усім довелося відступити під стіну.

— А знаєте, коли ми вовтузилися на складі, то чули якісь дивні звуки, — повідомив Хімік.

— Які звуки?

— Якісь стогони й потріскування, немовби ракету щось здавлювало.

— Ти гадаєш, нас привалило якоюсь скелею?— звів брови Кібернетик.

— Ні, причина тут зовсім інша, — втрутився Інженер. — Зовнішня обшивка корабля при вторгненні в атмосферу планети нагрілася до дуже високої температури, ніс його, можливо, навіть оплавився, а тепер частини конструкції охолоджуються, зміщуються, виникають внутрішні напруги, й звідси ці звуки. О, зараз теж чути, послухайте...

Усі принишкли в світлі ліхтарика, що лежав на пласкому крузі над люком. Зі середини корабля долинули протяжний стогін, серія коротких, слабких потріскувань, після чого знову запала тиша.

— А може, це якийсь автомат? — з надією в голосі запитав Кібернетик.

— Ти ж сам бачив.

— Так, але ми не заглядали до відсіку резерву.

Кібернетик висунувся в темряву коридору й, стоячи на самісінькому краю кришки люка, крикнув:

— Автомати резерву!!

Голос його луною прокотився в замкнутому приміщенні. Йому відповіла тільки тиша.

— Ходи сюди, оглянемо як слід люк, — запропонував Інженер.

Опустившись навколішки перед плавно увігнутою плитою й наблизивши очі аж до її ребра, він освітлював її сантиметр за сантиметром, водячи плямою світла вздовж ущільнень, які прокреслила дрібненька сітка тріщин.

— Усередині ніщо не розплавилася. А втім, нічого дивного — кераміт дуже погано проводить тепло.

— Може, спробуємо ще раз? — запропонував Лікар, поклавши долоню на ручку.

— Це ні до чого, — запротестував Хімік.

Інженер приклав долоню до кришки люка й підхопився з місця:

— Друзі, потрібна вода! Багато холодної води!

— Навіщо?

— Помацайте кришку — гаряча, правда ж?

До кришки доторкнулося кілька одночасно простягнених рук.

— Майже обпікає, — зауважив хтось.

— Це наше щастя!

— Тобто як?

— Корпус ракети розігрітий, він розширився, і кришка теж. Якщо її охолоджувати, то вона стиснеться і, може, її вдасться відчинити.

— Вода — це мало. Може, є лід. Він повинен бути у морозилках, — сказав Координатор.

Фізик, Хімік, Кібернетик та Лікар один за одним позіскакували в коридор, що загув під вагою їхніх кроків. Координатор й Інженер залишилися біля люка.

— Піддасться, — мовив він тихо, ніби сам до себе.

— Якщо не заплавилася, — буркнув Інженер. Розчепірівши руки, він водив ними по краю люка, перевіряючи його температуру. — Кераміт починає плавитися при температурі понад три тисячі сімсот градусів. Ти не помітив, скільки було на обшивці під кінець польоту?

— Під кінець польоту всі прилади показували дані минулого року. Коли ми увімкнули гальмівні двигуни, було понад дві з половиною тисячі градусів, якщо я не помиляюся.

— Дві з половиною тисячі градусів — це ще не страшно!

— Так, але потім!

Цієї миті над горизонтальним зламом кришки з'явилося розпашіле обличчя Хіміка. Ліхтарик, що висів у нього на шиї, гойдався, й світло стрибало по крижинках у відрі. Хімік подав відро Координаторові...

— Стривай-но... а як ми, власне, будемо охолоджувати... — занепокоєно мовив Інженер. — Хвилинку. — І зник у темряві.

Знову долинули звуки кроків. Лікар приніс два відра води, в якій плавали шматки льоду. Хімік присвічував, а Лікар разом з Фізиком почали поливати кришку люка водою. Вода стікала на підлогу, в коридор. Коли вони поливали кришку вже вдесьте, їм здалося, що в ній чути слабенькі потріскування. Залунали вигуки радості. Підійшов Інженер. Він прив'язав собі стрічкою до грудей великий рефлектор зі

скафандра. Від його світла стало ясно. Інженер кинув на підлогу оберемок пластикових плит із рубки. Всі почали старанно обкладати кришку люка шматками й крихтами льоду, притискаючи їх пластиком, надувними подушками, книжками — всім, що тим часом приносив Фізик; нарешті, коли вони вже насилу могли розпростати спini, а від крижаної стінки майже нічого не залишилося, так швидко танув лід, стикаючись з розігрітою кришкою люка, Кібернетик схопився руками за ручку й спробував її повернути.

— Зачекайте, ще рано! — сердито крикнув Інженер, але ручка повернулася на диво легко.

Усі підхопилися. Ручка поверталася дедалі швидше. Інженер схопився за ручку запобіжного потрійного ригеля й смикнув униз; почувся такий звук, немовби тріснуло товсте скло, кришка люка навалилася на них легко, а потім раптом ударила тих, хто стояв надто близько, і з темної пащі з гуркотом ринула чорна лавина. Хіміка й Координатора, які стояли найближче, відкинуло в різні боки. Кришка притиснула Хіміка до бокової стіни так, що він не міг навіть поворухнутися, але не завдала йому ніякої шкоди. Координатор ледве встиг відскочити в останню мить і трохи не збив з ніг Лікаря. Всі заціпеніли. Засипаний Лікарів ліхтарик погас, світив тільки рефлектор на грудях в Інженера.

— Що це? — тремтячим голосом запитав Кібернетик, який стояв позаду всіх, на краю невеличкої платформи.

— Проба ґрунту планети Едем, — відповів Координатор і допоміг Хімікові вибратися з-під відкинутої набік кришки люка.

— Так, — підтвердив Інженер, — увесь люк засипано. Мабуть, ми увігналися в ґрунт таки глибоченько!

— Це перша посадка під поверхню невідомої планети, еге ж? — запитав Лікар.

Усі раптом вибухнули сміхом. Кібернетик реготав так, аж у нього виступили сльози.

— Годі вже вам! — різко урвав товаришів Координатор. — Не будемо ж ми стояти так аж до ранку. Гайда по інструменти, треба відкопуватися.

Хімік нахилився й підняв з горбика, що виріс на підлозі перед люком, важку, спресовану брилу. З овального отвору люка сипався

грунт, час від часу темні, з масним полиском грудки скочувалися поверхнею невеликого осипу аж у коридор.

Усі відступили туди, бо в шлюзі не було вже де й сісти; Координатор та Інженер зіскачили вниз останніми.

— На яку глибину в грунт ми могли ввігнатися? — півголосом запитав Координатор Інженера.

Вони йшли поруч коридором. Далеко попереду швидко рухалася пляма світла, — Інженер віддав рефлектор Хімікові.

— На яку глибину, питаєш?.. Це залежить від дуже багатьох чинників. Тагерссен увігнався в грунт на вісімдесят метрів.

— Так, але ми знаємо, що залишилося від ракети й від нього!

— А той зонд на Місяці? Щоб його витягти, довелося пробивати у скелі штольню. У скелі!

— На Місяці пемза...

— А звідки можемо знати, що тут?

— Ти ж сам бачив. Ця порода схожа на мергель.

— Біля самого люка, а далі?

З інструментами справи були дуже кепські, їхній корабель, як і всі інші кораблі далекого радіуса польоту, був оснащений подвійним комплектом автоматів та дистанційно керованих напіваавтоматів для різних видів робіт, у тому числі на поверхні, яких можуть потребувати різноманітні планетні умови. Однак ці пристрої зараз не функціонували, і без подачі струму нічого було й думати про те, щоб привести їх у рух; єдиний великий екскаватор, яким рухав атомний мікрореактор і який вони мали в розпорядженні, теж потребував електроенергії для запуску. Хоч-не-хоч довелося вдатися до найпримітивніших знарядь — лопат та кирок. Їх на кораблі, звичайно, не було, а щоб виготовити їх, потрібні були час і матеріали. Після п'яти годин напруженої праці екіпаж повертався коридором до шлюзу, несучи три розплющені й загнуті на кінцях мотики, два сталевих ломів і волочачі великі листи бляхи, що мали прислужитися зміцненню стін тунелю. Крім відер, для перенесення ґрунту пристосували кілька великих пластикових коробок, прикріпивши до них із двох боків короткі алюмінієві трубки замість ручок.

Із моменту катастрофи минуло три чверті доби, і всі вже падали з ніг від втоми. Лікар вирішив, що треба поспати бодай кілька годин. Але спершу необхідно було приготувати хоча б тимчасові постелі, бо

койки в спальних приміщеннях, наглухо прикріплені до підлоги, тепер стояли вертикально. Щоб відкрутити їх, довелося б довго з ними поморочитися, отож до бібліотеки (майже половину книжок ще до цього винесли в коридор) постягували надувні матраци, і всі покотом лягли на них.

Незабаром з'ясувалося, що, крім Хіміка й Інженера, ніхто не спроможний заснути. Довелося Лікареві встати і піти з ліхтариком шукати снодійне. Це зайняло в нього майже годину, бо шлях до медпункту треба було пробивати через маленький тамбур, завалений купами потрощених приладів й аналітичних посудин, що повивалювалися зі стінних шаф і перекрили доступ до дверей. Нарешті — його наручний годинник показував четверту годину ранку бортового часу — снодійні таблетки було роздано, ліхтар погашено, і незабаром спокійне дихання виповнило темне приміщення...

Усі прокинулися несподівано швидко, за винятком Кібернетика, який прийняв надто велику дозу снодійного й був наче п'яний. Інженер знову поскаржився на гострий біль у плечі, й у цьому місці Лікар виявив болючу пухлину — мабуть, Інженер пошкодив собі суглоб, коли вовтузилися з важелями люка.

Настрій у всіх був похмурий. Майже ніхто не розмовляв, навіть Лікар. До решти харчів у шлюзі дістатися так і не вдалося, бо на дверцятах шафи зі скафандрами височів величезний горб осипу, отож Фізик та Хімік ще раз подалися до кухонного складу й повернулися звідти з бляшанками консервів. Була десята година, коли заходилися копати тунель.

Робота посувалася черепащачим темпом. В овальному отворі люка не можна було як слід розвернутися, передні розбивали мотиками спресовані брили ґрунту, а ті, котрі стояли позаду, відносили їх у коридор. Трохи перегода вирішили викидати ґрунт до навігаційної рубки поряд, тим більше, там не було нічого такого, що могло б їм знадобитися найближчим часом.

Через чотири години навігаційну рубку по коліна засипали вийнятим ґрунтом, а довжина тунелю сягала заледве двох метрів. Мергель був щільний, не те, щоби твердий, але вістря ломів і мотик застрягали в ньому, а залізні стержні, на котрі надто сильно натискали люди, які працювали з неабияким завзяттям, гнулися; найкраще орудував сталевую мотикою Координатор.

Інженер потерпав, щоб «земляна» стеля не почала осідати, й пильно стежив за тим, аби її старанно кріпили. Надвечір, коли вимащені глиною люди сіли підкріпитися, тунель, що вів од люка стрімко вгору, з нахилом майже сімдесят градусів, заглибився в ґрунт заледве на п'ять з половиною метрів.

Інженер іще раз зазирнув до колодязя, крізь який можна було дістатися на нижній ярус, де за тридцять метрів від головного люка ближче до корми був вантажний люк, однак побачив тільки чорне дзеркало води; вона піднялася вище, ніж учора, — мабуть, іще якась цистерна протікала і її вміст поволі просочувався сюди. Вода — Інженер одразу виявив це за допомогою невеликого лічильника Гейгера — була радіоактивна, отож він наглухо зачинив колодязь і повернувся до товаришів, нічого не сказавши їм про своє відкриття.

— Якщо все піде гаразд, то ми виберемося звідси завтра, якщо ж гірше — через два дні, — оголосив Кібернетик, випиваючи вже третій кухлик кави з термоса.

Усі дуже багато пили.

— Звідки знаєш? — здивувався Інженер.

— Передчуваю.

— Він володіє інтуїцією, якої позбавлені його автомати, — засміявся Лікар.

Настрій у нього дедалі поліпшувався. Коли в тунелі його змінювали інші, він гасав відсіками корабля, у результаті чого екіпаж збагатився двома магнітноелектричними ліхтариками, машинкою для підстригання волосся, вітамінізованим шоколадом та цілим стосом рушників. Усі були вимащені глиною, комбінезони рябіли плямами й патьоками, ніхто, звичайно, не голився, бо не було електрики, а машинкою для підстригання, яку приніс Лікар, знехтували. Сам він теж, зрештою, не користувався нею.

Увесь наступний день було затрачено на копання тунелю; навігаційну рубку майже до стелі заповнили вийнятою породою, й ставало дедалі важче висипати її через двері. Дійшла черга до бібліотеки. Лікар мав щодо цього певні сумніви, але Хімік, у парі з яким він використовував змайстровані з листа бляхи ноші, нітрохи не вагаючись, висипав купу мергелю на книжки.

Вихід з тунелю відкрився зовсім несподівано. Щоправда, Фізик запевняв, буцім ґрунт став уже сухішим і не таким щільним, однак

інші не підтвердили цього його спостереження. Мергель, який вони відносили в глиб ракети, весь час здавався їм однаковим. Інженер і Координатор, котрі змінили товаришів, саме взяли знаряддя, що зберігало тепло чужих долонь, і завдали перших ударів по брилах, які стирчали з нерівної стіни. Раптом одна з них кудись провалилася й крізь отвір, що виник, війнуло свіжим повітрям. Люди відчули його легенький подих — тиск повітря назовні був трохи більший, аніж у тунелі, а отже, і в ракеті. Мотика й сталевий лом запрацювали в гарячковому темпі, ґрунт уже ніхто не виносив, решта членів екіпажу, не маючи змоги допомагати тим, хто працював попереду, бо там не вистачало місця, скупчилися позаду. Зробивши кілька останніх ударів, Інженер хотів вилізти назовні, проте Координатор зупинив його. Він вирішив розширити вихід, отож звелів перенести останню порцію ґрунту до ракети, щоб ніщо не заважало в тунелі; минуло ще хвилин десять, перш ніж шестеро людей виповзли з овального отвору на поверхню планети.

2

Смеркалося. Чорна паща тунелю зяяла в пологому схилі невисокого пагорба. Люди стояли на його вершечку. Далі, аж до обрію, над яким сяяли перші зірки, простяглася величезна рівнина. Подекуди вдалині бовваніли якісь невиразні, стрункі, схожі на дерева силуети. Світла, яке посилала низька смуга заходу, було вже так мало, що всі барви довкола зливалися в суцільну сіру пелену. Ліворуч від непорушно застиглих людей похило стримів гігантський циліндричний корпус ракети. Інженер подумки прикинув його довжину: сімдесят метрів — отже, при падінні вона зарилася в глибину пагорба більш як на сорок метрів. Однак цієї хвилини ніхто не звернув уваги на велетенську чорну трубу, що вимальовувалася на тлі неба, трубу з безпорадно задерними гільзами стернових сопел. Люди глибоко вдихали холодне повітря з ледве відчутним незнайомим, невиразним запахом і мовчки дивилися вперед. Тільки тепер їх охопило почуття повної безпорадності — залізні мотики, здавалося, самі повипадали їм з рук. Усі стояли, повільно окидаючи очима неозорий простір — порожній, з обрієм, який губився в пітьмі, із зорями, що ліниво й розмірено мерехтіли у височині.

— Полярна? — озвався раптом Хімік, несвідомо знизивши голос, і показав на далеку зірку, що слабо мерехтіла в темному небі на сході.

— Ні, звідси її не видно — ми зараз... так, над нами південний полюс Галактики. Хвилинку... десь має бути Південний Хрест...

Задерши голови, всі вдивлялися у майже зовсім чорне небо, що іскрилось яскравими сузір'ями. Показуючи на них пальцями, пригадували їхні назви і на хвилину аж наче трохи пожвавішали, бо тільки зорі над цією мертвою, пустельною рівниною не були для них чимось зовсім чужим.

— Стає дедалі холодніше, як у пустелі, — сказав Координатор.

— Не страшно — сьогодні ми все одно нічого вже не зробимо. Треба вертатися у ракету.

— Що? До цього склепу?! — обурився Кібернетик.

— Якби не цей склеп, ми загинули б тут щонайпізніше через два дні, — холодно осадив його Координатор. — Не поводьтесь як діти.

Не сказавши більше й слова, він обернувся, повільно підійшов до отвору, чорна пляма якого ледь помітно вимальовувалася за кілька метрів на схилі пагорба, і, спустивши ноги, пірнув у тунель. Якусь мить іще видно було його голову, а потім зчезла й вона. Ті, котрі залишилися, мовчки переглянулися.

— Ходімо, — напівзапитально-напівствердно буркнув Фізик.

Трохи повагавшись, усі рушили слідом за ним. Поки перші вповзали в тісну діру, Інженер, який, чекаючи своєї черги, стояв поруч Кібернетика, запитав:

— Ти помітив, як дивно пахне тут повітря?

— Так. Воно якесь гірке... Ти знаєш його склад?

— Він схожий на земний. Є ще якась домішка, проте вона нешкідлива. Зараз не пригадую. Усі дані — в маленькому зеленому томику, на другій полиці в біблію...

Він змовк, згадавши раптом, що сам засипав бібліотеку купами мергелю.

— А хай йому... — сказав без жодної злості, з великим сумом і почав протискуватися в чорне нутро тунелю.

Кібернетик, лишившись сам-один, раптом відчув себе ніяково. Це був не страх, а тривожило гнітюче почуття загубленості, неймовірної чужості пейзажу, до того ж, у необхідності повертатися в глиб глинистого тунелю було щось принизливе. «Мов ті черв'яки», — подумав він і, схиливши голову, слідом за Інженером протиснувся в тунель. Однак не витримав і, вже пірнувши в отвір по плечі, підняв голову, глянув угору й попрощався поглядом із зірками, які спокійно блимали на небесному склепінні.

Наступного дня дехто запропонував винести харчі на поверхню, щоб поснідати там, але Координатор заперечив — мовляв, це тільки завдасть зайвого клопоту. Отож вони снідали при світлі двох ліхтариків під кришкою люка, запиваючи вже зовсім вихололою кавою.

— Послухайте, а як це, власне, сталося, що у нас увесь час було добре повітря? — раптом запитав Кібернетик.

Координатор усміхнувся. Його запалі щоки протнули сірі зморшки.

— Балони з киснем уціліли. Гірше з очищенням. Нормально працює тільки один автоматичний фільтр — аварійний, хімічний; усі електричні, ясна річ, відмовили. Через якихось шість-сім днів ми почали б задихатися.

— І ти про це знав? — неквапливо запитав Кібернетик.

Координатор нічого йому не відповів.

— Що будемо робити? — запитав Фізик.

Вони мили посуд у відрі води. Лікар витирав його одним зі своїх рушників.

— Тут є кисень, — сказав він, з брязкотом кидаючи алюмінієву тарілку на стос інших, — а це означає, що тут є життя. Що тобі про це відомо?

— Майже нічого. Пробу атмосфери брав космічний зонд, звідси й уся наша обізнаність.

— Тобто як? Він навіть не сідав на поверхню Едема?

— Ні.

— Це справді неабияка обізнаність, — сказав Кібернетик.

Він намагався витерти обличчя спиртом, яким змочував з маленької пляшечки тампон вати. Води, придатної для вжитку, залишилося дуже мало, і ніхто не вмивався вже другу добу. Фізик при світлі ліхтарика розглядав своє відображення в полірованій поверхні кондиціонера.

— Не іронізуй, — спокійно відповів Координатор. — Якби склад повітря тут був інший, якби в ньому не було кисню, я вбив би вас.

— Що? — Кібернетик від подиву трохи не впустив пляшечку зі спиртом.

— І себе, звичайно, теж. Ми не мали б навіть одного шансу з мільярда. Тепер він у нас є.

Усі замовкли.

— Ти вважаєш, що оскільки тут є кисень, то мають бути рослини й тварини? — запитав Інженер.

— Не обов'язково, — відповів Хімік. — На планетах Альфи Малого Пса є кисень, проте нема ні рослин, ні тварин.

— А що ж там є?

— Світляки.

— Люменоїди? Бактерії?

— Це не бактерії.

— Та облиште вже ви! — кинув Лікар. Він, прибравши посуд, саме закривав коробки з харчами. — У нас зараз зовсім інші клопоти. Чи вдасться нам привести в рух Захисника?

— Я ще навіть не бачив його, — признався Кібернетик. — Дістатися до нього просто неможливо. Всі автомати вирвано зі стояків.

Схоже, що порозтягати все це залізяччя зможе тільки двотонний кран. Захисник лежить на самому споді.

— Але ж хоч яку-небудь зброю ми все-таки повинні мати! — вигукнув Кібернетик.

— У нас є електрожектори.

— Мені цікаво, чим ти їх зарядиш.

— А хіба в рубці нема струму? Був же ж, коли ми летіли!

— А зараз нема. Мабуть, в акумуляторному відділенні сталося коротке замикання.

— А чому електрожектори не заряджені?

— Інструкція забороняє перевозити їх зарядженими, — неохоче буркнув Інженер.

— Чорти б ухопили цю ін...

— Перестань! — осік його Координатор.

Кібернетик відвернувся й знизав плечима. Лікар вийшов. Інженер приніс зі своєї каюти легкий нейлоновий рюкзак і заходився натоптувати в його кишені пласкі бляшанки з недоторканим запасом. Тим часом повернувся Лікар, тримаючи в руці короткий окисдований циліндр, що закінчувався штуцером.

— Що це? — зацікавився Інженер.

— Зброя.

— Що за зброя?

— Усипний газ.

Інженер зареготав.

— Звідки ти можеш знати, чи можна твоїм газом усипити те, що живе на цій планеті? А головне, як ти в разі нападу збираєшся ним оборонятися — даватимеш нападникам краплинний наркоз?

— У всякому разі, якщо виникне велика небезпека, ти зможеш сам ним скористатися, — зауважив Хімік.

Усі засміялися. Лікар сміявся найгучніше.

— Цим можна усипити будь-яке створіння, котре дихає киснем, — сказав він, — що ж до оборони — дивись! — І натиснув спусковий гачок біля основи циліндра.

Тонка, як голка, цівка рідини, що моментально випарувалася, вистрелила у похмуру глибину коридори.

— Ну... за браком чогось кращого... — знизав плечима Інженер.

— Пішли? — запитав Лікар, ховаючи циліндр у кишеню комбінезона.

— Пішли.

Сонце стояло високо; воно було маленьке, далеке, але набагато пекучіше від земного. Однак не це приголомшило всіх: сонце було тут не зовсім кругле. Люди дивилися на нього крізь щілини між пальцями, крізь темно-червоний напівпрозорий папір, яким були обгорнені їхні індивідуальні антирадіаційні пакети.

— Воно сплюснуте внаслідок швидкого обертання довкола осі? — запитав Хімік Координатора.

— Так. Це дуже добре було видно під час польоту. Ти не звернув уваги?

— Мабуть... тоді... як би це точніше сказати... мене це не цікавило...

Відвернувшись від сонця, всі глянули на ракету. Циліндричний білий корпус похило стирчав з низького пагорба й був схожий на ствол якоїсь гігантської гармати. Обшивка, молочна в тіні й срібляста на сонці, здавалася непошкодженою. Інженер наблизився до того місця, де корпус ракети увігнався в ґрунт, переліз через вивернені нагору брили, що, наче комір, оточували загнаний у схил корабель, і провів рукою по плиті обшивки.

— Непоганий матеріал, цей кераміт, — сказав він, не повертаючи голови. — Якби я тільки міг зазирнути в сопла... — І безпорадно глянув угору, на випускні отвори, що чорніли над рівниною.

— Ще встигнемо, — відповів Фізик. — А зараз, мабуть, ходімо. Зробимо невеличку розвідку, га?

Координатор піднявся на вершечок пагорба. Решта заквапилися за ним. Залита сонцем рівнина простяглася навсібіч, одноманітна, гладенька, блідо-жовта; вдалині височіли якісь стрункі силуети, на які вони звернули увагу ще напередодні; при яскравому сонячному світлі було видно, що це не дерева. Небо, блакитне над головами, наче на Землі, біля обрію мало виразний зеленавий відтінок. Маленькі пір'їсті хмарки пливли майже непомітно. За компасом, надітим на зап'ястя, Координатор заходився визначати сторони світу. Лікар, низько нахилившись, носакон черевика копирсав ґрунт.

— Чому тут ніщо не росте? — з подивом сказав він.

Його відкриття всіх уразило. Справді — рівнина була гола, скільки сягав зір.

— Таке враження, ніби ця місцевість поступово вигорає й обертається на степ, — невпевнено мовив Хімік. — Там далі, на заході, — бачите он ті плями? — набагато більше жовтого. По-моєму, там пустеля, з якої вітер несе сюди пісок. Бо цей пагорб під нами глинистий.

— Ну, це ми вже, так би мовити, відчули на власній шкурі, — сказав Лікар.

— Треба накидати бодай приблизний план експедиції, — озвався Координатор. — Запасів, які ми взяли, нам вистачить на два дні.

— Небагато... води в нас іще менше, — зауважив Кібернетик.

— Воду доведеться економити, поки не знайдемо її тут; якщо є кисень, то має бути й вода. Я думаю, почнемо ось із чого: здійснимо кілька прямолінійних вилазок від нашої бази, віддаляючись щоразу на таку відстань, яка потім дасть нам змогу спокійно і без зайвого поспіху повернутися назад.

— Максимум тридцять кілометрів в один бік, — зауважив Фізик.

— Згоден. Ідеться тільки про щось схоже на попередню розвідку.

— Стривайте, — сказав Інженер, який досі стояв за кілька кроків од товаришів, ніби поринувши у невеселі думки. — Чи не здається вам, що ми поводимося так, наче в нас не всі дома? Ми зазнали аварії на невідомій планеті. Нам пощастило вибратися з корабля. Замість того, щоб узятися за найголовніше і всі сили вкласти в ремонт, полагодити те, що можна, відкопати ракету й так далі, ми робимо якісь вилазки, без зброї, без будь-яких засобів захисту, не маючи ніякісінького уявлення про те, що нас тут може чекати.

Координатор мовчки слухав його, обводячи очима решту товаришів, які стояли довкола. Всі були неголені, триденна щетина надавала їм дикуватого вигляду. Інженерові слова, мабуть, справили враження, однак ніхто не озвався — здавалося, всі чекали, що скаже на це Координатор.

— Шестеро людей, Генрику, ракету не відкопають, — мовив той, обережно зважуючи кожне слово, — і ти це чудово знаєш. У теперішньому нашому становищі запуск найпростішого агрегату потребує часу, який ми не здатні навіть визначити. На планеті є життя. Однак ми нічого про неї не знаємо. Навіть не встигли облетіти її перед катастрофою. Ми йшли від нічної півкулі й через фатальну помилку потрапили в газовий хвіст. Падаючи, досягли лінії термінатора. Я

лежав біля екрана, що тріснув останнім. Бачив, — принаймні мені здавалося, що я це бачив, — щось схоже на... місто.

— Чому ти нічого не сказав про це нам? — повільно запитав Інженер.

— Так, чому? — підхопив Фізик.

— Бо я не певен у цьому. Навіть не знаю, в якому напрямку його шукати. Ракета оберталась. Я втратив орієнтацію. І все ж таки є шанс, хоча й незначний, що нам чимось допоможуть. Я волів би про це не говорити, але кожен з вас і так добре знає, що шанси наші взагалі дуже мізерні. Крім того, нам потрібна вода. Основна частина нашого запасу вилилася на нижній ярус, до того ж, вона радіоактивна. Через те вважаю, що ми можемо дозволити собі піти на певний ризик.

— Погоджуюся, — сказав Лікар.

— І я теж, — докинув Фізик.

— Гарзд, — буркнув Кібернетик і відійшов на кілька кроків, дивлячись на південь, мовби не хотів слухати, що скажуть інші.

Хімік кивнув головою. Інженер не відповів; спустившись із пагорба, він закинув за спину рюкзак і коротко запитав:

— Куди?

— На південь, — відповів Координатор.

Інженер рушив уперед; решта подалися слідом за ним. Коли через кілька хвилин вони озирнулися, пагорба вже майже не було видно, хіба корпус ракети ще стримів на тлі неба, наче ствол польової гармати.

Було дуже гаряче. Їхні тіні дедалі вкорочувалися, черевики провалювалися у пісок, чутно було лише розмірену ходу й прискорене дихання. Вони наближались до одного з тих струнких силуетів, які в сутінках прийняли за дерева. Наблизившись, сповільнили ходу. З бурого ґрунту вертикально стримів сірий, мов слоняча шкіра, стовбур із тьмяним металевим полиском. Не товщій біля основи за чоловічу руку, він поступово переходив у чашоподібне розширення, краї якого вгорі, на висоті приблизно двох метрів, пласко загиналися. Знизу неможливо було побачити, відкрита ця чаша, чи ні. Вона стояла абсолютно непорушно. Люди зупинилися за кілька метрів від химерної фігури, а Інженер імпульсивно рушив до неї і вже почав піднімати руку, щоб доторкнутися до «стовбура», але Лікар крикнув: «Стій!» — і він мимохіть позадкував.

Лікар потягнув його до себе за плече, підняв з-під ніг камінець завбільшки з квасолину й підкинув високо у повітря. Камінець описав круту дугу і впав на вкритий зморшками, розплющений верх чаші. Всі здригнулися — такою бурхливою й несподіваною була реакція. «Чаша» захвилювалася, стулилася, пролунало коротке сичання, немовби з неї випустили газ, і вся сіра колона, яка тепер гарячково тремтіла, провалилася в ґрунт, ніби її щось туди всмоктало. Отвір, який утворився, миттю заповнила брунатна піниста маса, а відтак її поверхня вкрилася піщинками, шар яких ставав дедалі товщим, і через кілька секунд від отвору не зосталося й сліду — поверхня піщаного ґрунту була така ж гладенька, як і все довкола.

Ніхто ще не встиг отямитися від подиву, коли Хімік крикнув:

— Дивіться!

Усі озирнулися. Ще хвилину тому довкола за кілька десятків метрів од них височіли три чи чотири такі самі струнки й вузькі «чаші», а тепер не було жодної.

— Невже всі позападалися?! — вигукнув Кібернетик.

І хоч як люди напружували зір, однак не побачили ніде й найменшого сліду тих «чаш». Сонце дедалі припікало, спека ставала нестерпною.

Вони рушили далі. Через годину розтяглися довгою низкою. Попереду йшов Лікар, який ніс тепер рюкзак, за ним ступав Координатор. Замикав колону Хімік. Усі порозстібали комбінезони, дехто закачав рукави; обливаючись потом, з пересохлими губами, повільно посувалися рівниною. На обрії перед ними забовваніла довга горизонтальна смуга.

Лікар зупинився й зачекав на Координатора.

— Як гадаєш, скільки ми вже пройшли?

Координатор озирнувся назад, у бік сонця, туди, де залишилася ракета. Її вже не було видно.

— У цієї планети радіус менший від земного, — сказав він і, відкашлявшись, витер хустинкою обличчя. — Ми зробили кілометрів вісім, — підсумував він.

Лікар ледве дивився крізь щілини запухлих повік. Його чорне, мов воронове крило, волосся покривала полотняна шапочка, й він раз по раз змочував її водою з фляжки.

— Це якесь божевілля, — сказав він і несподівано всміхнувся.

Обидва вони дивилися тепер у той бік, де ще недавно ледь помітною скісною ризкою над самісіньким обрієм вимальовувалася ракета. Тепер там виднілися тільки блідо-сірі, стрункі силуети «чаш»! Вони знову виринули непомітно для всіх. Підійшла решта членів екіпажу. Хімік кинув на пісок скатаний брезент намету й сів, власне, упав на нього.

— Щось не видно слідів тутешньої цивілізації, — озвався Кібернетик і сягнув рукою в кишеню.

Витягнув пом'ятий пакет і почастивав усіх вітамінними таблетками.

— На Землі таке пустирище навряд чи знайдеш, — докинув Інженер. — Ні доріг, ні якихось літальних апаратів.

— Сподіваюся, ти не покладаєш великих надій на те, що саме тут ми знайдемо точну копію земної цивілізації? — пирхнув сміхом Фізик.

— Ця система стабільна, — почав Лікар, — і цивілізація могла розвиватися на Едемі довше, ніж на Землі, а тому...

— За умови, що це цивілізація людиноподібних створінь, — урвав його Кібернетик.

— Давайте не затримуватися тут, — звернувся до товаришів Координатор. — Ходімо далі, за півгодини ми маємо дістатися он туди. — І показав на тонку лілову смугу на обрії.

— А що воно таке?

— Не знаю що, але там щось є. Може, ми знайдемо там навіть воду.

— Для початку я би задовольнився й тінню, — прохрипів Інженер і прополоскав горло й рот ковтком води.

Зарипіли ремені наплічних рюкзаків, люди знову розтяглися один від одного й розмірено рушили через піски. Вони поминули кільканадцять «чаш» та кілька трохи більших фігур, які, здавалося, спиралися на опущені до самого низу ліани чи виткі рослини, але до найближчої з них було щонайменше двісті метрів, а їм не хотілося ухилятися від лінії маршруту. Сонце наближалось вже до зеніту, коли пейзаж почав раптом змінюватися.

Піску ставало дедалі менше — довгими пласкими хребтами з-під нього виринав рудий, спалений сонцем ґрунт. Де-не-де його вкривали острівці сивого, мертвого моху. Зачеплений черевиками, він курився, розпадаючись на зітліле, схоже на паперовий попіл, порохно. Лілова смуга виразно розпалася на окремі групи присадкуватих фігур, вони

стали світлішими, — це була радше зелень з відтінком вилялої блакиті. Подих північного вітру приніс слабкий, тонкий запах, який люди з обережною цікавістю втягували у себе. Коли попереду постала ледь вигнута стіна темних, переплетених фігур, ті, які йшли першими, трохи вповільнили темп і дали змогу підтягтися заднім. Незабаром уся група зупинилася перед непорушною низкою дивних фігур.

За сто кроків од них вони ще могли видатися заростями якихось кущів, де повно великих, синюватих пташиних гнізд, — не так через те, що справді нагадували зарості, як тому, що очі прагнули відшукати в чужих формах схожість із чимось звичним.

— Якісь павуки, чи що? — невпевнено сказав Фізик, й усім одразу ж здалося, що вони бачать перед собою павукоподібні створіння з маленькими веретенистими тулубами, вкритими густою настовбурченою щетиною, непорушно застигли на незвичайно довгих і тонких ногах.

— Та це ж рослини! — вигукнув раптом Лікар і неквапливо рушив до високого, сіро-зеленкуватого «павука».

І справді, «павучі ноги» виявилися чимось схожим на товсті стебла, чий шерехаті та вкриті волосками потовщення легко можна було вважати суглобами членистоногого. Ці стебла, — їх було шість, сім чи вісім, — виростаючи з моховитого ґрунту, дугою сходилися вгорі до шишкуватого, товстого, схожого на сплющене черевце «тіла», оточеного ниточками павутинок, що виблискували на сонці. Рослини-«павуки» стояли близько одна від одної, але між ними можна було пройти; подекуди стебла випускали світліші, майже кольору земного листя, відгалуження й пагони зі стуленими бруньками на кінчиках.

Лікар знову кинув камінець у підвішене за кілька метрів від поверхні «черевце» й коли нічого не сталося, оглянув стебло, а тоді нарешті надрізав його ножем; з надрізу закапав ясно-жовтий, водянистий сік, який одразу ж почав пінитися, став оранжевим, потім рудим, а через кілька хвилин застиг у схожому на живицю згустку з різким, ароматичним запахом; спершу він усім сподобався, проте незабаром люди виявили в ньому щось відразливе.

У глибині цього незвичайного гаю було трохи холодніше, ніж на рівнині.

Скупі тінь давали тільки повненькі «черевця» рослин; вона густішала в міру того, як люди заглиблювалися в ці хащі, намагаючись не торкатися стебел, а надто білястих пагонів, якими закінчувалися їхні наймолодші відростки, бо вони викликали до себе дивну огиду.

Ґрунт під ногами був пористий, м'який і виділяв вологі випари, дихати стало важче; по обличчях і руках пересувалися тіні «черевець», то вищих, то нижчих, великих і маленьких, одні були гнучкі, з яскраво-оранжевими колючками, інші — засохлі, зів'ялі, струхнявілі, й із них звисали довгі тонкі нитки павутиння. Коли налітав вітер, усі зарості видавали глухий, неприємний шелест, зовсім не схожий на м'який шум земного лісу, — здавалося, хтось пересипав тисячі й тисячі цупких папірців. Іноді окремі рослини, сплітаючись пагінням, перепиняли людям шлях, і тоді доводилося шукати між ними прохід. Через те вони посувалися тут повільніше, ніж рівниною. По якомусь часі ніхто вже не позирав угору, на всіяні колючками «черевця», й не дошукувався в них схожості з гніздами, шишками чи коконами.

Нараз Лікар, який ішов попереду, побачив прямо перед собою товстий, чорний, вертикально звислий волос, схожий на блискучу грубу нитку чи на лакований дріт, і вже хотів відгорнути його рукою, та, оскільки нічого подібного їм досі не траплялося, машинально підняв очі й застиг на місці.

Щось блідо-перлисте, незграбно перевісившись через стебла біля основи одного з «коконів», непорушно дивилося на нього — і погляд цей він відчув ще раніше, ніж устиг зметикувати, де саме очі цього безформного створіння, в якого годі було розрізнити голову чи якісь відростки; він бачив лише роздутий, мовби набитий зсередини кулястим грудням лискучий шкіряний мішок; із темної довгастої лійки звисав на два метри вниз товстезний чорний волос.

— Що там таке? — запитав Інженер, підійшовши до Лікаря.

Той не відповів, й Інженер, звівши очі, теж заціпенів.

— Чим він дивиться? — мимохіть вихопилося у нього, і він на крок відступив — таку огиду викликало до себе це створіння, яке, здавалось, упивалося в нього жадібним, надзвичайно зосередженим поглядом, хоча він не бачив його очей і не міг з певністю сказати, де саме вони.

— Ну й бридота! Тьху! — сплюнув позаду Хімік.

Лікар позадкував з-під навислого над ним створіння. Всі розступилися й, пропустивши вперед Інженера та Лікаря, сховалися у них за спиною — наскільки уможлиблювали пругкі стебла. Лікар дістав із кишені комбінезона окисдований циліндр, повільно прицілився у світліше, ніж довколишні рослини, пузирчасте тіло й натиснув спуск.

І тут сталося таке...

Люди побачили яскравий спалах, який на частку секунди засліпив усіх, за винятком Лікаря, котрий саме цієї митті кліпнув очима. Тоненька цівка все ще біла вгору, коли стебла підломилися, затріщали, їх огорнули клуби чорної пари, й водночас створіння з важким мокрим виляском гепнулося вниз. Якусь секунду воно лежало непорушно, ніби повна груддя, сіро-тілесного кольору куля, з якої виходить повітря, — тільки чорний волос звивався й танцював над ним, мов божевільний, розтинаючи блискавичними конвульсіями повітря; потім волос зник, і по губчастому моху біля ніг людей слимакоподібними рухами почали розповзатися навсібіч безформні, пузирчасті членики створіння; перш ніж хтось із них устиг щось сказати чи поворухнутися, ця втеча, а точніше, розповзання, закінчилося — останні часточки створіння, малесенькі, як гусениці, прудко та спритно вгризлися в ґрунт біля підніжжя стебел і зникли без сліду, тільки у ніздрі людям ударив нестерпний солодкуватий сморід.

— Це була якась колонія?.. — невпевнено запитав Хімік і, піднісши до очей руку, протер їх.

Решта підсліпувато мружилися — перед очима в них і досі кружляли чорні кола.

— *E pluribus unum*, — відповів Лікар, — чи, точніше, *e uno plures*. Я не ручаюся за правильність моєї латини, але це, мабуть, саме така множинна істота, яка розділяється в разі потреби...

— Жахливий сморід, — озвався Фізик, — ходімо звідси геть.

— Ходімо, — погодився з ним Лікар.

Коли вони віддалилися від цього місця на кільканадцять метрів, він несподівано сказав:

— Цікаво, що сталося б, якби я був торкнувся цього волоса...

— Задоволення цієї цікавості могло б тобі дорого обійтися, — кинув Хімік.

— А може, й ні. Ти добре знаєш, як часто зовсім невинним створінням еволюція надає зовні страхітливих форм.

— Ох, та облиште ви вже цю свою дискусію — он там наче видно якийсь просвіт! — вигукнув Кібернетик. — І взагалі, якого біса ми поперлися до цього павучого лісу?

Звідкись віддалік почувся шум струмка, і люди зупинилися. Потім рушили знову; шум то наростав, то слабшав, то пропадав зовсім, але виявити струмок їм так і не вдалося. Зарості порідшали, ґрунт під ногами значно пом'якшав, іти було неприємно, мов по кірці трясовини, іноді щось чвакало під ногами, наче намокла трава, однак ніде не видно було й знаку води.

Зненацька вони опинилися на краю круглої западини діаметром кілька десятків метрів. У ній побачили восьминогі рослини — вони стояли далеко одна від одної і здавалися старезними — стебла розійшлися так, наче неспроможні були підтримувати центральні потовщення, й від цього рослини ще більше скидалися на велетенських, небачених досі висохлих павуків. Дно западини подекуди вкривали іржаві зубчасті нарости пористої маси, частково вдавлені в ґрунт, а частково обсновані пагінням рослин. Інженер одразу ж спустився крутим, хоч і невисоким схилом. Дивна річ, але тільки після того, як він опинився на дні западини, тим, котрі дивилися в неї згори, вона видалася кратером — свідком якоїсь катастрофи.

— Схоже на бомбову вирву, — сказав Фізик, стоячи на краю западини й стежачи за тим, як Інженер підійшов до великих уламків біля підніжжя найвищого «павука», а тоді спробував зрушити їх з місця.

— Залізо?! — крикнув Координатор.

— Ні! — відповів Інженер і зник між крутими зламами якоїсь конструкції, що нагадувала розтрісканий конус.

За хвилину він з похмурим виразом обличчя виринув з-поміж стебел, які з хруском ламалися, коли він їх розгортав. До нього відразу ж простяглася кілька рук, він вибрався нагору й, побачивши спрямовані на нього зацікавлені погляди, знизав плечима.

— Я не знаю, що це таке, — признався Інженер. — Уявлення не маю. Там порожньо. Всередині нема нічого. Корозія зайшла вже дуже далеко. Якась давня історія — їй, може, сто, а може, й триста років...

Усі мовчки обійшли кратер і знову рушили в бік заростів, туди, де вони були найнижчі. Несподівано зарості зникли, точніше, розступилися: посередині виник прохід, такий вузький, що людина ледве могла рухатися в ньому, — щось на зразок ідеально прямого коридору; стебла обабіч нього були немовби порубані й понижені, великі гудзуваті потовщення почасти звалені набік, на інші павучі рослини, а почасти вдавнені в ґрунт — сплющені й сухі, вони стелилися товстим шаром і тріщали під черевиками, як висушена деревна кора. Люди вирішили йти цією просікою один за одним; їм доводилося розгортати руками рештки висохлих стебел, але все одно вони посувалися швидше, ніж досі. Просіка великою дугою дедалі чіткіше відхилялася на північ. Поминувши останні, зовсім низенькі мертві кущі, люди знову опинилися на рівнині, тільки вже на протилежному боці гаю.

Там, де просіка виходила із заростів, од неї відгалужувалася неглибока борозна; в першу хвилину вони повважали її стежкою, однак це не була стежка. У безплідному ґрунті був виритий рівчак завглибшки кільканадцять сантиметрів і трохи більше завширшки. Він поріс зеленкувато-срібними, оксамитними на дотик лишайниками. Цей дивний «моріжок», як його назвав Лікар, тягнувся вдалину рівно, наче стріла, і впирався в ясну смугу, що стіною затуляла перед ними весь обрій.

Над смугою виблискували шпичасті виступи, схожі на вершечки готичних, оббитих листовим сріблом веж. Люди йшли швидко, і майже з кожним кроком перед ними відкривалися нові деталі. По боках тяглася багатокілометрова поверхня, вигнута правильними арками, мов дахове покриття ангара неземних розмірів. Арки були повернені випуклостями вниз, під ними мерехтіло щось сіре, наче зі стелі сипався дрібний пил або текли тоненькі цівки каламутної води. Коли люди підійшли ще ближче, подих вітру приніс незнайомий гіркуватий, але приємний запах, схожий на пахощі невідомих квітів. Ішли щільною лавою. Аркоподібний дах, здавалося, підіймався дедалі вище, кожна арка, схожа на гігантський, перевернутий мостовий прогін, охоплювала майже кілометровий простір. Там, де дві арки сходилися в добре видимі на тлі хмар вістря, рівномірно спалахувало яскраве світло, немовби у цьому місці були гігантські дзеркала, які відбивали вниз сонячне проміння.

Стіна, що раптом постала перед людьми, утворена із сіро-жовтих цівок чи ниток, коливалася перистальтичними рухами — зліва праворуч по ній перебігали в рівномірних інтервалах хвилясті випуклості. Вона була схожа на виготовлену з незвичного матеріалу завісу, за якою на рівній відстані одна від одної проходять, торкаючись її боками, тварини, набагато більші від слонів. Коли вузька, поросла оксамитним мохом доріжка вперлася у самісіньку стіну, гіркий запах став нестерпним.

Кібернетик зайшовся кашлем.

— Можливо, це якісь отруйні випари, — сказав він.

Люди стояли й дивилися на хвилі, що рівномірно перебігали по стіні. Від їхніх постатей падали куці безформні тіні. Коли подорожні рушили знову і від завіси їх відділяло вже лише кілька кроків, вона видалася їм однорідною, мовби сплетеною з товстих матових волокон. Лікар підняв з-під ніг камінець і кинув ним у стіну. Всі бачили, як камінець летів — і раптом зник, наче розтанув чи випарувався, так і не торкнувшись рухливої поверхні.

— Упав туди, всередину? — засумнівався Кібернетик.

— Ну що ти! — вигукнув Хімік. — Він навіть не торкнувся цього... цього...

Лікар підняв повну жменю камінців та грудок ґрунту й почав кидати ними в «завісу»; і камінці, і грудки зникали, не долітаючи до неї за кілька сантиметрів. Інженер зняв з маленького кільця ключ і шпурнув ним у поверхню стіни, що саме видала якийсь металевий звук. Ключ дзенькнув, мовби вдарившись об бляху, і теж зник.

— Що тепер? — запитав Кібернетик, дивлячись на Координатора.

Той не відповів. Лікар скинув з пліч рюкзак, вийняв з нього бляшанку консервів, вирізав ножом кубик заливного м'яса і кинув ним у «завісу». Кубик желе прилип до матової поверхні, якусь хвилину повисів на ній, а потім почав зникати, немовби танув.

— Знаєте що? — озвався Лікар, й очі його заблищали. — Це якийсь фільтр — вибірна діафрагма, щось таке...

Хімік знайшов у кільці на ремені свого рюкзака висохлий уламок пагона «павучої» рослини, який, мабуть, зачепився, коли вони продиралися крізь зарості, й, не довго думаючи, шпурнув ним у хвилясту завісу — крихка гілочка, відскочивши, впала біля його ніг.

— Селектор... — невпевнено промимрив він.

— Атож! Напевне, що так! — Лікар наблизився до «завіси», — його тінь упала на її нижній край, — навів на неї свою чорну зброю й натиснув спуск.

Тільки-но тонка, мов голка, цівка торкнулася хвилястої стіни, як у ній відразу ж виник отвір веретенистої форми, відкривши величезний, похмурий, розсвічений на всій його висоті іскорками простір, у глибині котрого літало безліч білястих і рожевих вогнів. Лікар різко відскочив, кашляючи й задихаючись, — ніздрі й горло йому обпік гіркий запах; усі трохи відійшли й знову зупинилися.

Випуклий отвір почав звужуватися. Хвилі, що перебігали «завісою», сповільнювали рух, наближаючись до нього, обминали його згори й внизу і швидко пливли далі. Отвір дедалі затягувався. Зненацька зсередини висунулося щось чорне, що закінчувалося пальцеподібним відростком, блискавично оббігло край отвору, і він миттю закrywся; люди знову стояли перед завісою, що розмірено западалася й видималася.

Інженер запропонував провести нараду. За словами Лікаря, вона була демонстрацією їхньої безпорадності. Врешті-решт вирішили йти далі, вздовж величезної споруди. Піднявши рюкзаки, рушили вперед і подолали так кілометрів зо три. Дорогою перетнули кільканадцять вузьких «моріжків», котрі вливалися в рівнину. Якийсь час розмірковували, що воно таке — гіпотеза, нібито вони мають хоча б який стосунок до обробітку ґрунту, була зразу відкинута як неправдоподібна. Лікар навіть спробував дослідити кілька лишайників, вирваних з темно-зеленої смуги; вони трохи нагадували мох, проте на корінцях мали схожі на перлини потовщення, в яких ховалися маленькі тверді чорні зеренця.

Уже давно минув полудень; усі відчували голод, отож зупинилися на привал; їли під пекучим сонцем, бо ніде не було й клаптика тіні, а до гаю, що тягнувся метрів з вісімсот позаду, ніхто не хотів повертатися — «павучі» зарості залишили про себе неприємне враження.

— Коли б усе йшло, як у книжках, що їх малим хлопцем я читав, — мовив Лікар, — то в цій проклятій завісі зараз утворилася б вогнедишна діра й звідти виліз би тип з трьома руками і тільки однією, зате товстелезною ногою. Під пахвою він тримав би інтерпланетарний

телекомунікатор або сам був би зоряним телепатом і дав би нам на здогад, що він — представник неймовірно розвиненої цивілізації, яка...

— Припини верзти нісенітниці, — урвав його Координатор, наливаючи з термоса-фляги води в кухлик, що відразу ж запітнів. — Краще давайте подумаємо, що нам робити.

— Я вважаю, — сказав Лікар, — що треба ввійти туди. — І підвівся, ніби вирішив негайно здійснити свій намір.

— Цікаво, як? — нехотя запитав Фізик.

— Ти що, збожеволів? — високим голосом вигукнув Кібернетик.

— Зовсім ні. Звичайно, ми можемо мандрувати так і далі, але за умови, що типи на одній нозі підкинуть нам якісь харчі.

— Ти що, серйозно? — подивився на нього Інженер.

— Ну звичайно! І знаєш чому? Бо мені все це вже просто набридло. — І Лікар крутнувся на п'ятці.

— Стій! — крикнув Координатор.

Лікар ішов просто на стіну, не звертаючи ніякісінької уваги на їхні крики. Він був уже за метр від завіси, коли всі підхопилися й кинулися за ним. Почувши позаду тупіт ніг товаришів, він випростав руку й торкнувся завіси.

Рука щезла. Лікар непорушно постояв, може, якусь секунду, а потім ступив крок уперед і... перестав існувати. П'ятеро людей, затамувавши віддих і тремтячи всім тілом, зупинилися на тому місці, де відбився слід його лівого черевика. Зненацька в повітрі над завісою з'явилася Лікарева голова. У нього була рівно, мов ножем, відрізана шия, з очей текли сльози; він гучно раз по раз чхав.

— Тут трохи душно всередині, — мовив він, — і в носі страшенно свербить, але кілька хвилин, мабуть, можна буде витримати. Якийсь лакриматор, чи що. Лізьте за мною, це не боляче — взагалі нічого не відчуваєш.

І на висоті, де мало бути його плече, з повітря висунулася рука.

— А щоб тобі! — вигукнув чи то з переляку, чи то від захвату Інженер і схопив Лікареву долоню; вона смикнула його до себе, й він теж зник за завісою.

Люди один за одним підходили до хитливої завіси. Останнім підійшов Кібернетик. Він на мить завагався, щось лоскотало йому в горлі, серце гупало, наче молот. Заплющивши очі, він таки ступив крок уперед. Його огорнула раптова темрява, потім зробилось ясно.

Він опинився поруч товаришів посеред величезного простору; з усіх боків до них долинало дихавичне свистяче сапання. Знизу навскоси вгору, згори перпендикулярно вниз, від одного краю до іншого, перетинаючись, тяглися неоднакової товщини циліндри, труби або колони; подекуди вони роздималися, подекуди ставали тоншими, обертаючись водночас довкола своєї довгої осі, мінялися місцями, вібрували, і з глибини цього лісу блискучих конструкцій, що тягнувся на всі боки й безнастанно рухався, долинало невідомо звідки якесь плямкання; звук його то швидко наростав, то раптом припинявся, й тоді чулося лише кілька відголосків булькання, і вся серія звуків повторювалася знову.

Гіркий сморід важко було витерпіти. Один за одним люди почали чхати, у них текли сльози. Притискаючи до облич хустинки, подорожні віддалилися від завіси, що зсередини скидалася на водоспад чорної, схожої на сироп рідини.

— Ну, нарешті я все зрозумів — це завод, автоматичний завод! — витиснув із себе Інженер між нападами чхання.

Потроху люди немовби почали звикати до гіркого запаху, перестали чхати й, мружачи сльозаві очі, роздивлялися довкола.

Ще кільканадцять кроків підлогою, що еластично прогиналася, мов натягнута гума, — і в ній з'явилися чорні колодязі, з яких вискакували світлі предмети з такою швидкістю, що неможливо було роздивитися їхню форму. Предмети були завбільшки як голова людини й, здавалося, палали; вони злітали вгору, й одна з цілої низки зігнутих над ними, мов велетенські люльки, колон усмоктувала їх, не перестаючи обертатися. Але вони зникали не відразу, бо крізь вібруючі стіни колони, наче крізь темне скло, пробивалося, поступово слабнучи, їхнє рожевувате сяйво, тож видно було, як вони пропливають усередині «колони» кудись далі.

— Серійне виробництво, конвеєр, — буркнув Інженер з-під носової хусточки.

Обережно ступаючи, він обійшов колодязь. Звідки бралось це світло? Стеля була напівпрозора — сіре, одноманітне світіння губилося в хаосі гнучких конструкцій, що текли, мов повітряні струмені. Всі ці пружні пристрої, здавалося, діяли за однією командою, в однаковому темпі, фонтани розпечених предметів били вгору; те саме діялося на великій висоті — там, під стелею, теж виднілися дуги,

прокреслені у повітрі червоним бісером літаючих брил, але набагато більших.

— Треба знайти склад готової продукції чи, принаймні, те, що вважається тут кінцевим продуктом! — із запалом вигукнув Інженер.

Координатор торкнувся його руки:

— Який це, по-твоєму, вид енергії?

Інженер знизав плечима:

— Уявлення не маю.

— Я боюся, що готової продукції ми не знайдемо й через рік — цей завод тягнеться на кілометри, — попередив Фізик.

Дивна річ — що глибше входили вони в зал, то легше їм було дихати, немовби гіркий запах виділявся тільки поблизу «завіси».

— А ми не заблудимося? — занепокоївся Кібернетик. Координатор підніс до очей компас:

— Ні. Працює нормально... тут, мабуть, нема заліза та електромагнітів.

Понад годину вони кружляли у вібруючому лісі незвичайного заводу; нарешті довкола зробилося просторіше. Повіяло свіжим холодним повітрям, немовби його спеціально охолоджували, колони, що розбігалися навсібіч, розступилися, й люди опинилися перед гирлом величезного куполоподібного завитка. З висоти до нього спускалися гнучкі, наче батоги, рукави, які закінчувалися тупими потовщеннями; з цих потовщень падав град чорних, немовби покритих блискучим лаком предметів, які стрімко перекидалися і вривалися всередину завитка десь на висоті кількох метрів над їхніми головами.

Сочевицеподібна, випукла бура стіна завитка навпроти них раптом роздулася, щось розпирало її зсередини, вона почала розпухати, й люди мимохіть позадкували — такий грізний вигляд мав блідо-сірий пухир, що роздимувався, — нараз він безшумно луснув, і з круглого отвору бризнув струмінь чорних тіл. Тієї ж самої миті нижче, з широкого колодязя, виринув лоток з відігнутими краями, і чорні предмети, барабанячи там, немовби вони вдарялися об товсту гумову подушку, посипалися в нього, а він підстрибував од ударів; предмети якимсь незбагненим чином уклалися так, що через кілька секунд на неглибокому дні лотка вже вишиковувався акуратний чотирикутник.

— Готова продукція! — вигукнув Інженер і підбіг до краю колодязя.

Не задумуючись, він низько нахилився і вчепився за виступ найближчого від нього чорного предмета.

Координатор буквально останньої миті схопив Інженера за пояс комбінезона, і тільки завдяки цьому відчайдух не полетів сторчма у лоток, бо відпустити важкий предмет він не хотів, а підняти його нагору сам не міг. Лише з Фізиковою й Лікаревою допомогою йому нарешті вдалося це зробити.

Предмет був завбільшки як людський торс, на його чорному тлі виступали світлі, напівпрозорі сегменти, в яких блищали низки кристаликів з металевим полиском; кристалики поступово дрібніли; на поверхні предмета були отвори з віночком скобоподібних потовщень, шерехата на дотик мозаїка виступів із темно-фіолетової, а на світлі чорної, надзвичайно твердої маси — одне слово, предмет цей був неймовірно складний. Інженер опустився перед ним навколішки й з різних боків заглядав до отворів, силкуючись знайти хоч якісь рухомі частинки, обмацуючи та обстукуючи; йому ніхто не заважав, і це тривало довгенько.

Лікар тим часом стежив за лотком. Сформувавши геометрично правильний чотирикутник точнісінько таких самих предметів, як той, біля якого вовтузився Інженер, лоток повільно піднявся на товстому, вібруючому, наче від напруження, стержні й раптом розм'як, але тільки з одного боку, почав змінювати форму й став схожим на величезну ложку; тоді навпроти висунулося щось на кшталт великого рила, розімкнулося, звідти дмухнуло гарячим гірким чадом, зяюча паща з бридким плямканням усмоктала всі предмети, зімкнулася, немовби ковтаючи їх. Раптом це рилоподібне страховище засвітилося зсередини, й Лікар побачив вогненне ядро, що плавило в собі предмети, які розпливалися, ставали однорідною кашкою, котра палала оранжевим полум'ям; за хвилину світло пригасло, рилоподібна паща потемніла. Забувши про товаришів, Лікар рушив уздовж двох великих колон, усередині яких, наче по страхітливому стравоходу, тепер пливла вогненна маса, заглибився в лабіринт і, задерши голову, раз у раз витираючи сльозаві очі, намагався простежити шлях вогненної кашки. Іноді вона зникала з його очей, потім він знову відшукував її слід, бо вона просвічувала в глибині чорних струменів, що звивалися, наче змії, аж поки нарешті наблизився до місця, яке видалося йому знайомим, — він побачив, як вогненні тіла, вже почасті сформовані,

летять у якесь жерло, а поруч вискакують інші, ніби їх щось вистрелювало з відкритого колодязя; ці вогненні тіла поглинали товсті чорні колони, що звисали згори анфіладою, схожі на незграбні хоботи, рожевими низками згасаючих вуглин тіла пропливали в глибині колон угору, дедалі маліючи. Лікар ішов і йшов, задерши голову й забувши про все на світі; предмети випереджували його, однак це не мало жодного значення — безперервно рухалися сонмища інших. Нараз він трохи не впав і здушено скрикнув.

Довкола стало знову порожньо, перед ним здіймалася величезна куполоподібна маса завитка, градус уже зовсім охололих під час довгої мандрівки чорних предметів посипався згори в його нутро. Лікар обійшов завиток, бо вже знав, з якого боку слід чекати пологів, — і опинився поруч товаришів, які оточили Інженера; той усе ще оглядав чорний предмет, тимчасом як великий пухир, лускаючи, бризнув готовою продукцією у наново сформований лоток.

— Алло! Можете не старатися! Я все зрозумів! І зараз це вам розкажу! — вигукнув Лікар.

— Де ти був? Я почав уже непокоїтися, — сказав Координатор. — Ти справді щось виявив? Бо Інженер нічого не второпав.

— Якби я й справді в цьому нічого не второпав, то ще міг би якось змиритися! — буркнув Інженер. Він підвівся, люто копнув носакором чорний предмет та зміряв Лікаря сердитим поглядом. — Ну й що ж ти встановив?

— Як на мене, то тут відбувається ось що, — почав спокійно пояснювати Лікар, якось дивно посміхаючись. — Ці штуковини всмоктуються он туди. — І він показав на пащу, котра саме розкрилася. — О, вони он уже починають нагріватися там, усередині, бачите? За мить усі вони розплавляються, перемішаються й поїдуть порціями нагору, де відбувається їхня обробка; ще трохи вишневі від нагрівання, вони провалюються вниз, там повинен бути ще один ярус, і з ними ще щось діється; сюди вони повертаються через колодязь, уже бліді, але ще трохи світяться, підіймаються під самісінький дах, потрапляють до цього короваю, — він показав на завиток, — потім на «склад готової продукції», з нього повертаються назад у цю пащу, розплавляються в ній — і так по колу без кінця: формуються, обробляються, розплавляються, формуються.

— Ти збожеволів? — вражено прошепотів Інженер. На чолі в нього виступили великі краплі поту.

— Не віриш? Можеш пересвідчитися.

Інженер пересвідчився — двічі. Це тривало добру годину. Коли всі знову опинилися біля лотка, що саме наповнювався черговою порцією викладеного чотирикутником «кінцевого продукту», почало смеркатися і в цеху стало сіро.

Інженер немовби збожеволів — він тремтів зі злості, обличчя його конвульсивно посмикувалося. Інші, не менш здивовані, не переживали, однак, цього відкриття так бурхливо.

— Треба негайно виходити звідси, — сказав Координатор. — У темряві все може дуже ускладнитися.

Він узяв Інженера за плече. Той підкорився йому, але раптом вирвався, підскочив до покинутого чорного предмета й насилу підняв його.

— Хочеш узяти це із собою? — уточнив Координатор. — Гаразд. Хлопці, допоможіть йому.

Фізик схопився за вухоподібні виступи, і вони удвох з Інженером понесли безформний чорний предмет. Так дісталися до увігнутої межі приміщення. Лікар спокійно ступив у лискучу, схожу на сироп стіну «водоспаду» — й опинився на рівнині. На нього війнуло прохолодним вечірнім повітрям. Він з насолодою глибоко вдихав його. Товариші виринули слідом за ним. Інженер та Фізик насилу донесли тягар до того місця, де залишили рюкзаки, й опустили його на пісок.

Розпалили плитку, підігріли трохи води, розчинили в ній м'ясний концентрат і, зголоднілі, мовчки накинулися на їжу. Тим часом зовсім споночіло, на небі спалахнули зірки, їхній блиск ставав дедалі яскравішим, нечіткі зарості далекого гаю розтанули в темряві, й тільки блакитнувате полум'я пальника, ворущачись під легкими повіями вітру, давало трохи світла. З-за високої стіни цеху, зануреної в пільму, не долинало жодного звуку, не було навіть видно, чи по ній і далі пливають горизонтальні хвилі.

— Тут темніє, як у наших тропіках, — сказав Хімік. — Адже ми впали в районі екватора, еге ж?

— Здається, що так, — відповів Координатор. — Хоч я не знаю навіть нахилу планети до екліптики.

— Тобто як? Що-що, а це має бути відомо!

— Ну звичайно. Однак усі дані залишилися на кораблі.

Вони замовкли. Робилося дедалі прохолодніше, отож усі закуталися в ковдри, а Фізик заходився ставити намет. Напомпував полотнище так, що воно стало твердим, схожим на сплющену півкулю з маленьким лазом унизу, й почав шукати поблизу каміння, щоб притиснути ним краї намету, — кілки вони мали, але їх нічим було забити, — однак натикався тільки на дрібненькі камінчики й повернувся до товаришів, які сиділи довкола блакитного вогника, з порожніми руками.

Нараз Фізиків погляд упав на важкий предмет, що валявся поруч на піску; він підняв його й притиснув ним край намету.

— Хоч на щось придалося, — зауважив Лікар, спостерігаючи за ним.

Інженер сидів зіщулившись і схиливши голову на руки. Здавалося, він перебував у стані глибокої пригніченості, бо довго не озивався й навіть тарілку попросив якимсь незрозумілим бурмотінням.

— І що ж тепер, любі мої? — запитав він, раптом випростуючись.

— Спати, звичайно, — спокійно відповів Лікар і, благоговійно діставши з портсигара сигарету, з насолодою затягнувся.

— А завтра що? — провадив далі Інженер, і видно було, що його спокій — тонка, до краю напнута струна.

— Генрику, ти поводишся мов дитина, — зітхнув Координатор, чистячи дрібненьким піском каструлю. — Завтра ми обстежимо наступну секцію заводу. По-моєму, сьогодні оглянули близько чотирьохсот метрів.

— І гадаєш, знайдемо щось нове?

— Не знаю. Попереду в нас іще один день. Пополудні доведеться вертатися до ракети.

— Я вже чекаю — не дочекаюся, — буркнув Інженер і, підвівшись, потягнувся й кркнув. — У мене наче всі кістки переламані, — признався він.

— У нас теж, — добродушно запевнив його Лікар. — Послухай, ти й справді нічого не можеш сказати про цю штуковину? — І яскріючим кінцем сигарети показав на ледь видимий предмет, що притискав до ґрунту край намету.

— Можу. Чому б ні? Звичайно, можу. Це пристрій, який служить для того, аби його спершу...

— Ні, серйозно. Адже там є якісь частини. Я нічого не можу второпати у цьому.

— А я, по-твоєму, можу? — вибухнув Інженер. — Це витвір якогось божевільного. — Він тицьнув рукою в бік невидимого заводу. — Точніше, божевільних. Цивілізація навіженців — ось що таке цей проклятий Едем! Те, що ми приволокли сюди, пройшло низку процесів, — повів він далі вже трохи спокійніше. — Пресування, вдавлювання прозорих сегментів, термічну обробку, полірування. Це якісь високомолекулярні полімери — і якісь неорганічні кристали. Це частина, не ціле. Але яке її призначення, я не знаю. Та навіть вийнята з цього божевільного млина — сама собою вона здається мені нісенітною.

— Що маєш на увазі? — запитав Координатор.

Хімік мовчки прибрав тарілки й харчі, потім розгорнув ковдру. Лікар загасив сигарету і дбайливо заховав половинку в портсигар.

— У мене нема жодних аргументів. Там, усередині, є якісь ланки, проте вони з нічим не з'єднані. Щось на зразок замкненого в собі електричного ланцюга, але розчленованого ізоляційними вставками. Це... це не може працювати. Так мені принаймні здається. Зрештою, за стільки років у людині виробляється якась професійна інтуїція. Я, звичайно, можу й помилятися, тільки... ні, волюю про це взагалі не говорити.

Координатор підвівся. Решта наслідували його приклад. Коли пальник згас, людей огорнула глибока пільма — високі зорі не давали світла, вони тільки яскраво мерехтіли в якомусь дивовижно низькому небі.

— Денеб, — тихо сказав Фізик.

Усі дивилися на небо.

— Де? Там? — запитав Лікар.

Вони несвідомо розмовляли напівпошепки.

— Так. А та менша, поряд, — то Гамма Лебеда. Неймовірно яскрава!

— Разів у три яскравіша, ніж на Землі, — погодився з ним Координатор.

— Холодно, й додому далеко, — зітхнув Лікар.

Йому вже ніхто не відповів. По одному залізли під надутий купол намету. Всі були такі стомлені, що коли Лікар за звичкою проказав у

темряві «на добраніч» — йому відповіло тільки сонне посапування товаришів.

Він подумав про те, що вони чинять нерозважно: з недалекого гаю вночі могла вилізти якась погань — треба було б виставити охорону. Якусь мить Лікар розмірковував, чи не зайняти йому добровільно цей пост, але потім іронічно посміхнувся в темряві, відвернувся й зітхнув. Він навіть не помітив, як заснув мертвим сном.

Ранок наступного дня зустрів їх сонцем. На небі стало більше білих, купчастих хмар. Вони скромно поснідали, залишивши рештки харчів на останнє підкріплення — по нові запаси треба було вертатися до ракети.

— Хоча б раз умитися! — жалісно зітхнув Кібернетик. — Такого зі мною ще не було — я просмердівся потом. Жах! Мусить же десь тут бути вода!

— Де вода, там і перукар, — безтурботно відповів Лікар, дивлячись на себе у дзеркальце й роблячи скептично-героїчні гримаси. — Тільки боюся, що перукар на цій планеті голить, а потім знов утикає все твоє волосся; це навіть дуже ймовірно, тобі не здається?

— Ти і в могилі так жартуватимеш? — розсердився Інженер і, збентежившись, буркнув: — Даруй. Я не хотів...

— Нічого, — відповів Лікар. — У могилі навряд, але поки я ще на цьому світі... Ну, вперед, чи що?

Вони спакували речі, випустили з намету повітря й, забравши все своє спорядження, рушили вздовж завіси, що рівномірно хвилювалася, аж поки подорожні не віддалилися на добрий кілометр від табору.

— Не знаю, може, я помиляюсь, але тут вона мені здається наче вищою, — сказав Фізик і, примруживши повіки, подивився на арки, що розбігалися в протилежні боки.

Високо вгорі їхні стики мерехтіли срібним вогнем.

Скинувши рюкзаки на купу, вони рушили до заводу. Зайшли без пригод, як і напередодні. Фізик та Кібернетик на хвилинку затрималися позаду.

— Що ти думаєш про це щезання? — запитав Кібернетик. — Тут стільки всього незвичайного, що вчора я про нього зовсім забув!

— Щось пов'язане з рефракцією, — не дуже впевнено відповів Фізик.

— А на що спирається стеля? Не на це ж, сподіваюся? — і Кібернетик показав на завісу, до якої вони наближались та яка раз по раз здувалася хвилями.

— Не знаю. Може, опори заховано десь усередині або з протилежного боку.

— Аліса в країні див, — зустрів їх голос Лікаря за завісою. — Починаємо? Сьогодні я чхаю вже менше. Може, це адаптація. В який бік підемо насамперед?

Усе довкола них дуже скидалося на те, що вони бачили напередодні. Прибульці рухалися вже значно впевненіше й швидше. Спочатку їм навіть здалося, що тут усе точнісінько таке саме, як у попередньому цеху. Колони, колодязі, ліс скісних стравоходів, що пульсують і обертаються, розпікання, виблискування — весь коловорот процесів тривав в однаковому темпі. Та, придивившись уважніше до «готової продукції», — вона теж лежала чотирикутником на лотку, — люди виявили, що «вироби» інакші, більші й іншої форми, ніж учорашні. Але то було ще не все. Ці «вироби» (які теж зрештою знову вводилися у замкнений цикл так само, як і ті, вчорашні) не були абсолютно ідентичні. Вони чимось нагадували частину рифленої біля вершечка половинки яйця. Сліди обробки на них свідчили про те, що вони мають з'єднуватися з іншими частинами; крім того, з них виступали горловини труб, у яких рухалися сочевицеподібні пластинки, схожі на дросельні заслінки чи клапани. Та коли люди порівняли велику кількість цих предметів, то з'ясували, що одні з них мають два відкритих роги, інші — три або навіть чотири, причому ці додаткові виступи були менші й часто ніби незакінчені, неначе процес обробки перервався десь посередині. Сочевицеподібна пластинка іноді цілком заповнювала собою весь просвіт стравоходу, іноді — тільки його частину, а інколи її не було зовсім (раз наші герої знайшли тільки щось схоже на її маленьку бруньку, завбільшки як горошина). Поверхня в одних «яєць» була гладенько відполірована, в інших шерехата втулка «заслінки» теж була неоднакова в різних екземплярах, а в одному побачили навіть двох «близнючок»: почасти сплавлені між собою, вони з'єднувалися крізь маленький отвір, а сочевицеподібні пластинки утворювали щось на зразок «вісімки» — Лікар назвав їх «сіамськими близнятами». Частина цих предметів мала, крім того, аж

вісім рогів, що поступово дрібніли, причому найменші з них були без отворів, на відміну від усіх інших.

— Ну, що ти на це скажеш? — стоячи навколішки, запитав Координатор Інженера, який копирсався в колекції, вихопленій зі «складу» на лотку.

— Поки що нічого. Ходімо далі, — відповів Інженер, підводячись, але було видно, що настрої у нього трохи поліпшився.

Вони вже розуміли, що цех немовби ділиться на кілька секцій, щоправда, нічим не відгороджених одна від одної, але відмінних внутрішнім циклом виконуваних процесів. Виробниче устаткування — весь цей ліс, що звивається, корчиться, наче щупальці, й сопе, — було скрізь однакове.

Через кількасот метрів люди наштовхнулися на секцію, яка, виконуючи ті самі операції, що й попередня, звиваючись, плямкаючи, сопучи, несла в своїх стравоходах, скидала у відкриті колодязі, спускала згори, поглинала, обробляла, складала й плавала... ніщо.

Скрізь, де в попередніх секціях можна було спостерігати, як ці розпечені заготовки або холонучі вже оброблені предмети мандрують у різні боки, вгору, вниз, тут усі складні перетворення замінювала порожнеча.

Вирішивши спочатку, що виріб зовсім прозорий і тому його не видно, Інженер висунувся далеко над викидачами й спробував схопити рукою те, що мало вилетіти з роззявлених пащ, але не виявив нічого.

— Якесь божевілля, — з острахом сказав Хімік.

Та Інженер чомусь анітрохи не був цим приголомшений.

— Дуже цікаво, — заявив він, і всі пішли далі, у напрямку секції, з якої долинав дедалі наростаючий шум.

Здавалося, мільйони важких, вологих шкур падали на великий, слабо напнутий барабан. Нараз довкола посвітлішало.

Із десятків схожих на кийки бурульок, які гойдалися високо вгорі, під самісінькою стелею, сипався град чорних на тлі склистого даху предметів, вдаряючись об товсті діафрагми, що підставлялися під них то з одного, то з другого боку, розгорталися вертикально й розмірено розбухали, неначе їх роздимає газ, — усі вони були прозоро-сірі, мов пухирі, — і, підхоплений на півдорозі клубками змієподібних рук, опускався до самого низу. Тут вони акуратно шикувалися, предмет біля предмета, квадратами, рівними шеренгами, тимчасом як із

протилежного боку через певні інтервали виповзала величезна маса, сплющена, мов у кита лоб, і з протяжним зітханням усмоктувала «готову продукцію» по кілька рядів нараз.

— Склад, — флегматично пояснив Інженер. — Згори надходять готові вироби, а це щось схоже на транспортер — воно підбирає їх і знову запускає у замкнутий цикл.

— Ти звідки знаєш? Може, тут якраз навпаки? — запитав Фізик.

— Сам бачиш, що склад уже повний.

Насправді тут ніхто майже нічого не зрозумів, але всі мовчки простували далі.

Було близько четвертої, коли Координатор наказав повертатися назад. Вони стояли в секції, що складалася з двох відділів. Перший виробляв товсті диски з вухоподібними ручками, другий відрізував ці ручки й кріпив на їхньому місці фрагменти еліптичних кружалець, після чого диски мандрували в підземелля, звідки незабаром поверталися гладенькими, «оголеними», як сказав Лікар, щоби знову їх було піддано процесові приварювання ручок, схожих на вуха.

Коли всі опинилися на рівнині й закрокували під ще височеньким сонцем у той бік, де залишили намет та рюкзаки, Інженер заявив:

— Ну, потроху прояснюється.

— Справді? — з відтінком іронії кинув Хімік.

— Так, — підтвердив Координатор. — Що можеш про це сказати? — обернувся він до Лікаря.

— Це труп, — відповів той.

— Тобто як — труп? — здивувався Хімік, який нічого не розумів.

— Труп, який рухається, — докинув Лікар.

Кілька хвилин усі йшли мовчки.

— Чи можу я нарешті довідатися, що це означає? — не без роздратування запитав Хімік.

— Дистанційно керований комплекс для виробництва різноманітних деталей, який з плином часу зовсім розрегулювався, бо його залишили без жодного нагляду, — пояснив Інженер.

— Он як! І давно, по-твоєму...

— Цього не знаю.

— Із дуже великим наближенням і з не меншим ризиком можна висловити гіпотезу, що... мінімум кілька десятків років, — сказав Кібернетик.

— А можливо, ще раніше. Якби я довідався, що це сталося двісті років тому, то теж нітрохи не здивувався б.

— Або й тисячу, — флегматично докинув Координатор.

— Як тобі відомо, контрольні електричні мізки розрегульовуються в темпі, що відповідає коефіцієнтові... — почав Кібернетик, але Інженер урвав його:

— Вони можуть працювати за іншим принципом, аніж наші, й узагалі ми навіть не знаємо, чи це електронні системи. Я в цьому дуже сумніваюся. Будівельний матеріал не металевий, якийсь напіврідкий.

— Не будемо вдаватись у подробиці, — сказав Лікар, — краще з'ясуймо: що ви про все це думаєте? Тобто, які маєте припущення? Бо для мене це — темна ніч.

— Маєш на увазі жителів планети? — запитав Хімік.

— Так, маю на увазі жителів планети.

3

Пізно вночі люди дісталися до пагорба, над яким високо стримів корпус ракети. Щоби прискорити ходу, а також уникнути зустрічі з жителями павучого гаю, вони перетнули його в тому місці, де зарості розступалися на кільканадцять метрів, неначебто їх вивернув на обидва боки якийсь велетенський плуг — на порослих мохом відвалених скибах буяли тільки оксамитові лишайники.

Раптові сутінки впали на рівнину, коли людям було вже чітко видно скісний силует ракети, отож вони обійшлися навіть без допомоги ліхтарів. Усі були голодні, але ще більше стомлені, через те вирішили розіпнути намет на поверхні. Фізика так мучила спрага, — вода закінчилася в них дорогою назад, — йому так хотілося пити, що він, не гаючи й секунди, подався тунелем у корабель і довго не повертався. Накачаний намет було вже майже встановлено, коли з глибини тунелю долинув крик. Двоє підскочили до лазу й допомогли Фізику вибратися на поверхню. Руки в нього трусилися, й він був такий схвильований, що ледве міг говорити.

— Що сталося? Заспокойся! — навперебій кричали товариші.

Координатор міцно схопив його за плечі.

— Там... — Фізик показав на корпус корабля, що темнів над ними, — там хтось був...

— Що?

— Звідки ти це взяв?

— Хто був?

— Не знаю.

— То чому вважаєш, що в ракеті хтось був?

— Сліди... Сліди. Я помилково зайшов до навігаційної — там перед цим було повно ґрунту, а зараз його нема.

— Як то нема?!

— Нема. Там майже чисто.

— А де ж ґрунт?

— Не знаю.

— Ти заглядав до інших приміщень?

— Так. Тобто я... забув, що в навігаційній був ґрунт, і спершу не звернув на це уваги, бо дуже хотів пити, пішов на склад, відшукав воду, але мені не було в що її зачерпнути. Тоді подався до твоєї каюти, — він глянув на Кібернетика, — а там...

— Що там, до дідька?!

— Усе вкрите якимсь слизом.

— Слизом?

— Так, прозорим, липким слизом, мабуть, сліди його ще залишилися на моїх черевиках! Я нічого не бачив і тільки трохи згодом відчув, що мої підошви прилипають до підлоги.

— Може, там витекло щось із цистерн або відбулась якась хімічна реакція, ти ж бо знаєш, що в лабораторії перебито половину посуду.

— Не мели дурниць! Посвітить-но на мої ноги.

Пляма світла ковзнула вниз й освітила Фізикові черевики, які подекуди блищали, мовби були обтягнені плівкою безбарвного лаку.

— Це ще не аргумент, що там хтось був, — невпевнено сказав Хімік.

— Та я навіть і тоді ще не зметикував, що воно й до чого! Взяв кухоль і повернувся на склад. Відчув, що підошви мої прилипають, однак не звернув на це уваги. Напився води і коли вже вертався назад, на гадку раптом спало зазирнути до бібліотеки, сам не знаю чому. Мені було трохи маркітно, але ні про що таке я ще не думав. Я відчинив двері, посвітив, а там чисто — ні грудочки ґрунту! А я ж сам кидав його туди й відразу згадав про це, а потім уже й про те, що в навігаційній теж було повно ґрунту.

— Ну, а далі що? — запитав Координатор.

— Нічого, я побіг сюди.

— Може, він іще там — у рубці або десь на складі, — тихо сказав Кібернетик.

— Не думаю, — засумнівався Координатор.

Ліхтарик, якого Лікар спрямував униз, освітлював клаптик ґрунту під ногами; всі оточили Фізика, який усе ще прискорено дихав.

— Сходити туди чи ні? — вголос розмірковував Хімік, але було видно, що він не дуже рветься здійснити цей задум.

— Покажи-но ще раз черевики, — попросив Координатор Фізика.

Він уважно оглянув засохлу, блискучу плівку, що прилипла до шкіри, й трохи не зіткнувся лобом з Лікарем, коли той і собі нахилився

майже водночас із ним. Вони здивовано презирнулися, але ніхто не сказав ні слова.

— Треба щось робити, — з відчаєм сказав Кібернетик.

— Але ж іще нічого не сталося! Якийсь представник тутешньої фауни заліз до корабля і, не виявивши для себе нічого цікавого, забрався геть, — сказав Координатор.

— Мабуть, це був дощовий черв'як, а? Приблизно як акула, а то й як дві акули, — кинув Кібернетик. — Куди ж подівся ґрунт?

— Це й справді дивно. Може...

Не докінчивши фрази, Лікар пішов довкола ракети, його силует дедалі віддалявся при світлі ліхтарика. Світляна пляма то концентрувалася біля самісінької поверхні планети, то, бліднучи, тікала в сутінки.

— Гей! — крикнув раптом Лікар. — Гей! Я знайшов!

Усі підбігли до нього. Він стояв над довгим, кількадеметровим валом ґрунту, зовні утрамбованого й подекуди вкритого клаптями блискучої тонкої плівки.

— Таке враження, ніби це й справді якийсь дощовий черв'як, — приголомшено пробелькотав Фізик.

— З огляду на це доведеться ночувати в ракеті, — вирішив раптом Координатор. — Для певності обшукаємо її, а відтак зачинимо люк.

— Ти що, справді? Та це ж займе цілу ніч — ми ще ні разу не зазирали до всіх приміщень! — простогнав Хімік.

— І вже ж таки іншого виходу не бачу.

Покинувши накачаний намет напризволяще, вони пірнули в тунель.

Час минав, а люди ретельно обходили корабель, освітлюючи всі закамарки. Фізикові здалося, що в навігаційній уламки панелей перекладено з місця на місце, але ніхто не був цього певен. Потім засумнівався Інженер: він не був переконаний, що залишив інструменти, якими майстрували мотики, в тому самому положенні, в якому застали їх зараз.

— Та годі вже вам, — нетерпляче урвав їх Лікар. — Нема коли гратися в детективів — скоро друга година!

Спати полягали на знятих із койок матрацах о третій, і то тільки тому, що Інженер запропонував не оглядати обидва яруси машинного відділення, а замкнути зсередини двері сталеві переділки. Повітря в замкнутому приміщенні було задушливе, у ньому висів якийсь

неприємний запах. Люди падали від втоми і тільки-но скинули зі себе черевики й комбінезони та погасили світло, як їх одразу ж здолав важкий, неспокійний сон.

Лікар прокинувся зі свіжою головою. Довкола все тонуло в глибокій темряві. Він підніс до очей годинник, але довго не міг зрозуміти, котра зараз година: час чомусь ніяк не хотів співіснувати з непроглядним мороком — Лікар забув, що він у ракеті. Нарешті за вінчиком зелених іскорок на циферблаті визначив, що скоро восьма. Це його здивувало. Так мало спати! Незадоволено буркнувши, хотів уже повернутися на другий бік і раптом заціпенів.

У глибині корабля щось діялося — він про це радше здогадувався, ніж чув. Підлога легенько двигтіла. Десь далеко щось дзенькнуло, звук був дуже слабенький, але Лікар тієї ж миті сів на постелі. Серце його прискорено закалатало.

«Повернулося! — подумав він про створіння, чиї слизисті сліди виявив Фізик. — Силкується відчинити вхідний люк», — знову майнуло в голові.

Корабель зненацька затремтів, неначе якась гігантська сила хотіла його ще глибше втиснути в ґрунт. Хтось неспокійно застогнав уві сні. Лікареві здалося, що волосся його стає розпеченими дротинами. Корабель важив шістнадцять тисяч тонн! Підлога задвигтіла нерівномірним, рваним дрожем. Раптом він усе зрозумів.

Це працював один із рушійних агрегатів! Хтось його запустив!

— Вставайте! — крикнув Лікар, навпомацки шукаючи ліхтарик.

Люди посхоплювалися з койок, наштотвхуючись один на одного в непроглядній пільмі, залунали розгублені вигуки. Нарешті Лікар знайшов ліхтарик й, увімкнувши його, кількома словами пояснив, що діється. Інженер, який іще не зовсім прочувався від сну, прислухався до віддаленого звуку. Корпус ракети ще кілька разів різко здригнувся, відтак повітря сповнилося інтенсивним виттям.

— Компресори лівих сопел! — крикнув він.

Координатор мовчки застібав комбінезон, решта членів екіпажу квапливо одягалися. Інженер, як був у сорочці й гімнастичних штанах, вихопив з рук Лікаря ліхтарика й вискочив у коридор.

Усі кинулися за ним.

— Що ти хочеш зробити?

Він побіг до навігаційної. Підлога дзвеніла й вібривала дедалі відчутніше.

— Ось-ось зірве лопаті! — видихнув Інженер і розчахнув двері до навігаційної, котру непроханий гість очистив од ґрунту.

Підбігши до головного рубильника, перекинув важіль. У кутку загорілася лампочка. Інженер і Координатор витягли зі стінної шафи електрожектор, вийняли його з футляра й квапливо під'єднали до зарядних клем. Контрольний прилад був розбитий, але поздовжня трубка на стволі спалахнула блакитним світлом — струму для заряджання вистачало!

Підлога гарячково тремтіла, все, що було не закріплене, підстрибувало, на полицях тряслися металеві інструменти, якась скляна посудина упала й із брязкотом розбилася. Рештки пластикового облицювання дедалі гучніше резонували. Раптом запала мертва тиша, й тієї ж миті згасла єдина лампочка. Лікар одразу ж увімкнув ліхтарик.

— Зарядився? — запитав Фізик.

— Максимум на дві серії, але й за це спасибі, — відповів Інженер, радше вириваючи, ніж від'єднуючи проводи з клем.

Він підхопив електрожектор, опустив його алюмінієвий ствол, стиснув у долоні ручку й пішов коридором у бік машинного відділення. Вони вже порівнялися з бібліотекою, як раптом пролунав різкий протяжний скрегіт, два-три судомних ривки струсонили весь корабель, у машинному відділенні щось зі страшним гуркотом перекинулося, відтак знову запала тиша.

Інженер і Координатор плече в плече підійшли до броньованих дверей. Координатор відсунув заслінку вічка й зазирнув досередини.

— Дайте ліхтарика, — попросив він.

Лікар тицьнув йому в долоню ліхтарик, але світити крізь вузький, засклений отвір досередини й водночас дивитися туди було нелегко. Інженер відслонив друге вічко, приклався до нього й затамував віддих.

— Лежить, — сказав він після чималої паузи.

— Що? Хто? — залунали голоси ззаду.

— Гість. Світи краще, нижче, нижче — отак! Не ворухіться. Ніщо не ворухіться, — він мить помовчав, а тоді глухо додав: — Великий, наче слон.

— Він торкнувся розподільних шин? — запитав Координатор, який нічого не бачив, бо лінза ліхтарика затуляла йому все вічко.

— Радше вліз між позривані проводи. З-під нього стирчать кінці.

— Кінці чого? — нетерпляче запитав Фізик.

— Кабелю високої напруги. Так, він не ворухиться. Ну що, відчиняємо?

— Треба, — просто відповів Лікар і почав відсовувати головний засув.

— А може, він тільки прикидається? — засумнівався хтось позаду.

— Так добре прикидатися здатен тільки труп, — кинув Лікар, який устиг іще раз зазирнути в друге вічко, перш ніж Координатор відвів ліхтарик.

Сталеві засуви м'яко ковзнули в пазах. Двері відчинилися. Ніхто довго не переступав порога; Фізик та Кібернетик дивилися з-за плечей тих, які стояли попереду. Вглибині, на потрощених плитах екранування, втиснута між розхиленими стінками перегородки, лежала горбата гола маса, поблискуючи в світлі ліхтарика. Час від часу її поверхнею перебігало легеньке тремтіння.

— Живий, — здушеним голосом прошепотів Фізик.

У повітрі висів гострий, гідкий чад, немовби тут щойно хтось спалював волосся, рідкий синюватий димок розпливався в конусі світла.

— Про всяк випадок, — сказав Інженер, підняв електрожектор і, притиснувши до стегна його прозорий приклад, прицілився в бік безформної маси.

Засичало. Безіскровий заряд ударив у розслаблене тіло, трохи нижче горба, який круто здіймався посередині. Велетенський тулуб напружився, здувся й мовби запався у себе, розпластуючись іще більше. Верхні краї білих стінок при цьому задрижали, розхилені на боки якоюсь страхітливою силою.

— Кінець, — заявив Інженер і переступив високий сталевий поріг.

За ним увійшли всі. Марно намагалися вони побачити ноги, щупальці, голову цього створіння. Безвладна, безформна маса спочивала на вирваній секції трансформатора, горб перевісився на один бік, як просторий мішок, повний желе. Лікар торкнувся боку мертвого створіння, нахилився до нього.

— Усе це найімовірніше... — промимрив він. — Понюхайте! — І підніс руку.

На кінчиках його пальців щось блищало, наче краплі риб'ячого клею. Хімік першим переборов інстинктивну огиду й здивовано скрикнув.

— Упізнаєш, га? — сказав Лікар.

Тепер нюхали всі — й упізнавали гіркий запах, що виповнював цехи «заводу».

Лікар знайшов у кутку важіль, який удалося зняти з осі, підсунув широкий кінець під тіло й спробував перекинути його на бік. Зненацька він послизнувся, кінець важеля пробив шкіру, і сталь майже до половини увійшла в тканинний м'якуш.

— Ну, дожилися! Мало того, що тут цілковитий розгром, то тепер ще й кладовище! — сердито буркнув Кібернетик.

— Краще допоміг би! — гнівно кинув Лікар, який сам вовтузився біля мертвого тіла.

— Стривайте-но, — сказав раптом Інженер. — Як це бидло могло запустити агрегат?

Усі приголомшено глянули на нього.

— А й справді... — пробелькотав Фізик. — Ну й що? — додав він з дурнуватим виразом обличчя.

— Хоч би ми луснули, а перекинути його, кажу вам, мусимо! — вигукнув Лікар. — Помагайте всі — ні, з цього боку. Так! І нема чого гидувати! Ну що там у вас?

— Почекай, — сказав Інженер, вийшов і за хвилину повернувся зі сталевими ломачами, за допомогою яких вони копали тунель.

Підсунули їх, мов домкрати, під мертве тіло і за Лікаревою командою натиснули на них. Кібернетик здригнувся, коли його долоня, що зісковзнула зі слизької сталі, торкнулася голої шкіри створіння. Лунко плеснувшись, воно безвладно перевалилося на бік. Усі відскочили. Хтось скрикнув.

Наче з гігантської, веретенисто-видовженої устриці, з товстої, складчастої, м'ясистої сумки висунувся маленький тулуб з двома ручками; від власної ваги він посунувся вниз і торкнувся вузлуватими пальчиками підлоги. Тулуб був завбільшки як дитячий торс; повиснувши на перепонках блідо-жовтих зв'язок, які розтягувалися, хитався щоразу повільніше й нарешті завмер. Лікар першим відважився підійти до нього, підхопив м'яку, багатосуглобову кінцівку. Маленький торс, змережаний блідими прожилками, напружився, і всі

побачили пласке личко без очей, із зяючими ніздрями й чимсь пошарпанним, схожим на перекушений язик, у тому місці, де в людини рот.

— Житель Едема... — глухо сказав Хімік.

Інженер, надто приголомшений, щоб говорити, сів на вал генератора й, сам цього не помічаючи, безперервно витирив руки об

комбінезон.

— То це одне створіння чи двоє? — запитав Фізик, стежачи зблизька, як Лікар обережно обмацує груди безпорадного маленького тулуба.

— Двоє в одному або одне в двох. А може, це симбіонти, котрі періодично роз'єднуються.

— Як та потвора з чорним волосом? — запитав Фізик.

Лікар кивнув головою й далі оглядав загадкове створіння.

— Але ж у цього, великого, нема ні ніг, ні очей, ні голови — нічого, — сказав Інженер і закурив, хоча раніше він й у рот не брав сигарети.

— Це з'ясуємо трохи згодом, — відповів Лікар. — Сподіваюся, ви не матимете нічого проти, якщо я зроблю розтин? Так чи інакше, його треба порізати на шматки, інакше ми його звідси не винесемо. Я попросив би когось асистувати, але це може бути... досить неприємно. Добровольці є?

— Я. Я можу, — майже одночасно відгукнулися Координатор та Кібернетик.

Лікар підвівся з колін.

— Двоє — ще краще. Тепер пошукаю інструменти, це займе трохи часу. Мушу сказати, що наше перебування тут надто ускладнюється — ще трохи, і потрібен буде тиждень, щоб почистити собі бодай одного черевика, — ми ніяк не можемо закінчити бодай щось із того, що розпочали.

Інженер та Фізик вийшли у коридор. Координатор, який повертався з перев'язочної вже в гумовому халаті, із засуканими рукавами, затримався біля них. Він ніс нікельовану тацю, повну хірургічних інструментів.

— Ви знаєте, як тут працює фільтр, — сказав він. — Якщо хочете курити, йдіть нагору.

Інженер та Фізик подалися до тунелю. До них приєднався Хімік, про всяк випадок прихопивши із собою електрожектор, якого Інженер залишив у машинному відділенні.

Маленьке, сплющене сонце стояло високо в небі, розігрите повітря тремтіло над пісками, наче желе. Вони всілися у довгій смузі тіні, яку відкидав похилий корпус ракети.

— Дуже дивна тварина, і просто незбагненно, як вона могла запустити генератор, — сказав Інженер та потер щоку; щетина вже

перестала колотися — у всіх повідростали бороди; то один, то інший увесь час повторювали, що треба б поголитися, однак ні в кого на це не знаходилося часу.

— Але тепер, щиро кажучи, мене в усій цій історії найдужче тішить те, що генератор дав хоч якийсь струм. Це означає, що принаймні обмотка ціла.

— А замикання? — запитав Фізик.

— Нічого страшного — вибило тільки автоматичний запобіжник, це дрібниця. Механічна частина розсипалася зовсім, але ми собі з цим зарадимо. У нас є запасні комплекти підшипників, треба тільки пошукати. Звичайно, обмотку теоретично теж можна довести до ладу, тільки не голими руками, інакше ми над цим посивіємо. Тепер розумію: в мене просто рука не підіймалася, щоб ретельно все перевірити — я боявся, що там повно пороху, а тоді, самі знаєте, що з нами було б.

— Реактор... — почав Хімік. Інженер скривився.

— Реактор само собою. До реактора черга ще дійде. Спершу нам потрібен струм. Без струму ми нічого не вдіємо. Течу в охолодженні можна ліквідувати за п'ять хвилин, треба тільки позварювати труби. Для цього мені знову ж таки потрібний струм.

— І ти що, думаєш уже взятися до машин? — з надією в голосі запитав Фізик.

— Так. Складемо план черговості ремонтів, я вже радився про це з Координатором. Спершу треба мати бодай один справний агрегат. Звичайно, доведеться йти на певний ризик, бо агрегат треба запустити без атомної енергії — чорти його батька знають як! Хіба що киратом... Щоб його... Відколи не працює електричний розподільник, я навіть уявлення не маю, що діється в реакторі.

— Нічого страшного — нейтронові діафрагми діють навіть без дистанційного керування, — сказав Фізик. — Реактор автоматично перейшов на холостий стан — під час попереднього запуску щонайбільше може трохи підвищитися температура, якщо охолодження...

— Дякую! Реактор може розплавитись, а ти кажеш «нічого страшного»?

Вони сперечалися дедалі запальніше, потім почалася серйозна дискусія, а оскільки нікому не хотілося спускатися в ракету, то

заходилися креслити схему на піску, аж поки з отвору тунелю виринула Лікарева голова.

Вони підхопилися.

— Ну, що там?

— З одного боку, ми довідалися дуже мало, а з іншого, навпаки, багато, — відповів Лікар, у якого був досить-таки своєрідний вигляд, бо над поверхнею стирчала тільки його голова. — Мало, — тягнув він, — бо, хоч як дивно це звучить, — а я й досі ще не певний, чи це одне створіння, чи двоє. В усякому разі, це тварина. Вона має дві кровоносні системи, але вони розділені не повністю. Те, велике, — носій — рухалося, як я думаю, стрибками або кроками.

— Це велика різниця, — зауважив Інженер.

— А може, і так, і так, — пояснив Лікар. — Те, що мало вигляд горба... там у нього травний тракт.

— На спині?

— Це була не спина! Коли його вдарило струмом, воно впало догори черевом!

— Що? Ти хочеш сказати, що те, маленьке, схоже на... — Інженер зам'явся.

— На дитя, — спокійно докінчив Лікар. — Так, воно якимось чином їздило верхи на цьому носії — в усякому разі, це цілком можна припустити. Ну, не верхи, — виправився він, — найчастіше воно, мабуть, сиділо всередині великого тулуба — там є таке собі сумчасте гніздо, і єдине, з чим його можна порівняти, то це сумка кенгуру, але схожість дуже приблизна й не має функціонального значення.

— І ти допускаєш, що це створіння розумне? Як на мене... — сказав Фізик.

— Воно не може не бути розумним, якщо зуміло відчинити двері й зачинити їх за собою, не кажучи вже про запуск машин, — відповів Лікар, який чомусь не виявляв особливого бажання виходити на поверхню. — Заковика тільки в тому, що в нього нема нервової системи в нашому розумінні.

— Тобто як?! — аж підскочив Кібернетик. Лікарева голова підвела брови.

— Нічого не вдієш. Це факт. Там є органи, призначення яких становить для мене поки що цілковиту загадку. Є спинний мозок, однак у черепі — в цьому маленькому черепі — мозку нема. Точніше,

там є щось, але перший-ліпший анатом назвав би мене неуком, якби я спробував переконати його, що це мозок... Якись залози, схожі на лімфатичні, а між легенями — в нього аж троє легенів — я виявив щось дуже дивне. Щось таке, що мені вельми не сподобалось. Я поклав це в колбу зі спиртом, потім зможете оглянути. А зараз нас чекають нагальні справи. Машинне відділення, на жаль, схоже на бойню. Треба негайно все повиносити й позакопувати — в ракеті тепло, і поспішати справді необхідно — особливо за такої спеки. Можете надіти темні окуляри й зав'язати собі обличчя, запах не огидний, але така маса сирого м'яса...

— Ти жартуєш? — збліднувши, запитав Фізик.

— Зовсім ні.

Лікар тільки тепер виліз із тунелю. Поверх гумового халата мав білий, увесь у червоних плямах.

— Справді, від цього може замлоїти, мені дуже неприємно. Але нічого не вдієш — треба. Ходімте.

Лікар відвернувся і зник в отворі тунелю. Решта презирнулися й по черзі пірнули слідом за ним.

Похоронні роботи, як це назвав Хімік, закінчилися тільки пізно пополудні. Працювали напівголі, щоб не забруднити комбінезони, виносячи жакхливий вантаж, чим тільки можна було, — відрами, на бляшаних ношах. Розчленовані рештки закопали за двісті кроків від ракети, на вершині пагорба і, незважаючи на Координаторові заклики економити воду, витратили на миття аж п'ять відер. Кров великого створіння, поки вона не згорнулася, нагадувала людську, але швидко ставала оранжевою й, висихаючи, перетворювалася на жовтавий сипкий порошок.

Змучений екіпаж розташувався під ракетою, освітленою скісним промінням сонця; ніхто не міг навіть думати про їжу, всі тільки спрагло пили каву й воду; один за одним люди задрімали, хоча мали обговорити перший етап ремонтних робіт. Коли прокинулися, вже запала ніч. Треба було йти на склад по продукти, відкривати консерви, розігрівати їх, а потім — мити посуд. Опівночі раптом вирішили не лягати — всі-бо виспалися, — а розпочати підготовчі роботи.

Серця забилися жвавіше, коли заходилися звільняти від пластикових і металевих уламків кришку аварійного генератора. Працювали ручними домкратами, годинами розкопували сталевий

мотлох, шукаючи кожну запасну частину, кожну дрібницю, рівень чи ключ; нарешті боковий генератор було оглянуто повністю, розбитий підшипник замінено новим, а лопаті найменшого з компресорів більш-менш полагоджено. Інженер досягнув цього досить простим, ба навіть примітивним способом: оскільки резервних лопатей було обмаль, він просто зрізав кожну другу лопать — продуктивність крильчатки, певна річ, від цього зменшилася, але, в усякому разі, вона була придатна для роботи. О п'ятій годині над ранком Координатор сповістив про закінчення робіт — так чи інакше, сказав він, їм доведеться здійснити ще не одну вилазку хоча б для поповнення запасів води; зрештою, знайдуться й інші причини, тож нема потреби змінювати ритм сну та відпочинку. Запропонував поспати до світанку, а тоді знову взятися до діла.

Решта ночі минула спокійно. Вранці ніхто не виявляв бажання виходити на поверхню — всі були готові далі працювати — і то негайно. Інженер уже зібрав щось на зразок комплекту інструментів першої необхідності, тож їм більше не доводилося бігати за кожною дрібницею по всіх каютах. Передусім перевірили розподільний щит, так густо всіяний слідами коротких замикань, що його довелося монтувати майже наново. Те, що вийшло з ладу, замінювали деталями, безжально знятими з інших агрегатів, які не працювали. Відтак узялися до запуску генератора. План, що розробив Інженер, був ризикований: він запропонував ротор генератора привести в рух крильчаткою компресора, змінивши його на турбіну, котру обертав стиснений кисень. За нормальних умов аварійну систему рухала водяна пара високого тиску з реактора, — реактор, серце корабля, вважався найміцнішим з усіх механізмів, — однак тепер, з огляду на повне виведення з ладу електромережі, про це нічого було й думати. Отож доводилося використовувати недоторканий запас кисню, але цей безцінний газ марнувався лише на перший погляд, — вони розраховували на те, що, тільки-но машинне відділення почне працювати, знову можна буде наповнити спорожнені балони атмосферним киснем. Іншого шляху не було — про те, щоб запустити атомний реактор без електрики, міг мріяти лише божевільний. Щоправда, Інженер, потай від інших, готовий був піти й на цей божевільний крок, якби «кисневий проект» підвів. Бо невідомо було,

чи не вичерпається стиснений кисень раніше, ніж удасться запустити реактор.

Лікар стояв у вузькій штольні під перекриттям верхнього ярусу машинного відділення й збудженим голосом читав показання кисневих манометрів. Тиск у балонах падав. Решта працювали нагорі, крутячись, як муха в окропі. Фізик вовтузився біля тимчасового розподільного щита реактора, змонтованого так, що в кожного земного фахівця, якби він подивився на нього, волосся дибки стало б. Інженер, од мастила чорний, наче негр, висячи вниз головою, кріпив щітки кілець, Координатор застиг поруч Кібернетика — обидва вони дивилися на поки що мертву шкалу лічильника нейтронів, а Хімік бігав від одного до іншого, мов хлопчисько, котрий подає інструменти.

Кисень сичав, компресор, виконуючи функції газової турбіни, грізно гудів, злегка побрязкуючи й вібруючи — крильчатка, з котрою Інженер повівся так по-варварському, не була як слід збалансована, оберти генератора наростали, його виття набирало дедалі вищого тону, лампи, що звисали із сьак-так натягнених під стелею кабелів, давали уже біле, яскраве світло.

— Двісті вісімнадцять... двісті два... сто дев'яносто п'ять, — долинав монотонний, спотворений металеву луною голос невидимого Лікаря.

Інженер виліз з-під генератора, витираючи мастило та піт із зарослого обличчя.

— Можна, — видихнув він.

Од величезного Напруження в нього тремтіли руки і він не відчував ніякого хвилювання, коли Фізик сказав:

— Умикаю першу.

— Сто вісімдесят... сто шістдесят три... сто шістдесят, — розмірено повідомляв Лікар, перекрикуючи виття генератора, який почав уже давати пусковий струм на реактор і з кожною хвилиною потребував дедалі більше кисню для підтримки обертів.

— Повне навантаження! — простогнав Інженер, який стежив за електроприладами.

— Умикаю все! — сповненим відчаю, ламким голосом вигукнув Фізик й, інстинктивно зіщулившись, мовби чекаючи удару, обома руками втиснув чорні ручки.

Кібернетик розтулив рот. Координатор, сам того не помічаючи, щораз міцніше стискував його плече. Вони дивилися на прямокутні шкали приладів з вибитим склом і нашвидку випростаними стрілками — лічильники щільності потоку швидких нейтронів, контролю циркуляції електромагнітних насосів, індикатора ізотопних забруднень та комплексних внутрішніх термодар реактора. Генератор стогнав, вив, з-під кілець, які погано контактували, сипалися іскри. Всередині реактора, за товстим, блискучим панциром панував мертвий спокій. Стрілки навіть не поворухнулися. Нараз Фізикові здалося, що всі вони затуманилися, розмазалися; він заплющив очі, а коли знову розплющив їх, повні сліз, то побачив стрілки в робочих позиціях!

— Проїшов критичний!!! — щосили загорлав Фізик і заплакав, не випускаючи ручок.

Він відчував, як обм'якають його м'язи, бо весь час чекав вибуху.

— Мабуть, заїло стрілки, — спокійно мовив Координатор, ніби не бачив, що діється з Фізиком.

Йому важко було говорити — так міцно він стиснув щелепи.

— Дев'яносто... вісімдесят один... сімдесят два... — рівномірно викрикував Лікар.

— Давай!!! — скомандував Інженер і рукою у великій червоній рукавиці перекинув головний перемикач.

Генератор завив і почав сповільнювати оберти. Інженер кинувся до компресора й перекрив обидва вхідні вентиля.

— Сорок шість... сорок шість... сорок шість, — розмірено повторював Лікар.

Турбіна перестала брати кисень із балонів. Лампи швидко блідли, дедалі темнішало.

— Сорок шість... сорок шість!.. — викрикував зі штольні Лікар.

Зненацька лампи спалахнули. Генератор уже ледве обертася, але струм був, усі увімкнені прилади показували підвищення напруги.

— Сорок шість... сорок шість... — увесь час повторював Лікар, якому нічого не було видно з його сталевого колодязя.

Фізик сів на підлозі й затулив обличчя руками. Ротор генератора басовито шумів, обертаючись дедалі повільніше, потім востаннє гойднувся, здригнувся і зупинився.

— Сорок шість... сорок шість... — усе ще повторював Лікар.

— Як теча? — запитав Координатор.

— У нормі, — відповів Кібернетик. — Мабуть, пробило на вершині гальмування, проте автомат устиг зацементувати, перш ніж замкнуло.

Більше він не сказав ні слова, однак кожен зрозумів, як Кібернетик пишається цим автоматом. Однією рукою він крадькома притримав пальці другої, щоб не тремтіли.

— Сорок шість... — трохи не плачучи, повторював Лікар.

— Годі! — крикнув раптом у глибину колодязя Хімік. — Уже не треба! Реактор дає струм!!!

Запала коротка мовчанка. Реактор працював, як завжди — безшумно. Зі сталевोї горловини колодязя виринуло бліде, облямоване темною бородою Лікареве обличчя.

— Справді? — запитав він.

Йому ніхто не відповів. Усі дивилися на прилади, мовби не могли повірити очам, що стрілки й справді несхибно стоять у робочих позиціях.

— Справді? — повторив Лікар і почав беззвучно сміятися.

— Чого це ти знову? — сердито блимнув на нього Кібернетик. — Перестань!

Лікар виліз нагору, сів поруч Фізика й теж утупився у стрілки приладів.

Ніхто не знав, як довго це тривало.

— Знаєте що? — молодечим, свіжим голосом озвався раптом Лікар.

Усі подивилися на нього з таким виглядом, наче щойно прокинулися зі сну.

— Ще ні разу в житті я не був такий щасливий, — прошепотів він і відвернувся.

4

При пізніх сутінках Координатор та Інженер вийшли на поверхню, щоби подихати свіжим повітрям. Вони всілися на купі винесеного з ракети ґрунту й задивилися на краєчок червоного, мов рубін, сонячного диска.

— Я не вірив, — стомлено промимрив Інженер.

— Я теж.

— Цей реактор непогано працює, а?

— Солідна, земна робота.

— Подумати тільки — витримав!

Вони хвилину помовчали.

— Чудовий початок, — знову озвався Координатор.

— Як на мене, ми працюємо надто нервово, — зауважив Інженер.

— Це... біг на довгу дистанцію, розумієш? Між нами кажучи, ми зробили приблизно одну соту того, що ще належить зробити, аби...

— Знаю, — спокійно відповів Координатор. — А втім, невідомо ще, чи...

— Гравіметричний розподіл, еге ж?

— Не тільки. Стернові сопла, увесь нижній відсік.

— Зробимо.

— Атож.

Інженерів погляд, яким він неуважно водив довкола, несподівано наштовхнувся на невисокий довгастий насип одразу ж за вершиною пагорба — місце, де закопали рештки непроханого гостя.

— Зовсім забув... — здивовано сказав він. — Немовби відтоді минув уже щонайменше рік.

— А я ні. Я весь час думаю про це... точніше, про нього. Мені не дає спокою те, що Лікар знайшов у його легенях.

— Що? А й справді, він щось таке казав. І що ж це було?

— Голка.

— Що?!

— А може, й не голка — подивися сам. Цей предмет — у слоїку, в бібліотеці. Шматочок тоненької обляманої трубочки з гострим кінцем, зрізаним навскоси, як медичні голки для ін'єкцій.

— Що б воно могло бути?

— Більше нічого не знаю.

Інженер підвівся.

— Нечувана річ, але... але я не розумію, чому це мене так мало інтригує. Власне, якщо бути відвертим, то майже зовсім не інтригує. Знаєш, я почуваюся зараз так, як перед стартом. Або як пасажир літака, що на кілька хвилин сів у незнайомому аеропорту, змішався з юрбою тубільців, був свідком якоїсь дивної, незрозумілої сцени, але знає: він тут чужий, за хвилину звідси відлетить, і все довкола себе сприймає мовби з далекої відстані, відчужено та байдуже.

— Ми поки що нікуди не відлітаємо...

— Знаю, і все ж у мене таке відчуття...

— Ходімо до наших. Ми не зможемо лягти, поки не замінимо все тимчасове. І запобіжники треба встановити як слід. Потім реактор може працювати вхолосту.

— Гарзд, ходімо.

Ночував екіпаж у ракеті, не гасячи малих ламп. Час від часу хтось прокидався, ледь притомно дививсь, як горять лампочки, і, заспокоївшись, засинав знову. Уранці всі встали зі свіжими силами. Першим було запущено найпростіший напівавтомат-прибиральник, який раз по раз грузнув серед куп уламків. Кібернетик, який з інструментами ходив слідом за ним, витягував його, мов таксу з лисячої нори, прибирав уламки, що були надто великими для машинного захвату, й запускав знову. Напівавтомат квапливо посувався вперед, люто вгризався в наступну купу уламків, і все повторювалося спочатку. Після сніданку Лікар успішно випробував свою безпечну бритву й з'явився перед товаришами мовби в якійсь бронзовій масці: чоло та шкіра довкола очей у нього були обпалені сонцем, а нижня частина обличчя — абсолютно біла. Всі наслідували його приклад і тепер насилу впізнавали один одного.

— Нам треба краще харчуватися, — зробив висновок Хімік, невдоволено роздивляючись у дзеркалі власне відображення.

— А як ти ставишся до свіжої дичини? — запропонував раптом Кібернетик.

Хімік здригнувся.

— Дякую. Навіть не говори мені про це. Я щойно пригадав... Мені снилося те... та...

— Та тварина?

— Дідько його знає, чи це була тварина.

— А що?

— Яка тварина зуміла би запустити нашого генератора?

Товариші дослухалися до їхньої розмови.

— Доведено, що всі істоти на вищому ступені розвитку винаходять якийсь одяг, — сказав Інженер, — а це дуплексне створіння було голе.

— Як ти сказав? Голе? — втрутився у розмову Лікар.

— А чому це тебе так здивувало?

— Та тому, що про корову чи мавпу ти не сказав би, що вони голі.

— Бо в них є шерсть.

— У гіпопотама чи крокодила шерсті нема, однак ти теж не назвав би їх голими.

— Ну то й що з цього? Просто в мене так вихопилося.

— Отож-бо.

Запала коротка мовчанка.

— Скоро десята, — озвався Координатор. — Ми відпочили, і я вважаю, що тепер зробимо вилазку в іншому напрямку. Інженер мав приготувати нам електрожектори. Як у тебе з цим?

— Є п'ять штук, і всі п'ять уже заряджені.

— Гарзд. Учора ми йшли на північ, а сьогодні підемо на схід. Зі зброєю, але, звичайно, постараємось її не застосовувати. Надто якщо зустрінемо цих... цих дуплексів, як їх назвав Інженер.

— Дуплекс? Дуплекс? — кілька разів невдоволено повторив Лікар, мовби випробовуючи цю назву. — Як на мене, то не дуже вдало, і, мабуть, тому приживеться. Так уже чомусь буває.

— Рушаємо негайно? — запитав Фізик.

— Думаю, що так. Тільки зачинимо люк, щоб уникнути нових несподіванок.

— А чи не можна взяти всюдихід? — запитав Кібернетик.

— Та... мабуть, ні. Мені треба було б щонайменше п'ять годин, щоб його приготувати, — сказав Інженер. — Хіба що, може, відкладемо вилазку на завтра?

Але відкладати вилазку нікому не хотілося, отож вирушили близько одинадцятої, бо трохи часу в них зайняла ще підготовка спорядження. Ніби змовившись, хоча ніхто цього не пропонував, пішли по двоє, з невеликими інтервалами, а єдиний беззбройний — Лікар — ішов у

середній двійці. Чи то ґрунт у цьому напрямку був зручніший для пішої ходьби, чи то вони й справді сьогодні йшли бадьоріше, важко сказати, тільки вже через годину ракета зникла з виду. Ландшафт потроху змінювався. Дедалі частіше траплялися стрункі сірі «чаші», які вони обходили, вдалині з'явилися куполоподібні, пологі з півночі пагорби, що спадали до рівнини крутими терасами та обривами; пагорби були вкриті темнішими, ніж ґрунт, плямами рослинності.

Під ногами сухо шелестіли лишайники, сірі, ніби присипані попелом, однак це був їх натуральний колір; з їхніх молодих пагонів — трубочок з білуватими прожилками — виглядали маленькі, схожі на перлини, пухирці.

— Знаєте, чого тут найбільше не вистачає? — озвався раптом Фізик. — Трави. Звичайнісінької трави. Я ніколи не думав, що вона настільки... — він на мить затнувся, підбираючи слово, — потрібна...

Сонце припікало. Коли вони наблизилися до пагорбів, до них долинув розмірений, далекий шум.

— Дивно, вітру нема, а там щось шумить, — зауважив Хімік, який крокував у першій двійці.

— Це звідти, — показав рукою Координатор, який ішов зразу ж за ним. — Мабуть, там, вище, гуляє вітер. Погляньте, та це ж цілком земні дерева!

— Вони зовсім іншого кольору і блищать, як...

— Ні, вони двобарвні, — втрутився Лікар, у якого був добрий зір. — Вони двобарвні — то фіолетові, то голубі з жовтим відтінком.

Рівнина залишилася позаду. Люди навмання ввійшли у широке гирло яру з глинистими, сипкими стінками, повитими в тіні тонкою димкою, що зблизька виявилася різновидом лишайника чи павутиння — думки з цього приводу розділилися; ці утворення трохи нагадували легко намотані клубки ниток скляної вати, сяк-так прикріпленої до схилів. Порівнявшись із першою купкою дерев, які росли на краю урвища, за кільканадцять метрів вище, люди задерли голови.

— Але ж це зовсім не дерева! — розчаровано вигукнув Кібернетик, який замикав колону.

У так званих «дерев» були товсті, блискучі, немовби натерті жиром стовбури і багатоярусні крони, які розмірено пульсували, то темніючи, ніби чимось наповнюючись, то бліднучи, — тоді вони пропускали сонячне світло. Ці зміни супроводжувалися шумом, який мляво

повторювався, неначе хтось, притиснувши до рота еластичну матерію, раз у раз шепотів: «Фссс-ггаа-фссс-ггааа». Придивившись до найближчого дерева, люди виявили довгі, наче банани, пухирі, що звисали з його переплутаного віття й були всипані схожими на виноградні грона випукlostями, котрі то роздувалися й темніли, то сплющувалися, світліючи й бліднучи.

— Вони дихають, — промимрив приголомшений Фізик, услухаючись у безперервний звук, що спадав згори й котився яром.

— Але зверніть увагу — кожне в іншому ритмі! — вигукнув, мовби зрадівши, Лікар. — Чим менше дерево, тим швидше воно дихає! Це... це дерева-легені!

— Далі! Ходімо далі! — гукав Координатор, який на кільканадцять кроків уже віддалився від групи.

Усі рушили слідом за ним. Яр, спочатку широкий, поволі звужувався, його дно не дуже круто підіймалося й нарешті вивело прибульців на банеподібний пагорб між двома купами дерев унизу.

— Якщо замружитися, то здається, що стоїш на березі моря. Спробуй! — запропонував Інженерові Фізик.

— Я волю не заплющувати очей, — буркнув Інженер.

Вони досягли вже вершини пагорба, трохи відхилившись від маршруту. Перед ними лежала хвиляста, різнобарвна рівнина з розкиданими по ній гаями дерев-легенів, які мерехтіли то оливковим, то рудим відблиском, з ясними, немов мед, схилами глинистих горбів і клаптями землі, вкритої сріблястим на осонні й сіро-зеленим у затінку мохом. Увесь цей простір перетинали в різних напрямках тонкі вузькі лінії. Вони бігли по дну западин, обминали схили пагорбів, одні бурі, інші білясті, немов посипані піском стежки, ще інші майже зовсім чорні, наче смуги вугільного пилу.

— Дороги! — вигукнув Інженер, але відразу ж виправився: — Ні, вони надто вузькі для доріг... Що ж це може бути?

— За тим павучим ліском ми теж наштовхнулися на щось подібне — пам'ятаєш той моріжок? — сказав Хімік і підніс до очей бінокль.

— Ні, ті були не такі, — заперечив Кібернетик.

— Дивіться! Дивіться!

Усі здригнулися від Лікаревого крику.

Над жовтою смужкою, яка спускалась із широкої сідловини між двома пагорбами, за кілька сотень метрів од екіпажників сунулося

щось прозоре. Воно слабо поблискувало на сонці, наче напівпрозоре колесо зі спицями, що швидко обертається. На мить воно злилося з небом, стало майже невидимим, а спустившись до підніжжя схилу, засяяло ясніше, мов клубок, що обертається, з великою швидкістю помчало по прямій, поминуло купку дерев-легенів, сліпуче блиснуло на їхньому темному тлі й зникло в гирлі далекого яру.

Лікар обернувся до товаришів; обличчя його ледь зблідло, очі палали.

— Здорово, га? — сказав він і блиснув зубами, мовби усміхаючись, але в очах його затаїлася тривога.

— Чорт, забув бінокля, дай-но свого, — обернувся до Кібернетика Інженер. — Театральний, — зневажливо буркнув він і віддав бінокль назад.

Кібернетик стиснув у долонях скляний приклад електрожектора, мовби прикидаючи, скільки він важить.

— Як на мене, то ми озброєні просто сміховинно, — промимрив він із сумнівом.

— Чому ти думаєш зараз про боротьбу? — невдоволено запитав його Хімік.

Якусь хвилину вони мовчали, оглядаючи околиці.

— Ходімо далі, чи що? — несміливо запропонував Кібернетик.

— Звичайно, ходімо! — відповів Координатор. — А ось і другий! Дивіться!

Ще одне тьмяне сяйво, яке мчало набагато швидше, ніж попереднє, посувалося зигзагоподібною лінією поміж пагорбами; кілька разів воно, здавалося, пливло зовсім низько над поверхнею планети, а коли через хвилину помчало прямо на людей, вони згубили його з очей; тільки коли воно звернуло вбік, знову з'явилося розмазане, з тьмяним блиском — колесо, що шалено крутилося.

— Якась машина, чи що... — буркнув Фізик і, не відриваючи очей од сяйва, котре, дедалі зменшуючись, губилося вже серед хитливих гаїв, торкнувся плеча Інженера.

— Я закінчив політехнічний інститут на Землі, — раптом відповів роздратованим тоном Інженер. — У всякому разі... — додав він, мить повагавшись, — там, усередині, щось є... випукле, наче головка пропелера.

— А й справді, в самісінькому центрі щось сліпуче блищить, — підтвердив Координатор. — Якою завбільшки може бути ця штуковина, як гадаєш?

— Якщо он ті дерева, що внизу, такої самої висоти, як і ті, котрі в яру... то не менше десяти метрів.

— У діаметрі? Я теж так думаю. Щонайменше десять.

— Обоє зникли там, — Лікар показав на останню лінію пагорбів, яка затуляла дальшу перспективу. — А втім, ми теж туди подамося, правда ж?

Він почав спускатися схилом, розмахуючи руками. Інші заквапилися за ним.

— Нам треба приготуватися до першого контакту, — сказав Кібернетик, то кусаючи, то облизуючи губи.

— Того, що станеться, ми не в змозі передбачити. Спокій, розважність, самовладання — тільки це може нам допомогти, — відповів Координатор. — Але, мабуть, буде краще, якщо ми перешикуємося. Один — розвідник — попереду та один ззаду. І трохи більше розтягнімося.

— Чи варто нам іти так відкрито? Мабуть, буде краще, якщо спершу постараємося побачити якомога більше, поки нас не помітили, — швидко сказав Фізик.

— Ну... спеціально ховатися не варто, бо це завжди викликає підозру. Але, певна річ, чим більше ми побачимо, тим вигідніше для нас...

Обмірковуючи тактику, вони спустилися і, пройшовши кількасот кроків, досягли першої загадкової лінії. Вона трохи нагадувала слід старого земного однолемішного плуга — ґрунт був мілко переораний, мовби розпушений і викинутий пообіч борозни завширшки як дві долоні. Порослі мохом борозни, що трапилися їм на шляху під час першої вилазки, були таких самих розмірів, але істотно відрізнялися між собою: там ґрунт пообіч борозни був голий, а вона поросла мохом, а тут, навпаки, через суцільний покрив білястих лишайників бігла смуга перемеленого, оголеного ґрунту.

— Дивно, — сказав Інженер, підводячись із колін і витираючи вимашчені глиною пальці об комбінезон.

— Знаєте що? — озвався Лікар. — Я гадаю, що ті борозни, на півночі, мабуть, дуже старі, давно закинуті, й через те вони заросли

тутешнім, райським мохом...

— Можливо, — припустив Фізик, — але що воно таке? Явно не колесо — слід від нього був би зовсім інший.

— А може, все-таки якась сільськогосподарська машина? — підказав Кібернетик.

— І що ж вона, по-твоєму, обробляє смугу ґрунту завширшки десять сантиметрів?

Вони переступили борозну й подалися далі, навпростець до інших. Досягли вже, по суті, краю ліска, котрий глухим шумом заважав розмові, як раптом ззаду долинув пронизливий, тужний свист. Люди інстинктивно сховалися за дерева й побачили вгорі над лугом вертикальний сліпучий вихор, який мчав по прямій із швидкістю кур'єрського поїзда. Його край був темніший, а центр яскраво світився то фіолетовим, то оранжевим вогнем. Діаметр цього центру із сочевицеподібними виступами становив від двох до трьох метрів.

Тільки-но сліпуча машина випередила їх і зчезла, вони рушили далі в тому самому напрямку. Лісок закінчився, і прибульці тепер йшли широким відкритим простором, почувуючись непевно і раз у раз озираючись на всі боки; пасмо пагорбів, з'єднаних неглибокими сідловинами, було вже зовсім близько, коли вони знову почули протяжний свист й, оскільки не мали де заховатися, попадали долілиць. За якихось двісті метрів від них пролетів, обертаючись, диск, цього разу з центральним потовщенням блакитного, мов небо, кольору.

— Цей був, мабуть, метрів двадцять заввишки! — збуджено прошепотів Інженер.

Люди підвелися. Між ними й пагорбами розкинулася звужена улоговина, розділена посередині дивною кольоровою смугою. Підійшовши до неї зовсім близько, вони побачили струмочок із чистим піщаним дном, що просвічувалося крізь воду. Обидва його береги мінилися яскравими барвами; воду облямовував пояс блакитнуватої зелені, всередині якого була блідо-рожева смуга, а ще далі сріблом іскрилися виткі рослини, густо увішані великими, мов людська голова, пухнастими кулями; над кожною з них здіймалася трипелюсткова чаша величезної, білої, як сніг, квітки. Задивившись на цю незвичайну веселку, екіпажники сповільнили ходу; коли вони наблизилися до пухнастих куль, найближчі білі «квіти» раптом затрепетали й повільно здійнялися в повітря. Якусь мить вони висіли трепетливою зграєю

над їхніми головами, видаючи слабкий дзенькіт, а потім шугнули вгору, саянули на сонці сліпучою білиною розвихрених «чаш» і полетіли, щоб опуститися в гущу світлих куль по другий бік струмка. Там, де до нього підходила борозна, його береги, наче місток, з'єднувала арка зі склянистої речовини з правильно розташованими круглими отворами. Інженер випробував ногою міцність містка й поволі перейшов на другий бік. Тільки-но опинився там, як з-під його ніг знову злетіли хмари білих «квітів» і тривожно закодували над ним, наче згряя сполоханих голубів.

Прибульці зупинилися біля струмка, щоб набрати у баклаги води; певна річ, пити її не можна було, а зробити на місці аналіз не мали чим, отож вони набрали води, щоб дослідити її в ракеті. Лікар зірвав одну з маленьких рослин, які творили рожеву смугу, й, наче квітку, застромив собі в петлицю. Все стебло рослини було обліплене прозорими кульками тілесного кольору, запах яких видався йому напрочуд приємним; хоча ніхто не сказав про це ні слова, всім було чомусь жаль покидати цей чарівний куточок.

Пологий схил, яким пішли далі, вкривав шелесткий мох.

— Там, на вершині, щось є! — вигукнув раптом Координатор.

І справді: на тлі неба на пагорбі ворухився якийсь предмет невизначеної форми, раз по раз посилаючи сліпучі спалахи; за кількасот метрів од вершини люди розпізнали в ньому щось схоже на низький купол, який обертався довкола осі й боки якого були суціль у дзеркальних секторах, що відбивали то проміння сонця, то фрагменти довколишнього пейзажу.

Ведучи поглядом уздовж лінії пагорбів, люди помітили ще одну подібну споруду, точніше, про її наявність здогадались із рівномірних спалахів та мерехтіння. Іскристих цяток ставало дедалі більше — вони з'являлися на вершинах через рівні інтервали аж до самісінького обрію.

Із вершечка пагорба подорожні змогли нарешті зазирнути у глиб невидимого досі простору.

Плавний спуск переходив у хвилясті поля, через які бігли довгі шеренги шпичастих щогл. Найдальші з них губилися біля підніжжя блакитної конструкції, що мріла аж на обрії. Над ближчими з них повітря виразно вібривало вертикальними стовпами, немовби сильно нагріте. Поміж рядами щогл вилися десятки борозен, які то сходилися

в пучки, то розбігалися, то перетиналися й вели усі в один бік — до східного обр'ю. Там блідою, розмазаною мозаїкою неправильних зламів, підвищень, золотистих та сріблястих шпилів вимальовувалося безліч споруд, які завдяки значній відстані злилися в блакитнувату, мінливу масу. Небосхил у тому напрямку був трохи темнішим, подекуди до нього підіймалися струмені молочної пари й розпливалися грибом у тонкому шарі чи імлі, чи хмари, в якій, добре напруживши зір, можна було розгледіти чорні дрібні цяточки, котрі то розгорялися, то згасали.

— Місто... — прошепотів Інженер.

— Я бачив його... тоді... — так само тихо сказав Координатор.

Вони почали спускатися. Перша шеренга щогл чи стовпів перетнула їм шлях біля кінця схилу.

Щогли входили в ґрунт конусними втулками з чорною, як смола, поверхнею. За якихось три метри від поверхні втулка закінчувалася, і далі йшов напівпрозорий стовп із центральним лискучим стержнем, повітря вгорі сильно вібрувало, й чулося розмірене глухе сичання.

— Якийсь гвинт, чи що? — мовив Фізик.

Обережно, а відтак дедалі сміливіше люди почали торкатися конусної основи щогли. Вона зовсім не вібривала.

— Ні, там ніщо не крутиться, — сказав Інженер. — Не чути ніякої тяги. Це якийсь емітер чи щось...

Далі посувалися місцевістю з плавними, неглибокими складками. Місто вже давненько зникло з очей, але заблукати тут було неможливо, бо не тільки довгі шпалери стовпів, а й численні борозни посеред поля вказували напрямок. Час від часу в той чи інший бік мчав сяючий обертаний клубок, однак щоразу на такій великій відстані, що люди й не пробували ховатися.

Попереду оливково-жовтою плямою затемнів гай. Прибульці хотіли його обійти, прямуючи вздовж лінії щогл, але йому не видно було кінця-краю ні в один, ні в другий бік, і, обходячи його, вони невідомо наскільки подовжили б собі шлях, тому вирішили йти навпростець через зарості.

Із усіх боків їх оточили дерева-легені. Висохле, пузирчасте листя, що неприємно рипіло під ногами при кожному кроці, вкривало поверхню, порослу трубчастими рослинами та білястим мохом. То тут, то там між товстим корінням висовувалися маківки блідих м'ясистих

квітів з колючками, котрі стирчали з осердя, наче голки. Товстою корою стовбурів стікали краплини запашної живиці. Інженер, який ішов попереду, раптом сповільнив ходу й неохоче мовив:

— Хай йому грець!! Не треба було сюди йти.

Серед дерев виднівся глибокий рів, його глинисті стінки були вкриті фестонами довгих змієподібних лишайників. Екіпажники заглибилися в ліс надто далеко, щоби вертатися тепер назад, і через те сповзли по стінці, обвитій гнучкими ліанами, на дно, де дзюрчав тоненький, як ниточка, струмок. Протилежний схил рову був дуже крутий, і вони пішли по його дну, шукаючи місця, де можна було б видертися нагору. Так вони зробили якусь сотню кроків. Западина раптом розширилася, її береги знизилися, трохи посвітлішало.

— Що це? — несподівано сказав Інженер і змовк.

Подих вітру приніс солодково-нудотний запах.

Люди зупинилися, їх то заливала злива сонячних зайчиків, то огортала п'тьма, вершечками високих дерев прокочувалися глухі хвилі дихання.

— Там щось є, — прошепотів Інженер.

Вони вже могли вибратися на другий берег рову, плаский і низький, але, тримаючись близько один біля одного й ледь нахилившись, простували далі до стіни заростів. Іноді, коли вітрець відкривав у ній щілинки, звідти просвічувалась якась видовжена, бліда маса. Ґрунт ставав усе більше грузьким, чвакав під ногами. Проте ніхто не звертав на це уваги. Стебла, вкриті гронами наростів, розступилися, й за ними блиснула галявинка, залита сонцем; дерева розходилися й знову сходилися у глибині, розділені лише вузькою просікою, з якої на галявину вибігала самотня борозна. Вона закінчувалася біля прямокутного рову, оточеного викинутою з нього глиною. Люди приголомшено зупинилися біля бережка заростів, стебла, повільно розгойдуючись, шелестіли об їхні комбінезони, пальчастими відростками ліниво торкалися їхніх ніг і мовби знехотя відступали. Люди стояли, неспроможні відірвати очей від цього видовища.

Насипаний над краєм рову восковий вал видався їм у першу мить монолітною розбухлою брилою. Страшений сморід забивав віддих. Погляд насилу розрізняв окремі тіла, в міру того, як розпізнавав їх. Деякі лежали горбами догори, інші — на боці, з-поміж складок грудних м'язів висовувалися хиряві, бліді торси з вивернутими,

втиснутими між інші личками; величезні тулуби, здавлені, перемішані, й худі ручки з вузлуватими пальцями, котрі рясно звисали вздовж роздутих боків, були вкриті жовтими патьоками.

Лікар міцно стиснув плечі тих, які стояли поруч нього, але ніхто навіть не відчув цього.

Прибульці повільно ступили кілька кроків уперед.

Пліч-о-пліч, не відриваючи очей від того, що заповнювало рів, наближалися до нього. Рів був глибокий.

Великі краплі водянистої рідини, яка блищала під сонячним промінням, стікали по воскових спинах, по боках, збиралися в западинах безоких облич, — екіпажникам здавалося, що вони чують розмірений звук спадання цих крапель.

Далекий наростаючий свист примусив їхні м'язи напружитися. Люди миттю кинулися до заростів, розірвали їхню стіну й попадали долілиць; руки мимохіть схопилися за приклади електрожекторів. Стебла ще гойдалися перед ними, коли вертикальне колесо, слабко звихривши повітря, засяяло між деревами навпроти й викотилося на галявину.

За кільканадцять кроків від рову воно пригальмувало, але його свист став іще гучнішим, повітря, що розсікав вихор, аж вібривало; колесо об'їхало рів, наблизилося до нього, й раптом глина стрельнула вгору, рудава хмара майже до половини закрила сліпучий диск, град груддя сипонув на зарості, на людей, які припали долілиць, повітря розітнув тупий, огидний звук, немовби якась гігантська шпора розпорювала мокре полотно; обертовий диск був уже біля протилежного бережка галявинки й знову почав наближатися, на мить застиг на місці, весь вібруючи, ліниво нахилявся то праворуч, то ліворуч, немовби прицілюючись; раптом він рвонув уперед, й інший бік рову вкрився викинутою зі свистом глиною. Диск дзвенів, вібрував на місці й, здавалося, роздимався; з обох його боків люди помітили дзеркальні ковпаки, в котрих відбивалися зменшені дерева й зарості, всередині ворушилась якась ведмежа тінь, різкий вібруючий звук нараз ослаб, і колесо помчало назад тією самою борозною, якою прикотилося.

На галявинці тепер височів випуклий горбик свіжої глини, по краях оточений майже метровою канавою.

Лікар першим поглянув на товаришів. Вони повільно підвелися, машинально обтрусили рештки рослин та нитки павутиння з комбінезонів. Потім, ніби змовившись, рушили назад тією самою дорогою, якою прийшли сюди.

Рів, дерева і ряди щогл залишилися далеко позаду, й екіпажники наближалися вже до середини схилу, над яким мерехтів дзеркальний купол, коли Інженер сказав:

— А може, це все-таки тільки тварини?

— А ми хто? — у тон йому луною відгукнувся Лікар.

— Ні, я гадаю...

— Ви бачили, хто сидів у цьому обертовому колесі?

— Я взагалі не помітив, чи там хтось був, — відповів Фізик.

— Був. Аякже! Те, що в центрі, — щось на зразок гондоли.

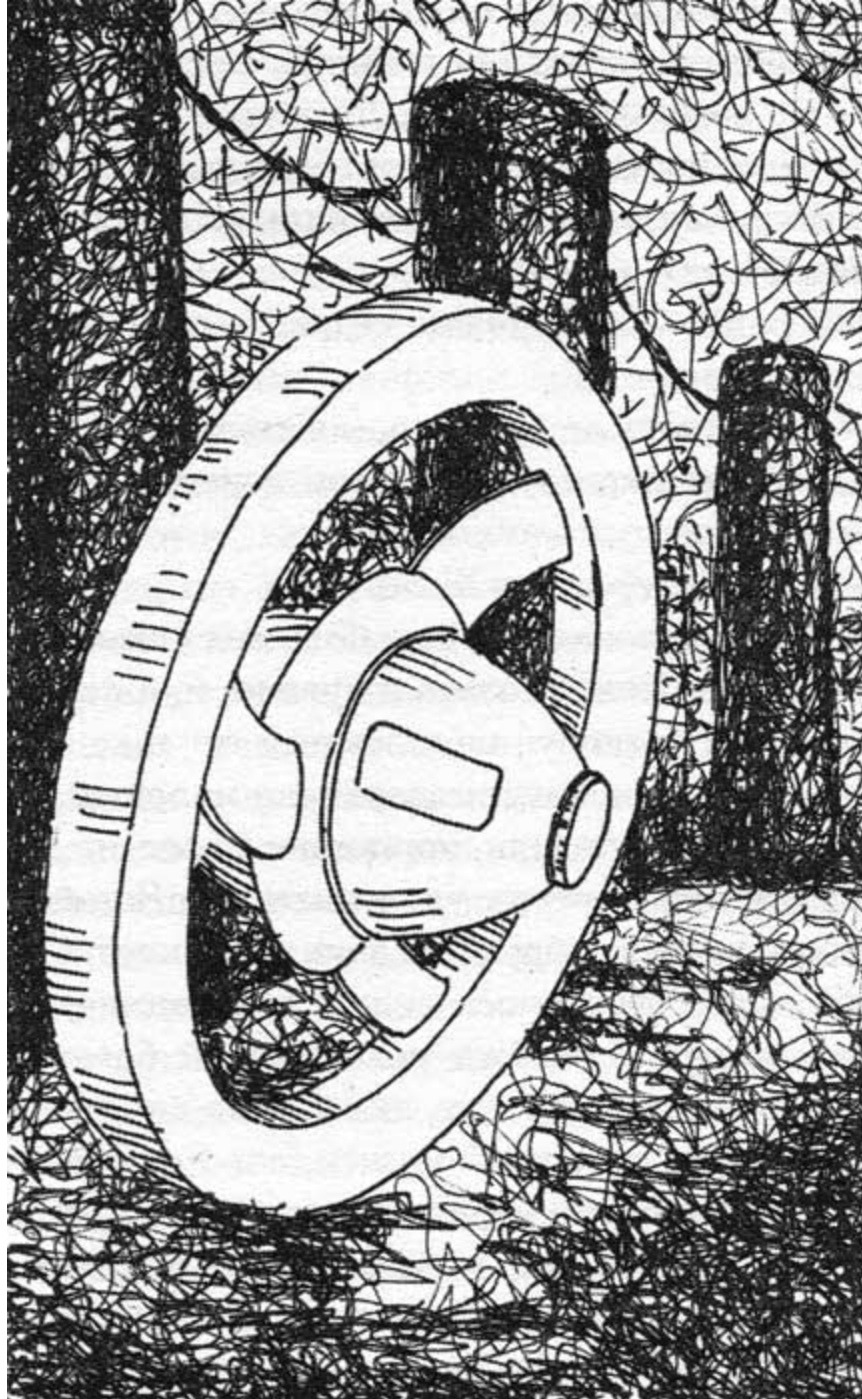
Поверхня полірована, але трохи пропускає світло. Ти звернув увагу?
— обернувся Координатор до Лікаря.

— Так. Тільки я не певен, що...

— Тобто волієш не бути певним?

— Так.

Вони йшли далі. Мовчки поминули пасмо найвищих пагорбів, уже по другий бік струмка, і, побачивши осяйні диски, що котилися до наступного гаю, залягли.

— У наших комбінезонів таки вдалий колір, — сказав Хімік, коли вони підвелися й рушили далі.

— Однак дивно, що нас досі не помітили, — зауважив Інженер. Координатор, який досі мовчав, раптом зупинився.

— Нижній канал АР не пошкоджений, правда, Генрику?

— Так, він цілий. А в чому річ?

— Реактор має резерв. Можна б випустити трохи розчину.

— Хоч двадцять літрів! — сказав Інженер, і обличчя його освітила зла усмішка.

— Не розумію! — озвався Лікар.

— Вони хочуть випустити трохи розчину збагаченого урану, щоб зарядити випромінювач, — пояснив Фізик.

— Уран?! — Лікар зблід. — Сподіваюся, ви не думаєте...

— Ми нічого не думаємо, — відповів Координатор. — Побачивши це, я взагалі перестав думати. Думати будемо згодом. А зараз...

— Увага! — крикнув Хімік.

Осяйне колесо промчало повз них і вже почало маліти, але раптом загальмувало й, описавши велику дугу, знову наближалось до них. П'ять стволів піднялися над поверхнею, маленькі, наче іграшкові пістолетики, порівняно з колосом, який сліпучим блиском затулив півнеба. Зненацька диск зупинився, вібруючий звук посилювався, відтак ослаб, щось оберталось дедалі повільніше, очам людей нараз відкрився розложистий багатокутник, ажурна конструкція, яка почала хилитися на бік, немовби от-от мала упасти, але її вчасно підперли дві викинуті навскоси лапи. З центральної гондоли, що втратила дзеркальний блиск, вилізло щось невелике, кошлате, темне й, блискавично перебираючи кінцівками, з'єднаними складчастою перетинкою, зсунулося по дірчатій похилій рейці, зіскочило на ґрунт і, припавши до нього, поповзло до людей.

Майже водночас гондола розкрилася зразу на всі боки, мов чаша квітки, і велике блискуче тіло з'їхало вниз на чомусь овальному й товстому, що моментально стало плоским і зникло.

Тоді величезне створіння, яке покинуло гондолу, поволі почало випростуватися на весь зріст. Люди впізнали його, хоча воно дивовижно змінилося — було вкрите блискучою, наче срібло, речовиною, що обвивала його спіральними витками знизу догори. Там, в облямованому чорним отворі, з'явилося маленьке, пласке обличчя.

Кошлата тварина, яка першою вискочила з колеса, що зупинилося, повзла до них спритно й швидко, не відриваючись від ґрунту. Лише тепер екіпажники помітили, що вона тягла за собою щось схоже на величезний, розплющений, наче лопата, хвіст.

— Я стріляю, — тихо сказав Інженер і притиснув щоку до приклада.

— Ні! — крикнув Лікар.

«Зачекай», — хотів сказати Координатор, але Інженер уже натиснув спуск. Він цілився в тварину, яка повзла до них, і схибив; політ електричного заряду був невидимим, почулося тільки слабке сичання. Інженер відпустив гачок, але пальця з нього не зняв. Створіння зі срібним полиском не зрушувалося з місця. Нараз зробило якийсь рух і... свиснуло. Принаймні так здалося людям.

Воно блискавично відірвалося від землі й одним стрибком пролетіло метрів із п'ять; приземлившись, зібгалося у велику кулю, найжачилося, дивно розпухло, лопатистий хвіст розсунувся, став вертикально, розійшовся вгору й на боки, в його увігнутій, як мушля, поверхні щось блідо блиснуло й попливло до людей, ніби гнане вітром.

— Вогонь! — заревів Координатор.

Вогненна кулька завбільшки з горіх плавно гойдалася в повітрі, звертаючи то в один, то в інший бік, але підпливала все ближче й ближче — люди вже чули її сичання, наче краплини води танцювали на розпеченій блясі. Всі відразу ж натиснули спуски електрожекторів.

Створіння, корчачись, упало, віялоподібний хвіст накрив його повністю, майже одночасно вогненний горіх почало зносити вітром убік, немовби він утратив раптом керування. Пролетівши за кільканадцять кроків од людей, ця кулька зникла з очей.

Срібний велетень випростався ще більше, над ним з'явилося щось тонке, і він почав підійматися по ньому до відкритої гондоли. У нього з гучним тріском ударили заряди.

Велетень переламався навпіл і глухо гепнувся об ґрунт.

Люди підхопилися й підбігли до нього.

— Увага! — знову застережливо крикнув Хімік.

Два блискучих колеса виринули з-під лісу й помчали до пагорбів. Люди впали долілиць, готові до всього, але сталося щось неймовірне: обидва колеса, навіть не сповільнивши темпу, промчали далі й зникли за вершинами пагорбів.

Через кілька секунд почувся приглушений рев; люди обернулися: рев долинав із гаю дерев-легенів. Найближче з них розколалося навпіл і звалилося, викидаючи клуби пари й махаючи гіллям.

— Мерщій! Мерщій! — закричав Координатор. Підбіг до кошлатої тварини, лапки якої стирчали з-під голого м'ясистого хвоста, що

накривав їх, і, навівши на неї ствол, за кілька секунд перетворив її на вуглину, відтак черевиками порозкидав рештки й утоптав їх у ґрунт.

Інженер та Фізик стояли перед срібною брилою під ажурним багатокутником, який спирався на скісні лапи; Інженер доторкнувся до її здутого горба, що, здавалося, повільно ріс.

— Його не можна так залишати! — крикнув Координатор, підбігши до них.

Він був страшенно блідий.

— Таку масу нам не спопелити, — буркнув Інженер.

— Побачимо! — відповів крізь зуби Координатор і вистрелив з відстані двох кроків.

Довкола ствола електрожектора затремтіло повітря. Срібний тулуб миттю вкрився чорнуватими плямами, в повітрі закружляла сажа, огидно запахло горілим м'ясом, щось забулькало. Хімік якусь мить дивився на це зі зблідлим обличчям, а тоді відвернувся й відбіг убік. Кібернетик пішов за ним. Розрядивши свою зброю, Координатор мовчки простягнув руку до Інженерового електрожектора.

Почорніла туша запалася й розплющилася, над нею вився дим, літали пластівці кіптяви, булькання змінилося потріскуванням, наче горіло поліно, а Координатор усе ще натискав заціпенілим пальцем спуск, аж поки рештки перетворилися на безформну купу попелу. Піднявши ствол електрожектора, він стрибнув у попіл і почав ногами розкидати його на всі боки.

— Допоможіть мені! — хрипко крикнув товаришам.

— Я не можу, — простогнав Хімік.

Він стояв із заплющеними очима, на чолі в нього блищали краплини поту, руками він схопився за горло, немовби хотів себе задушити. Лікар міцно зціпив зуби, аж вони заскреготали, і стрибнув у гарячий попіл слідом за Координатором.

— А я, думаєш, можу?! — крикнув той.

Лікар, не дивлячись під ноги, топтав і топтав. Мабуть, вони мали кумедний вигляд, підстрибуючи на одному місці. Вони втоптували в ґрунт недогорілі грудки, втискали у нього попіл, потім згрібали ґрунт з усіх боків прикладами електрожекторів, поки не засипали останні сліди.

— Чим ми кращі за них? — зітхнув Лікар, коли вони на мить зупинилися, обливаючись потом і важко дихаючи.

— Він на нас напав, — буркнув Інженер, з люттю й огидою витираючи сліди кіптяви з ложа електрожектора.

— Ходіть сюди! Всьому кінець! — крикнув Координатор.

Товариші повільно наблизилися до них. У повітрі плавав різкий сморід горілого, трав'янисті лишайники обвуглилися у великому діаметрі.

— А що з цим? — запитав Кібернетик, показуючи на ажурну конструкцію.

Вона здіймалася над ними на висоту чотирьох поверхів.

— Спробуємо запустити, — сказав Координатор. В Інженера від подиву аж очі на лоба полізли.

— Як?

— Увага! — крикнув Лікар.

Одне за одним на тлі гаю з'явилися три осяйних колеса. Люди відбігли від конструкції на кілька кроків і залягли. Координатор перевіряв стан зарядника й чекав, широко впершись ліктями у шорсткий мох. Але колеса поминули їх і покотилися далі.

— Підеш зі мною? — запитав Координатор, киваючи Інженерові на гондолу, що висіла за чотири метри від поверхні планети.

Той мовчки підбіг до конструкції, обома руками вхопився за опору і, всовуючи в отвори пальці, швидко поліз нагору. Координатор подерся слідом за ним. Інженер опинився під гондолою першим, поторкав один із нижніх виступів і щось почав там робити, — було чути, як метал дзенькає об метал, — потім підтягнувся й зник усередині. За хвилину звідти висунулася його рука, Координатор схопив її, і вони обидва опинилися нагорі. Довгенько нічого не діялося, нарешті п'ять розхилених пелюсток повільно стулилися без найменшого звуку. Люди внизу мимохіть здригнулися й відступили назад.

— Що то була за вогненна кулька? — обернувся Лікар до Фізика, який не відривав очей від гондоли. Там ворушилися невиразні, мовби складені вдвоє тіні.

— Схоже на маленьку кульову блискавку, — повагавшись, відповів Фізик.

— Але ж її випустила та тварина!

— Так, я теж бачив. Може, це якийсь тутешній електричний... Глянь!

Ажурний багатокутник несподівано здригнувся й задзвенів, повертаючись довкола своєї вертикальної осі. Він трохи не впав, бо лапи, що підтримували його з двох боків, безпорадно роз'їхалися. Останньої миті, коли він грізно нахилився, щось знову задзвеніло, цього разу гострим, високим звуком, уся конструкція розтанула в осяйному обертанні, й слабкий вітерець обвів тих, які спостерігали за нею. Колесо оберталося то швидко, то повільніше, але не зрушувалося з місця. Воно заревло, мов двигун величезного літака, комбінезони людей, котрі стояли віддалік, залопотіли під повітряним струменем, і вони відступили ще далі: одна, потім друга опорні лапи піднялися й зникли в світляному вихорі. Раптом, наче викинуте з пращі, величезне колесо помчало борозною, вискочило з неї й несподівано загальмувало. Воно рило й викидало ґрунт, страхітливо ревучи, хоча посувалося повільно. За якусь хвилину знову вскочило у борозну, помчало нею з карколомною швидкістю й через кільканадцять секунд обернулося на маленький тремтливий вогник на схилі під лісом.

Повертаючись, колесо ще раз вискочило з прокладеної борозни й знову поповзло ліниво, мовби з натугою, оточене біля основи хмаркою викиданого у повітря перемеленого ґрунту.

Знову пролунав дзвін, з осяйного вихору висунулася тонка ажурна конструкція, гондола відчинилася, з неї вихилився Координатор і покликав:

— Підіймайтеся до мене!

— Що? — здивувався Хімік, але Лікар умить зрозумів.

— Поїдемо на цій штуковині.

— А ми там помістимося? — запитав Кібернетик, тримаючись за металеву опору.

Лікар тим часом дерся нагору.

— Яюсь помістимося, залазьте!

Кілька дисків промчало попід гаєм, але жоден з них, здавалося, не звертав на людей ніякої уваги. У гондолі було дуже тісно, четверо ще яюсь поміщалося, проте для шістьох місця не вистачало, тому двом довелося лягти ниць на ввігнуте дно. Знайомий гіркуватий запах неприємно залоскотав у ніздрі, екіпажники раптом усвідомили все, що сталося, і їхня жвавість згасла. Лікар та Хімік лежали, тому вони нічого не бачили. Під ними були видовжені, з'єднані у формі човна плити, над головами пролунав пронизливий свист, і вони відчули, що

машина рухається. Майже зразу плити дна, на яких вони лежали, стали цілком прозорими, і з висоти двох поверхів вони побачили рівнину, мовби пливли над нею в повітряній кулі. Довкола щось гуло, Координатор гарячково перемовлявся з Інженером; обом їм довелося набути неприродних, дуже незручних поз біля перетинчастого виступу в носі гондоли, щоб керувати її рухами. Через кожні кілька хвилин вони змінювали один одного в неймовірній тісноті, й тоді Фізикові та Кібернетикові доводилося майже лягати на тих, котрі лежали на дні.

— Як працює ця штуковина? — запитав Хімік Інженера, який, застромивши обидві руки в глибокі отвори перетинчастої випуклості, утримував колесо на прямій лінії.

Колесо швидко рухалося борозною, прокладеною серед поля. З гондоли взагалі не було видно, як воно обертається — здавалося, пливе в повітрі.

— Уявлення не маю, — простогнав Інженер. — У мене судомить руки, твоя черга! — І він відсунувся, звільняючи місце Координаторові.

Велетенське ревуче колесо затремтіло, вискочило з борозни, різко загальмувало й почало круто повертати. Координатор насилу засунув руки в отвори стернового пристрою, за мить вивів гігантську дзигу з віражу, і йому вдалося знову вскочити у борозну. Тепер колесо помчало швидше.

— Чому ця штуковина їде поза борозною так повільно? — знову запитав Хімік. Щоб не втратити рівноваги, він спирався на плечі Інженера; між його розчепіреними ногами лежав Лікар.

— Кажу тобі, що не маю ніякісінького уявлення про це! — вигукнув Інженер, масуючи собі кисті рук, на яких червоніли криваві садна в тих місцях, що ледве входили в отвори стернового пристрою. — Рівновагу вона утримує за принципом гіроскопа, а більше нічого я не знаю.

Друге пасмо пагорбів залишилося позаду. Місцевість добре проглядалася з висоти — зрештою, вона була частково знайома їм з пішої прогулянки. Довкола кабіни свистів ледь помітний обід. Борозна раптом почала змінювати напрямок, отож, якщо вони захотіли б повернутися до ракети, звідси треба було звертати вбік. Швидкість одразу впала, колесо не робило тепер навіть двадцяти кілометрів за годину.

— Поза борозною вони, по суті, безпорадні, про це треба пам'ятати! — вигукнув Інженер, перекикуючи свист та деренчання.

— Зміна! Зміна! — скомандував Координатор.

Цього разу маневр пройшов досить гладко. На крутий схил вони підіймалися дуже повільно, не набагато швидше, ніж добрий пішак. Інженер відшукав у долині виїмку, що вела до рівнини. Колесо вже в'їжджало під навислі над глинистим зсувом дерева, як руки йому раптом звела судома.

— Хапай! — пронизливо крикнув він і вирвав руки з отворів.

Координатор кинувся майже наосліп, щоб замінити його; велетенське колесо нахилилося й небезпечно наблизилося до рудого урвища. Зненацька щось заскреготало, пролунав оглушливий тріск, свистячий млин зачепив крону дерева, в повітрі закружляли поламані гілки, гондола різко підскочила і з пекельним гуркотом перекинулася набік. Вирване з корінням дерево здійнялося кроною в небо, останній оберт обода шпурнув його вниз, тисячі пухирчастих листочків із сичанням полускалися, над потрощеною конструкцією, що куксами зарилася в кручу, здійнялася хмара білуватих, схожих на порхавку насінин, і все затихло. Ум'ятим боком гондола вперлася в крутий схил.

— Екіпаж? — машинально запитав Координатор, труснувши головою, бо вуха в нього були немовби закладені ватою, — його сильно оглушило.

Він вражено дивився на клуби білястих порошинок, що роїлися довкола його обличчя.

— Перший, — простогнав Інженер і почав підійматися з підлоги.

— Другий, — долинув знизу голос Фізика.

— Третій, — ледве вимовив Хімік, затискаючи рот — на підборіддя йому стікала кров.

— Четвертий, — сказав Кібернетик; його відкинуло назад, але з ним нічого не сталося.

— П'я...тий, — пробелькотів Лікар, який лежав під усіма, на самому дні гондоли.

І раптом усі вибухнули якимсь навіженим сміхом.

Вони лежали один на одному, присипані товстим шаром лоскітливих, пухнастих насінин, що потрапили до гондоли через горішні щілини. Інженер сильними ударами намагався розкрити її пелюстки. Усі, точніше ті, які могли, якщо їм вистачало місця,

вперлися плечима, руками, спинами у прогнуту поверхню. Обшивка затремтіла, почувся слабкий тріск, але гондола не відчинялася.

— Знову? — спокійно запитав Лікар, який лежав на дні й не міг навіть поворухнутися. — Ну знаєте, мені це вже набридло! Гей, хто там — зараз же злізь із мене, чуєш?

Хоча становище було невеселе, всі діяли в якомусь гарячковому збудженні — спільними зусиллями вирвали гребінчасту раму спереду й почали розмірено бити нею, мов тараном, у верхню пелюстку. Вона гнула, покривалася вм'ятинами, але не піддавалася.

— З мене досить, — сердито буркнув Лікар і напружився, силкуючись устати.

Цієї миті під ним щось тріснуло, і всі посипалися вниз, мов стиглі груші. Скотилися п'ятиметровим схилом аж на дно яру.

— Нікому нічого не сталося? — запитав Координатор, увесь вимащений глиною, і першим підхопився на ноги.

— Ні, але... але ти весь у крові, ану покажися! — занепокоєно сказав Лікар.

У Координатора й справді була глибоко розсічена шкіра на голові, рана доходила до середини лоба. Лікар як зумів перев'язав його; інші відбулися синцями, а Хімік спльовував кров'ю — він прикусив собі губу. Усі шестеро рушили в напрямку ракети, навіть не озирнувшись на потрощене колесо.

5

Сонце вже торкалося обрію, коли вони дісталися до невеликого пагорба. Ракета відкидала довгу тінь, що губилася далеко в пісках рівнини. Перед тим, як увійти досередини, ретельно оглянули місцевість, проте не знайшли жодних слідів, котрі свідчили б, що тут хтось побував за їхньої відсутності. Напівавтомат устиг очистити бокові коридори й бібліотеку, перш ніж безнадійно загруз у товстому шарі пластикових і скляних скалок, що встеляли підлогу лабораторії.

Після вечері, яку вони проковтнули майже блискавично, Лікареві довелося зашити на голові в Координатора рану, бо вона все ще не переставала кровоточити. Хімік тим часом устиг зробити аналіз води, зачерпнутої в струмку, й переконався, що вона придатна для пиття, хоча містить значні домішки солей заліза, які псують смак.

— Тепер нарешті можемо порадитися, — заявив Координатор.

Усі повсідалися на надувних подушках у бібліотеці, Координатор з перев'язаною головою — в центрі.

— Що ми знаємо? — почав він. — Нам відомо, що планета населена розумними істотами, яких Інженер назвав дуплексами. Ця назва не відповідає реальності тому, що... але це не так важливо. Ми зіткнулися з такими проявами цивілізації «дуплексів»: по-перше, з автоматичним заводом, який ми визнали розрегульованим і покинутим, — тепер я не зовсім упевнений у цьому; по-друге, з дзеркальними куполами невідомого призначення на пагорбах; по-третє, зі щоглами, котрі випромінюють щось, — імовірно, якийсь вид енергії, — їхнє призначення нам теж поки що невідоме; по-четверте, з їхніми транспортними засобами, причому один із них, коли нас атакували, ми захопили, привели в рух і розбили; по-п'яте, ми бачили здалеку їхнє місто, про яке не можемо сказати нічого конкретного; по-шосте, напад, про який я згадував, виглядав так: «дуплекс» нацькував на нас, ну, скажімо, тварину, мабуть, належно видресировану, вона вистрелила в нас чимось схожим на маленьку кулькову блискавку й керувала нею на відстані, поки ми не спалили її живцем. Нарешті, по-сьоме, ми були свідками того, як засипали рів-могили, повну мертвих тіл жителів

планети. Це все — наскільки я пригадую. Поправте мене або доповніть мою розповідь, якщо я помилився чи щось пропустив.

— У принципі, майже все... — озвався Лікар. — За винятком того, що сталося позавчора на кораблі...

— Твоя правда. Виявилось, що ти мав слушність — те створіння було голе. Можливо, воно просто намагалося десь заховатися — і в паніці заповзло в перший-ліпший отвір, а це був якраз тунель, що вів досередини нашої ракети.

— Ця гіпотеза настільки спокуслива, наскільки й небезпечна, — відповів Лікар.

— Ми, люди, розмірковуємо та розуміємо по-земному і через те можемо припуститися серйозних помилок, приймаючи чужу видимість за свою істину, тобто укладаючи певні факти в схеми, привезені із Землі. Я абсолютно певен, що всі ми сьогодні вранці думали одне й те саме: ми наткнулися на могилу жертв насильства, вбивства, але насправді ні я, ні ми всі не знаємо...

— Ти повторюєш це, хоча й сам не віриш... — збуджено почав Інженер, але Лікар урвав його:

— Мова зараз не про те, у що я вірю. Якщо віра десь і справді явно не до речі, то саме тут, на Едемі. Гіпотеза про «нацькування» електричного пса, наприклад...

— Тобто як?

— Ти називаєш це гіпотезою? Але ж це факт! — майже одночасно вигукнули Хімік та Інженер.

— Ви помиляєтеся. Чому він на нас напав? Ми нічого про це не знаємо. Можливо, своїм виглядом нагадуємо йому якихось тутешніх тарганів або зайців... А у вас, — даруйте, в нас, — цей агресивний вчинок негайно асоціювався з тим, що ми бачили раніше й що справило на нас таке приголомшливе враження — ми втратили здатність спокійно міркувати.

— А якби зберегли її та не відкрили негайно стрілянину, наш попіл розвіявся б зараз там, під ліском, хіба ні? — гнівно вигукнув Інженер.

Координатор мовчав, переводячи погляд з одного на іншого.

— Ми зробили те, що повинні були зробити, але цілком імовірно, що сталося непорозуміння — з обох боків... Вам здається, що всі кубики головоломки вже на місці? А цей завод, буцімто покинутий

кількасот років тому й розрегульований сам собою? Як бути з ним? Куди подіти цей кубик?

Довго панувала мовчанка.

— Я вважаю, що Лікар багато в чому має слушність, — нарешті озвався Координатор. — Ми знаємо ще дуже мало. Ситуація для нас вельми сприятлива. Наскільки можна судити, вони не знають про нас нічого, як гадаю, головним чином через те, що жодна з їхніх доріг, цих борозен, не проходить поблизу нашої ракети. Однак важко розраховувати, що такий стан триватиме довго. Я хотів би попросити вас зважити наше становище з цього погляду й висловити пропозиції.

— Тепер ми в цій руїні, по суті, беззахисні. Вистачить як слід зашпунтувати тунель, — і подушимися тут, мов миші. Саме з огляду на те, що першої-ліпшої миті нас можуть виявити, бажано не гаяти ні хвилини. І хоча гіпотеза про агресивність «дуплексів» — це тільки моя земна фантазія, — із запалом мовив Інженер, — я все ж таки не здатен міркувати інакше та пропоную, точніше, вимагаю негайно взятися до ремонту всіх систем і запуску агрегатів.

— Скільки, по-твоєму, це забере в нас часу? — перебив його Лікар. Інженер завагався.

— От бачиш... — стомлено зітхнув Лікар. — Навіщо нам обманювати самих себе? Нас виявлять раніше, ніж ми закінчимо ремонт, бо, хоч я й не фахівець, мені здається, що мине кілька довгих тижнів...

— На жаль, це правда, — підтримав його Координатор. — Крім того, нам доведеться поповнити запаси води, не кажучи вже про клопоти, котрих завдасть нам ця радіоактивна вода, що залила нижній відсік. Невідомо також, чи зможемо виготовити все, що нам буде потрібне для усунення пошкоджень.

— Нової вилазки явно не минути, — погодився з ним Інженер, — і то, мабуть, не однієї. А втім, вилазки можна здійснювати вночі. Крім того, хтось із нас, — скажімо, двоє, — повинен постійно перебувати в ракеті. Але чому говоримо тільки ми? — несподівано звернувся він до трьох мовчазних слухачів.

— У принципі, нам слід якнайінтенсивніше працювати в ракеті й водночас досліджувати тутешню цивілізацію, — неквапливо мовив Фізик. — Ці завдання значною мірою суперечать одне одному. Кількість невідомих така велика, що навіть стратегічний розрахунок

тут мало допоможе. Не підлягає сумніву одне: ризику, що межує з катастрофою, нам не уникнути, хоч би який ми вибрали спосіб дій.

— Розумію, до чого ви прагнете, — тим самим низьким, стомленим голосом сказав Лікар. — Хочете переконати самих себе, що ми повинні здійснювати нові вилазки, маючи змогу завдавати могутніх, тобто атомних, ударів. Певна річ, з метою самооборони. Оскільки це закінчиться тим, що проти нас повстане вся планета, я не маю найменшого бажання брати участь у такому пірровому починанні, яке залишиться пірровим, навіть якщо їм невідома атомна енергія... А за це аж ніяк не можна поручитись. Якого роду двигун рухав те колесо?

— Не знаю, — відповів Інженер, — але не атомний. У цьому я майже певен.

— За це «майже» ми можемо поплатитися життям, — сказав Лікар і, відкинувшись назад, заплющив очі та прихилив голову до перекошеної книжкової полиці, усім своїм виглядом підкреслюючи, що не має ніякісінької охоти підтримувати цю розмову.

— Квадратура кола, — буркнув Кібернетик.

— А що якби ми спробували... встановити контакт? — неквапливо мовив Хімік.

Лікар сів рівно і, дивлячись на нього, сказав:

— Спасибі тобі. А я вже справді почав потерпати, що цього ніхто не запропонує!

— Але ж пробувати встановити контакт означає віддатися їм у руки! — вигукнув Кібернетик, підхоплюючись з місця.

— Чому? — байдуже перепитав Лікар. — Ми можемо спочатку озброїтися, навіть атомними випромінювачами, але не підкрадатимемося вночі до їхніх міст чи заводів.

— Гаразд, гаразд... І як же ти уявляєш таку спробу встановлення контакту?

— Еге ж, скажи, — докинув Координатор.

— Я згоден, що ми не повинні її форсувати, — відповів Лікар. — Чим більше пристроїв на кораблі встигнемо полагодити, тим, звісно, краще. Нам потрібна також зброя — хоч це й не обов'язково мають бути атомні випромінювачі... Потім хтось залишиться в ракеті, а частина, — скажімо, троє, — вирушить до міста. Двоє залишаться ззаду й спостерігатимуть за третім, який спробує встановити контакт із жителями...

— Ти дуже детально все продумав. Мабуть, вирішив і те, хто піде до міста, — лиховісним голосом сказав Інженер.

— Так. І це теж.

— А я не дозволю тобі на моїх очах здійснити самогубство! — вигукнув Інженер і, підхопившись з місця, підскочив до Лікаря.

Той навіть не підвів голови.

Інженер увесь тремтів. Товариші вперше бачили його таким збудженим.

— Якщо ми вже пережили — всі! — таку катастрофу, якщо нам пощастило вибратися з цієї могили, якою стала ракета, якщо вже ми вціліли, неймовірно ризикуючи під час цих легковажних вилазок, так наче ця планета — чужа планета! — місце для приємних прогулянок, то, я сподіваюся, не для того, щоб через якісь навіжені фантазії, через маячню... — він аж задихався від гніву. — Я знаю, про що ти думаєш! — кричав Інженер, стискаючи кулаки. — Місія людини! Гуманізм! Людина серед зірок! Благородство! Ти навіжений! І твої ідейки теж навіжені! Ніхто не хотів нас сьогодні вбити! І ніхто не засипав ніякої масової могили! Що? Правда? Що? — Інженер нахилився над Лікарем.

Той глянув на нього, й він замовк.

— Нас хотіли вбити. І цілком можливо, що це була могила закатованих, — сказав Лікар, і всі побачили, якими величезними зусиллями давався йому спокій. — А піти до міста треба.

— Після того, що ми зробили? — здивувався Координатор.

Лікар здригнувся.

— Так, — зітхнув він. — Ми спалили труп... так. Робіть те, що вважаєте правильним. Вирішуйте. Я... підкоряюсь.

Він устав і, переступивши горизонтально відчинені двері, вийшов. Зачинив двері за собою. Всі ще хвилину дивилися йому вслід, мовби сподіваючись, що він передумає і повернеться.

— Даремно ти так скипів, — тихо докорив Інженерові Координатор.

— Ти ж добре знаєш... — почав той, але, глянувши Координаторові у вічі, повторив іще тихіше: — Так. Даремно.

— Лікар має слухність в одному, — сказав Координатор і поправив на голові пов'язку. — Те, що ми виявили на півночі, ніяк не узгоджується з тим, що ми бачили на сході. Місто розташоване від нас

приблизно на такій самій відстані, як і завод, — по прямій якихось тридцять-тридцять п'ять кілометрів.

— Більше, — зауважив Фізик.

— Можливо. Через те не вважаю, щоб на півдні чи на заході були так само близько певні елементи їхньої цивілізації, бо з цього випливало б, що ми впали у самісінькому центрі якогось локального «пустища цивілізації», «порожнечі цивілізації» з діаметром шістдесят кілометрів. Це було б надто дивно, а отже, й неправдоподібно. Ви зі мною згодні?

— Так, — ні на кого не дивлячись, сказав Інженер.

— Так, — кивнув головою Хімік і додав: — Із самого початку треба було розмовляти такою мовою.

— Я поділяю докори Лікаревого сумління, — протяжно мовив Координатор, — але його пропозицію вважаю наївною й незастосовною у нашій ситуації. Вона — не того рівня. Правила встановлення контакту з чужими істотами вам відомі, проте вони не передбачають ситуації, в якій опинилися ми — майже беззбройні жертви, мешканці заритих у ґрунт уламків; певна річ, ми повинні відремонтувати свій корабель, але водночас триває змагання, хто швидше збере інформацію — ми чи вони. Досі попереду були ми. Того, хто на нас напав, пощастило знищити. Ми не знаємо, чому він це зробив. Може, й справді ми схожі на якихось їхніх ворогів — це теж треба, в міру можливості, перевірити. З огляду на те, що запуск корабля у найближчому майбутньому нереальний, ми повинні бути готовими до всього. Якщо цивілізація, в котрій ми опинилися, високорозвинена, — а я гадаю, це саме так, — те, що я зробив... що зробили ми, в кращому разі тільки трохи віддалить момент, коли нас виявлять. Отож головні свої зусилля маємо зараз зосередити на озброєнні.

— Чи можна щось сказати й мені? — озвався Фізик.

— Кажи.

— Я хотів би повернутися до Лікаревої ідеї. Вона, я би сказав, насамперед емоційна, однак за нею також є деякі аргументи. Ви всі знаєте Лікаря. Мені здається, він не був би у захопленні від того, що я можу сказати на захист його пропозиції, але я все ж таки скажу. Отже, зовсім не байдужа ситуація, в якій відбудеться перший контакт між нами й ними. Якщо вони прийдуть сюди, то прийдуть по... наших

слідах. Тоді про контакт годі буде й думати. Поза всяким сумнівом, вони на нас нападуть, і нам доведеться боротися за життя. Якщо ж ми підемо до них, шанс взаєморозуміння, хоч і невеликий, усе ж таки буде. Отже, зі стратегічного погляду краще зберегти ініціативу й активність, незалежно від того, які з цього приводу можна висловлювати міркування морального характеру.

— Ну гаразд, а як це виглядатиме на практиці? — запитав Інженер.

— На практиці поки що нічого не зміниться. Нам потрібна зброя, і то якомога швидше. Ідеться про те, щоб, озброївшись, ми почали спроби встановити контакт... Але не на дослідженій території.

— Чому? — здивувався Координатор.

— Бо цілком імовірно, що, перш ніж ми доберемося до міста, нас примусять битися. Неможливо встановити контакт з істотами, які гасають у тих дисках, — це найгірші умови, які тільки можна уявити.

— А звідки ти знаєш, що в іншому місці нас чекає щось краще?

— Я в цьому не впевнений, але знаю, що на півночі й на сході нам шукати нічого. Принаймні поки що.

— Це ми ще обміркуємо, — сказав Координатор. — Що далі?

— Треба задіяти Захисника, — сказав Хімік.

— Скільки це забере часу? — Координатор обернувся до Інженера.

— Не можу сказати. Без автоматів ми до нього навіть не доберемося. Він важить чотирнадцять тонн. Хай Кібернетик скаже.

— Щоб його перевірити, мені треба два дні. Щонайменше, — підкреслив Кібернетик останнє слово. — Але спершу я повинен привести в дію автомати.

— За два дні ти запустиш усі автомати? — із сумнівом перепитав Координатор.

— Ну що ти! Два дні в мене займе лише Захисник — після того, як запущу хоча б один автомат. Ремонтний. А мені потрібний іще один — вантажний. Щоб його перевірити, необхідно ще два дні. І врахуйте: я не знаю, чи взагалі вдасться його запустити.

— А чи не можна вийняти із Захисника сердечник і встановити його за тимчасовою бронею тут, на пагорбі, під захистом корпусу? — розпитував далі Координатор, глянувши на Фізика.

Той похитав головою:

— Ні. Кожний полюс сердечника важить понад тонну. Крім того, ми не протягнемо їх через тунель.

— Тунель можна розширити.

— Вони не пролізуть у люк. А від вантажного люка до поверхні — п'ять метрів, і він залитий водою з кормової цистерни, яка дала течу, тобі ж відомо.

— Ти перевіряв радіоактивність цієї води? — поцікавився Інженер.

— Так. Стронцій, кальцій, церій, ізотопи барію — чого там тільки нема. Її не можна ні спустити — це отруїло б увесь ґрунт у радіусі чотирьохсот метрів, — ні очистити, поки в антирадіаторах не буде справних фільтрів.

— А я не можу очистити фільтри без мікроавтомата, — докинув Інженер.

Координатор, який переводив погляд з одного на іншого, коли вони висловлювали міркування, сказав:

— Список наших «неможливостей» чималий, але то байдуже. Добре, що ми розглянули його з цього боку — маю на увазі зброю. Отже, нам поки що залишаються випромінювачі, так?

— Які це випромінювачі, — з нотками роздратування в голосі сказав Інженер. — Не обманюймо самих себе. Лікар здійняв через них такий галас, наче ми збиралися розпочати тут атомну війну. Певна річ, із них можна викидати збагачений розчин, але дальність їхньої дії не перевищує семисот метрів. Це ручні поливальниці, не більше, до того ж — небезпечні для стрільця, якщо він не має на собі броньованого скафандра. А броньований скафандр важить сто тридцять кілограмів.

— Справді, у нас на борту всі речі страшенно важкі, — сказав Координатор таким тоном, що ніхто не зрозумів, чи він глузує, чи, може, говорить цілком серйозно. — Ти зробив цей розрахунок? — обернувся він до Фізика.

— Зробив. Є ще такий варіант: два випромінювачі, віддалені один від одного не менш як на сто метрів, стріляють так, щоб обидва викинуті потоки перехрещувалися на цілі. Тоді з обох субкритичних потоків виникає надкритична маса й відбувається ланцюгова реакція.

— Це добре для розваги на полігоні, — зауважив Хімік. — Що ж до мене, то я не уявляю такої точності в польових умовах.

— Виходить, у нас нема взагалі ніяких атомних випромінювачів? — здивувався Кібернетик і подався вперед, увесь аж тіпаючись од злості. — То навіщо ж була вся ця дискусія, суперечка, сварка про те,

чи маємо вирушати озброєні до зубів, чи, навпаки, голіруч? Бачу, ми переливаємо з пустого в порожнє!

— Я згоден, що багато чого ми робимо не подумавши, — так само спокійно сказав Координатор. — Що робили так досі, — уточнив він. — Але далі таку розкіш не можемо собі дозволити. Все це не зовсім так, як ти кажеш, — обернувся він до Кібернетика, — бо є перший варіант використання випромінювачів — викид половини ємності резервуара. Тоді ціль вибухне. Тільки треба стріляти з надійного укриття й завжди на максимальну відстань.

— Виходить, перед тим, як відкрити вогонь, необхідно закопатися на метр углиб, так?

— Щонайменше на півтора метра, з двометровим бруствером, — уточнив Фізик.

— Ну, це добре в позиційній війні. А під час вилазки не має жодного сенсу, — зневажливо сказав Хімік.

— Ти забуваєш про наше становище, — відпарирував Координатор. — Якщо виникне необхідність, будь-хто з нас, озброєний випромінювачем, прикриє відступ товаришів.

— Що? Без метрових брустверів?

— Якщо не вистачить часу, щоб насипати їх, то без.

Вони хвильку помовчали.

— Скільки в нас іще придатної для вжитку води? — поцікавився раптом Кібернетик.

— Майже тисячу двісті літрів.

— Це мало.

— Дуже мало.

— А тепер прошу висловлювати конкретні пропозиції, — озвався Координатор. На його білій пов'язці виступила червона плямка. — Наша мета — врятувати себе і... жителів планети.

Запала глибока тиша. Нараз усі повернули голови в один бік. З-за стіни долинула приглушена музика. Повільні такти знайомої всім мелодії.

— Апарат уцілів?.. — здивовано прошепотів Кібернетик.

Йому ніхто не відповів.

— Я чекаю, — нагадав про себе Координатор. — Ніхто не має жодних пропозицій? Що ж, тоді ухвалюю рішення: вилазки наші триватимуть. Якщо вдасться встановити контакт за сприятливих умов,

то зробимо все можливе для взаєморозуміння. Наш запас води неймовірно малий. Через нестачу транспортних засобів ми не можемо поповнити його негайно. Тому нам доведеться розділитися. Половина екіпажу працюватиме в ракеті, а друга половина досліджуватиме територію. Завтра розпочнемо ремонт всюдихода й монтування випромінювачів. Якщо встигнемо, то вже увечері здійснимо вилазку на колесах. Хто хоче щось сказати?

— Я, — відгукнувся Інженер. Зіщулившись і затуливши обличчя долонями, він, здавалося, дивився крізь щілини між пальцями на підлогу. — Нехай Лікар залишиться в ракеті...

— Чому? — здивувався Кібернетик. Усі зрозуміли, до чого хилить Інженер.

— Він... не вчинить нічого лихого проти нас... якщо ти це маєш на увазі, — повільно й обережно підбираючи слова, сказав Координатор. Червона пляма на його пов'язці трохи збільшилася. — Ти помиляєшся, якщо гадаєш...

— Він... може, покличмо його сюди? Я не хочу так...

— Говори, — сказав Координатор.

— Ви знаєте, що Лікар зробив там... під тим заводом. Він міг загинути.

— Так. Але... він єдиний допоміг мені... розтоптати... — Координатор не докінчив.

— Це правда, — погодився Інженер, не відриваючи від обличчя долонь. — Вважайте, що я нічого не сказав.

— Хто ще хоче взяти слово? — запитав Координатор, трохи випроставшись, і, торкнувшись рукою пов'язки, глянув на пальці.

Музика за стіною все ще лунала.

— Тут чи там, на місцевості — невідомо, де ми зустрінемося з ними раніше, — притишеним голосом сказав Фізик Інженерові.

— Може, кинемо жеребок? — запитав Фізик.

— Це неможливо — залишатися повинні завжди ті, в кого на кораблі є робота, тобто фахівці, — рішуче заперечив Координатор, повільно, якимось непевно почав підводитись і раптом захитався.

Інженер підскочив, підтримав його й зазирнув у вічі.

— Хлопці! — сказав він, зсунувши брови.

Фізик обняв Координатора з другого боку. Той дозволив їм підняти себе, решта тим часом розкладали на підлозі подушки.

— Я не хочу лежати, — запротестував Координатор, але очі в нього були заплющені. — Допоможіть мені... Дякую. Нічого страшного, здається, розійшовся шов.

— Зараз буде тихо, — сказав Хімік і рушив до дверей.

Координатор широко розплющив очі:

— Ні, ні, хай грає...

Покликали Лікаря. Він змінив пов'язку на голові в Координатора, наклав додаткові скобки й дав йому якісь порошки. Потім усі вклялися спати у бібліотеці. Була вже майже друга година ночі, коли нарешті погасили світло, і корабель поринув у тишу.

6

Наступного дня вранці Фізик з Інженером спустили з резерву реактора чотири літри збагаченого розчину уранових солей. Важку рідину зберігали у свинцевому контейнері з кришкою, яку підіймали щипцями з довгими ручками; контейнер стояв посеред уже очищеної від сміття лабораторії. Фізик та Інженер працювали в незграбно роздутих пластикових захисних костюмах і кисневих масках під капюшонами. Вони старанно відмірювали мензуркою порції цінної рідини, стежачи за тим, щоб не пролити жодної краплі, бо ланцюгова реакція могла початися вже при чотирьох кубиках розчину. Спеціально видуті капілярні трубки зі свинцевого скла служили зарядними пристроями для випромінювачів, закріплених у штативах на столі. Закінчивши роботу, Фізик лічильником Гейгера перевіряв герметичність замків контейнера, повертаючи на всі боки кожен випромінювач і струшуючи ним; витоків не було.

— Не тріщить, усе в нормі, — задоволено сказав він.

Броньовані двері радіоактивного сховища — свинцева плита на осі — повільно поверталися слідом за обертами ручки. Фізик та Інженер поставили всередину посудину з ураном і, коли клацнув засув, з полегкістю зірвали зі спітнілих облич капюшони разом з масками.

Решту дня вони провотгузилися біля всюдихода. Оскільки доступ до вантажного люка був перекритий радіоактивною водою, всюдихід довелося розібрати й по частинах винести тунелем на поверхню, попередньо розширивши його в двох найвужчих місцях. Всюдихід майже не потребував ремонту, хоча перед цим був непридатний для їзди, бо при зупиненому атомному реакторі не було радіоізотопної суміші, яка, виробляючи струм, рухала його електромотори. Це була машина, не більша за розкладачку. В ній уміщалося четверо людей разом з водієм, ззаду був відкритий гратчастий багажник на двісті кілограмів вантажу. Найхитромудріше були влаштовані колеса, діаметр яких можна було регулювати на ходу, підкачуючи повітря в спеціальні шини, у результаті чого вони досягали навіть півтораметрової висоти.

На приготування суміші пального пішло шість годин, але цим зайнята була тільки одна людина, яка стежила за роботою реактора.

Інженер і Координатор тим часом рачкували по підпалубних вісімдесятиметрових тунелях, перевіряючи кабелі між носовою рубкою та розподільними агрегатами машинного відділення. На поверхні, під захистом ракети, Хімік улаштував щось на зразок пекельної кухні й варив у жароміцних посудинах якусь мазь, котра булькала на слабкому вогні, наче грязьовий вулкан. Він розчиняв, плавив і змішував просіяні уламки пластиків, винесені відрами з корабля, а віддалік уже чекали матриці — Хімік збирався наново відлити потрошені розподільні щити навігаційної рубки. Дратувався сам на себе й не хотів ні з ким балакати, бо перші відливки виявилися надто крихкими.

Координатор, Хімік та Лікар мали вирушити на південь о п'ятій, за три години до сутінків. Як завжди, виїхати вчасно не вдалося — тільки близько шостої все було готове й укладене. На четвертому сидінні влаштували випромінювач. Багажу взяли якомога менше, зате ззаду до багажника прикріпили столітрову каністру на воду — більша не пролізла через тунель.

Інженер, озброївшись великим біноклем, після обіду виліз на корпус корабля, що стирчав над поверхнею планети, й обережно подерся по ньому вгору. Щоправда, ракета увігналася в ґрунт під зовсім невеликим кутом, але завдяки її довжині корма з вихлопними соплами висіла над рівниною на висоті добрих двох поверхів. Зручно всівшись між конічно розширеною основою верхнього сопла й прогином головного корпусу, Інженер крізь бінокль спершу подивився назад, потім повів ним униз, уздовж освітленої сонцем велетенської труби, де біля чорної пащі тунелю стояли люди, не більші за жуків, а відтак підняв його й щільно притиснув обидва окуляри до очних западин. Збільшене в багато разів зображення тремтіло від напруження рук, отож, щоб зафіксувати його, треба було впертися ліктями у коліна; це виявилось не так просто. До того ж він легко міг полетіти звідси сторчкака. Керамітова поверхня, без жодної подряпинки, була така гладенька й слизька, що, здавалося, її вкривав тоненький шар жиру. Інженер уперся профільованою гумовою підошвою черевика у випуклість сопла й почав повільно водити біноклем уздовж лінії обрію.

Розпечене повітря тремтіло. Інженер майже фізично відчув тиск сонячних променів на обличчя, глянувши на південь без будь-якої надії

щось там побачити. Дуже зрадив, коли Лікар охоче прийняв Координаторів план, котрий усі схвалили. Той сам розповів Лікареві про цей план. Лікар навіть слухати не хотів про якісь вибачення й обернув усе на жарт. Інженера здивував, навіть більше — вразив хіба кінець їхньої розмови. Вони були тільки вдвох, і йому вже здавалося, що їм нема чого сказати один одному, коли Лікар, наче перебуваючи в якійсь глибокій задумі, раптом торкнувся його грудей:

— Я хотів тебе про щось запитати... ага: чи знаєш, як установити ракету вертикально, коли ми її відремонтуємо?

— Спершу нам доведеться привести в дію вантажні автомати й екскаватор... — почав Інженер, але Лікар урвав його:

— Ти добре знаєш, що я не розуміюся в технічних деталях. Скажи мені тільки, чи ти — ти сам — знаєш, як це зробити?

— Тебе лякає цифра шістнадцять тисяч тонн, еге ж? Архімед готовий був перевернути Землю, маючи точку опори. Ми підкопаємо ракету і...

— Даруй — я запитую тебе про зовсім інше. Мене цікавить не те, чи тобі відомі теоретичні або практичні способи взагалі, а чи ти певен, що зумієш це робити — почекай! — і чи можеш дати мені слово, що, відповівши «так», скажеш те, що думаєш?

Інженер завагався. В їхній туманній програмі робіт залишалося ще декілька нечітких пунктів, але він щоразу переконував себе, що коли настане черга саме цієї, найскладнішої фази, якось буде. Перш ніж устиг щось відповісти, Лікар повільно взяв його руку й стиснув її.

— Ні, вже не треба, — мовив він. — Скажи, Генрику, ти знаєш, чому так кричав на мене? Ні, ні, я тобі за це не докоряю! Бо ти такий самий йолоп, як і я, тільки не хочеш у цьому признатися. — Лікар усміхнувся й раптом став схожим на свою студентську фотографію, яку Інженер бачив у нього на столі. — *Credo, quia absurdum*^[1], — додав він. — Ти вивчав латину?

— Так, — відповів Інженер. — Але я вже все забув.

Лікар закліпав очима, відпустив його руку й відійшов убік. А Інженер залишився на місці, якусь мить іще відчуваючи тепло його пальців на своїй руці; він подумав, що Лікар хотів, мабуть, сказати щось зовсім інше, і якщо добре зосередитися, то можна відгадати, що насправді мав той на увазі, але його чомусь раптом охопили розпач і страх. На щастя, Координатор покликав Інженера до машинного

відділення, де було стільки роботи, що в нього не залишалося й секунди на розмірковування.

Тепер Інженер пригадував ту сцену і свої відчуття, але так, немовби йому про це хтось розповів. Ані на крок не просунувся далі. У бінокль бачив рівнину, що аж до блакитного обрію здималася плавними пагорбами, покарбованими смугами тіней. Учора ввечері він сподівався, більше того, був певен, що їх знайдуть і що вранці дійде до битви. Але цього не сталося, й Інженер уже вкотре вирішив не зважати на свої передчуття. Він примружив очі, щоби краще споглядати рівнину. В подвійних лінзах відбивалися групи струнких сірих чаш; іноді їх затуляли хмарки куряви, яку здіймав вітер, — видно, він дув там сильно, хоча тут, на цьому посту спостереження, Інженер зовсім його не відчував. Під лінією обрію рівнина поступово змінювала пагорби, але він не міг із певністю сказати, чи це справді пагорби, чи, може, тільки хмари, що пропливають над рівниною за дванадцять-п'ятнадцять кілометрів від нього, — там маячили якісь довгі темні згустки, час від часу щось піднімалося й розпливалося, щезало, картина була настільки нечіткою, що важко вирізнити на ній щось певне, — але він помічав якусь незрозумілу ритмічність; не знав, що це таке, однак констатував, що там через певні проміжки часу відбуваються зміни; стежачи за секундною стрілкою й за черговим поставанням із чогось туманного якогось темного утворення, нарахував вісімдесят шість секунд.

Заховавши бінокль у футляр, Інженер рушив керамітовими плитами вниз, міцно спираючись на всю ступню. Він зробив, може, з десяток кроків, коли раптом почув: за ним хтось скрадається. Обернувся так рвучко, що втратив рівновагу, витягнув руки, захитався і впав на обшивку. Перш ніж устиг підвести голову, почув виразно повторений звук свого падіння.

Згорбившись, Інженер підвівся навколішки.

Метрів за дев'ять від нього, на самісінькому краєчку верхнього стернового сопла, сиділо щось маленьке, завбільшки з кішку, й уважно стежило за ним. Це звірятко — враження, що він бачить перед собою звірятко, виникло відразу — мало блідо-сіре здуте черевце, а оскільки воно сиділо випростано, як білочка, було помітно його складені на черевці лапки — всі чотири, з кігтиками, які кумедно сходилися в центрі. Обідець керамітового сопла це створіннячко обхоплювало

блискучим, жовтавим, схожим на застигле желе, відростком, що стирчав із кінця його тулуба. Сіра кругла котяча голівка не мала ні мордочки, ні очей, але вся була всипана чорними блискучими бісеринками, наче подушечка з безліччю густо потицяних у неї шпильок. Інженер підхопився, ступив три кроки в бік звірятка, такий приголомшений, що майже забув, де стоїть, і почув потрійну луку, наче відгомін власної ходи. Зрозумівши, що воно вміє імітувати різні звуки, повільно підступив ще ближче, міркуючи, чи не зняти із себе сорочку, щоб використати її як сітку, але звірятко раптом перемінилося.

Складені на круглому, мов барабан, черевці лапки затрепетали, блискучий відросток розгорнувся, наче велике віяло, котяча голівка жорстко витяглася на довгій голій шиї, й створіннячко, оточене слабким ореолом, здійнялося в повітря, хвилину непорушно повисіло над Інженером, а тоді, набираючи висоту, віддалилося по спіралі, зробило над ним іще одне коло й зникло.

Інженер, спустившись додолу, якнай докладніше розповів товаришам про свою пригоду.

— Це навіть добре, — сказав Лікар, — а то я вже дивувався, чому тут нема ніяких летючих тварин.

Хімік нагадав йому про «білі квіти» над струмком.

— Вони скидалися радше на комах, — уточнив Лікар, — на тутешніх... ну... метеликів. Але взагалі повітря тут слабо «заселене» — якщо на планеті еволюціонують живі організми, виникає «біологічний тиск», завдяки якому повинні бути заповнені всі можливі середовища, всі «екологічні ніші»... Мені тут дуже не вистачало птахів.

— Це створіння нагадувало більше... кажана, — сказав Інженер. — Воно було вкрите шерстю.

— Можливо, — погодився з ним Лікар, який не дуже прагнув монополії на біологічні знання серед решти членів екіпажу, і, мабуть, більше з чемності, ніж тому, що це його справді цікавило, додав: — Ти кажеш, що воно імітувало ходу? Це цікаво. Ну що ж, у цьому, певне, є якась пристосувальна доцільність.

— Не завадило б ретельніше випробувати його на місцевості; думаю, він не підведе, — сказав Координатор, вилазячи з-під всюдихода, вже готового вирушити в дорогу.

Інженера трохи розчарувала байдужість, з якою товариші сприйняли його відкриття, але він подумки признався, що його більше здивували незвичайні обставини зустрічі, ніж саме летюче звірятко.

Усі трохи боялися хвилини прощання. Ті, які залишалися, стояли під ракетою й дивились, як смішна машина описує довкола неї щоразу ширші кола. Координатор, який керував всюдиходом, сидів верхи на передньому сидінні. Лікар та Хімік влаштувалися позаду; поруч із ними стирчав тільки тонкий ствол випромінювача. Несподівано під'їхавши дуже близько до ракети, Координатор крикнув:

— Постараємося вернутися до півночі. До побачення!

Він різко збільшив швидкість, і за хвилину всюдихід зник за стіною золотистої куряви, яку плавно зносило на захід.

Всюдихід був, по суті, голим металевим каркасом із прозорим дном, щоби водій бачив перешкоди, які він долає. Електромотори були вмонтовані в диски коліс, а дві резервні шини погойдувалися високо над прикріпленою ззаду каністрою.

Поки місцевість залишалася рівною, їхали зі швидкістю до шістдесяти кілометрів за годину. Раз по раз озираючись, Лікар швидко втратив ракету з очей. Двигуни тихо співали, курява хвилями біла з високого ґрунту і, рідіючи, відпливала углиб степового пейзажу.

Ніхто довго не озивався; а втім, пластикове скло захищало від вітру тільки водія; тож тим, які сиділи ззаду, віяло в обличчя, і розмовляти вони могли тільки криком. Місцевість підвищувалася, ставала дедалі горбистішою, останні сірі чаші щезли, проминули й розкидані далеко по рівнині поодинокі плями павучих заростів; подекуди стояли напівзасохлі дерева-легені з безпорадно звислими гронами листя, яке лише вряди-годи здригалося від слабого неритмічного пульсу. Вдалині проступили довгі борозни, але обертових дисків не було видно ніде. Кілька разів шини м'яко підскочили, перетинаючи борозни, з ґрунту виринали гострі, білі, як висушена кістка, уламки скель, довгі язички осипів тягнулися від них до підніжжя величезного схилу, на який підіймався всюдихід, гострий гравій тривожно шурхотів під колесами, нахил зростав, їхали вже повільно — хоч у моторів були резерви потужності, Координатор не розвивав їх на цій важкій місцевості.

Вище, між жовто-бурими гребенями, блищала якась довга тонка смуга, що здалеку нагадувала дорогу. Координатор ще більше скинув

швидкість. Поперек схилу, там, де крутизна переходила в плато, удалині стирчали якісь невиразні предмети й у протилежні боки розбігалася гладенька, вдавнена в ґрунт, дзеркальна стрічка. Торкнувшись її крайки передніми колесами, всюдихід зупинився. Координатор зістрибнув на ґрунт, торкнувся дзеркальної поверхні прикладом електрожектора, потім ударив по ній сильніше й нарешті став, підстрибнув — стрічка навіть не здригнулася.

— Скільки ми вже проїхали кілометрів? — запитав Хімік Координатора, коли він знову сів у машину.

— П'ятдесят чотири, — відповів той і обережно рушив з місця.

Всудихід м'яко гойднувся, переїхав через стрічку, — вона нагадувала ідеально прямий канал, повний замерзлої ртуті, — і, збільшуючи швидкість, помчав повз щогли, які залишалися то з лівого, то з правого боку й були увінчані вібруючими повітряними вихорами. Потім багаторяддя щогл плавно повернуло на схід, а вони поїхали далі прямо — стрілка компаса весь час показувала точно на літеру «S».

Плато виглядало понуро — рослинність поволі програвала битву з масами піску, що його приносив гарячий, мов із печі, східний вітер; з низьких дюн стирчали почорнілі, тільки попри поверхню блідокармінові зарості, з яких осипалися шкірясті стручки: іноді щось попелясте ворушилося у висохлих хащах, кілька разів мало не з-під самісіньких коліс всудихода вискакували якісь створіння, але люди не встигали навіть розгледіти їхніх контурів — з такою стрімкістю представники місцевої фауни влітали в гущавину.

Координатор лавірував, обминаючи купки густих колючих кущів, раз навіть повернув назад, коли просіка, на яку вони виїхали, раптом уперлася в купу піску посеред кущів; крізь зарості ставало дедалі важче пробиватися, відчувалася нестача води — більшість рослин, спалених сонцем, під гарячими поривами вітру видавали мертвий, паперовий шелест. Всудихід квапливо повертав, рухаючись уздовж стін навислого гілля, з порепаних грон сипався жовтявий пилок, що покрив вітрове скло, комбінезони й навіть обличчя людей; із глибини заростів пашіла спека, дихати стало зовсім важко. Лікар підвівся зі сидіння й нахилився вперед; раптом гальма завищали, й машина зупинилася.

Попереду, за кілька десятків кроків, рівне, мов стіл, плато обривалося, кущі тяглися аж до самої лінії крутояру чорною, з

бурштиновим полиском від сонця щіткою. Вдалині над невидимою улоговиною височили схили гір. Координатор зістрибнув з машини й підійшов до найближчого куща з довгим віттям, що м'яко розгойдувалося на тлі неба.

— З'їдемо вниз, — сказав він, повертаючись на місце водія.

Всюдихід обережно покотився вперед, зненацька задер зад, наче от-от мав перекинутися, каністра задеренчала, вдаряючись об ґратки багажника, гальма застережливо завищали. Координатор увімкнув насос, і колеса почали розбухати, нерівності крутизни відразу ж стали відчуватися менше. Всюдихід спускався до хвилястої пелени хмар, яку зсередины пробивав стовп брунатного диму, циліндричний унизу й шишкоподібний угорі. Він майже не розпливався в повітрі, високо здіймаючись над пагорбами. Це виверження, схоже на вулканічне, тривало лише кілька десятків секунд, а потім стовп диму з величезною швидкістю почав осідати, ховаючись між білими хмарами, поки не зник серед них, усмоктаний назад у гігантську горлянку, яка перед цим його викинула.

Уся долина ділилася на два яруси: верхній, під сонячним небом, і нижній, — далекий, невидимий, затягнений пеленою непроникних хмар, до яких, погойдуючись та підстрибуючи, переривчасто попискуючи гальмами, прямував всюдихід. Проміння низького сонця ще кілька хвилин освітлювало далекі, стрімкі схили по той бік, де, мовби виростаючи з гущавини бурих і фіолетових заростів, виблискували присадкуваті споруди із дзеркальними поверхнями. Дивитися на них було майже неможливо — засліплювало відбите сонячне проміння. До шару білих хмар було зовсім близько, край урвища, позначений на блакитному тлі зубчастою лінією кущів, залишився високо над ними; всюдихід дедалі збавляв швидкість. Людей зненацька огорнули якісь тремтливі, задушливі випари, довкола стало майже зовсім темно. Координатор знову пригальмував, і тепер вони їхали вже зовсім повільно. Нарешті почало потроху розвиднятися, точніше, це їхні очі адаптувалися до молочної напівсутіні. Координатор увімкнув на секунду фари, але відразу ж погасив їх, бо електричне світло безпорадно вперлося в туман. За хвилину туман розвіявся.

Стало холодніше, повітря було насичене вологою. Всюдихід котився набагато пологішим схилом під низько навислими хмарами,

котрі тягнулися аж до бурих, чорнуватих і сірих плям, які розпливалися в глибині долини. Попереду щось тьмяно блищало, немовби в повітрі був розлитий шар маслянистої рідини; в екіпажників було таке відчуття, ніби на очі їм раптом упала полуда. Лікар та Хімік майже одночасно підняли руки, щоби протерти їх, але марно. З цього мерехтливого блиску нараз виринула темна цятка й попливла їм назустріч. Всюдихід їхав тепер майже рівною місцевістю, такою гладенькою, немовби вона була штучно вкочена й утрамбована; чорна цятка зростала, люди побачили, що вона котиться на круглих балонних шинах, — це був їхній всюдихід, його відображення в якійсь поверхні. Коли зображення стало таке велике, що вони вже майже розрізняли риси власних облич, воно загойдалося й зникло; через те місце, де, на їхню думку, мало бути невидиме дзеркало, всюдихід пройшов, не натрапивши на жодну перешкоду, хіба що на мить їх обдало хвилиною слабого тепла, немовби вони проїжджали повз якусь невидиму, гарячу перепону. Те, що на хвилину затуманило їм очі, раптом зникло.

Під шинами захлюпало — всюдихід в'їхав у мілке болотисте озерце, точніше — в калюжу; ґрунт укривали смуги каламутної води, від неї підіймався слабкий гіркий чад, немовби під нею опинилось якесь попелище. Тут і там здіймалися горбики викинутого, світлішого ґрунту, просяклого водою, по них текли струмки, вливаючись у калюжу. Далі, правобіч, темніли якісь безформні руїни, схожі не так на рештки мурів, як на купи забруднених, зім'ятих тканин, котрі то здіймалися на кілька метрів, то опускалися до самісінької поверхні планети з неправильними порожніми чорними отворами. Всюдихід рухався поміж ям. Того, що було в них, люди не бачили. Координатор під'їхав до глинистого відвалу над однією з них, аж упершись у нього переднім колесом, виліз із машини й, видершись на купу глини, нахилився над прямокутним колодязем. Побачивши, як раптом перемінилося його обличчя, Хімік та Лікар мовчки вискочили слідом за ним: під ногою в Лікаря осунулася брила глини й хлюпнула в болото. Хімік підтримав його й потягнув за собою.

В ямі з вертикальними, мовби утрамбованими машиною стінками лежав горілиць занурений обличчям у воду голий труп. Над чорним дзеркалом води виступали тільки могутні грудні м'язи, поміж якими стирчав дитячий торс.

Троє людей підняли голови, презирнулися й спустилися з глинистого горбика. Щоразу, коли вони наступали на рихлі брили глини, з них чвиркала вода.

— Невже на цій планеті нема більше нічого, крім могил? — зітхнув Хімік.

Вони стояли біля всюдихода й, здавалося, не знали, що робити далі. Зблідлий Координатор відвернувся й озирнувся довкола. По всій околиці тягнулися нерівні ряди глинистих горбиків, трохи віддалік праворуч сіріли купи безформних руїн, серед них біліла зміїста лінія, по другий бік, за плямами розкопаної глини, блищала похила площина, що звужувалася догори й була наче відлита з пористого металу землистого кольору. До її основи збігалися зубчасті смуги, далеко, між хмарами випарів, які ліниво пропливали вгорі, виднілося щось прямовисне, чорне, схоже на стінку величезного казана, але це враження було мінливе й непевне, бо крізь рідкі розриви туману чи пари проглядалися лише фрагменти чогось цілісного й відчувалося тільки, що там стоїть щось велетенське, немовби висічене з монолітної скелі.

Координатор уже сідав у машину, коли до них долинуло глибоке, наче звідкись аж із надр планети, зітхання, білястий туман ліворуч розійшовся під могутнім поривом вітру, який одразу ж приніс гіркуватий, пронизливий запах. Тієї ж миті вони побачили, як до хмар здійнявся химерної форми димар, з нього перевернутим водоспадом бив коричневий стовп стометрової, мабуть, товщини, розпліскував молоко хмар, що неспокійно хвилювалося, і зникав. Це тривало, може, хвилину, потім настала тиша, знову пролунав здавлений стогін, порив вітру, який куйовдив їм волосся, змінив напрямом, хмари опустилися нижче, від них відділилися довгі плюмажі й почали зтягувати чорний димар; незабаром він майже зовсім сховався за ними.

Координатор подав знак Лікареві та Хімікові, вони зайняли свої місця, всудихід незграбно загойдався на брилах глини й під'їхав до наступної ями. Усі троє зазирали на її дно. Вона була порожня — в ній стояла тільки чорна вода. Знову почувся далекий, приглушений шум, хмари видулися, з вулканічного димаря вдарив коричневий гейзер і знову всмоктався назад; заповнені їздою й безперервними зупинками, люди звертали щоразу менше уваги на ці рівномірні зміни й на кипіння хмар та димів усередині улоговини; забрьохані вище

колін, вони стрибали в тістоподібні насипи, дерлися по слизьких схилах і зазирали до ям; іноді в котрійсь із них під грудною глини, зачепленою чиєюсь ногою, хлюпала вода, вони спускалися, сідали у всюдихід і їхали далі.

Із вісімнадцяти оглянутих ям мертві тіла виявили у сімох. І дивна річ — у міру того, як прибульці знаходили нові трупи, жах, огида, обурення людей, здавалося, спадали й поверталася здатність спостерігати. Вони помітили, що чим ближче під'їжджали по болотистому ґрунту до завіси туману, яка то затуляла, то відкривала чорного колоса, тим меншало води в ямах. Нахилившись над черговим квадратним колодязем, усе дно якого закривало зігнуте вдвоє тіло, екіпажники побачили, що воно трохи відрізняється від інших. Тіло видалося їм блідішим і трохи іншої форми, але вони не змогли перевірити, чи так насправді, й поїхали далі; наступні дві ями виявилися порожніми, та в третій, уже зовсім сухій, лише за кількасот кроків від лопатистої похилої площини, побачили мертве тіло, яке лежало на боці: ручки його маленького торса були розкидані, й одна з них біля самісінького кінця розплющена на два товстих відростки.

— Що це? — не своїм голосом пробелькотав Хімік, стискаючи Лікареве плече. — Тобі видно?

— Видно.

— Він якийсь інший — у нього нема пальців?

— Може, каліцтво, — буркнув Координатор.

Це прозвучало непереконливо.

Біля останньої ями перед похилою площиною вони затрималися ще раз. Яма видалася зовсім свіжою — грудочки глини повільно відривалися від стінок, які, здригаючись, осідали, немовби хтось щойно вийняв гігантську лопату з чотирикутної заглибини.

— О Боже... — прохрипів Хімік і, блідий, як стіна, трохи не впавши в яму, зіскочив з насипу.

Лікар зблизька зазирнув у вічі Координаторові й запитав:

— Ти допоможеш мені вилізти?

— Гарзд. А що хочеш робити?

Лікар став навколішки, сперся руками на краї ями і обережно спустився на її дно, намагаючись не торкнутися ногами величезної туші, яка лежала там. Він нахилився над нею, інстинктивно затримавши віддих. Згори здавалося, що нижче грудних м'язів, одразу

ж під тим місцем, де зі складок шкіри великого м'ясистого торса висовувався другий — у безпорадне тіло було забито металевий стержень.

Зблизька Лікар побачив, що вони помилялися.

Із-під складок шкіри виступав схожий на пупок синюватий тонкостінний відросток, а металеву трубку, загнутий кінець якої губився під спиною трупа, було введено у цей відросток. Лікар поворушив її, спершу обережно, потім потягнув сильніше, нахилився ще нижче й побачив, що кінчик трубки, який просвічував крізь натягнуту на нього шкіру, з'єднаний з нею маленькими блискучими перлінками, наче неперервним швом. Якусь хвилину він розмірковував, чи не відрізати трубку разом з відростком, поволі сягнув рукою в кишеню за ножем, усе ще не вирішивши, що робити, але, випростуючись, глянув прямо в сплющене личко, яке неприродно відкинулося на стінку ями, й остовпів.

Там, де в створіння, яке він секціонував у ракеті, були ніздрі, це мало одне, широко розплющене блакитне око, котре, здавалося, дивилося на нього з мовчазним напруженням. Лікар відвів погляд. «Що там?» — долинув до нього Координаторів голос. Лікар побачив його голову, чорну на тлі хмар, і зрозумів, чому вони не помітили цього згори: голівка трупа спиралася на стінку і, щоб глянути на неї прямо, треба було опинитися тут, де він зараз стояв.

— Подай мені руку, — сказав Лікар і, звівшись навшпиньки, міцно схопився за простягнену Координаторову правицю.

Той потягнув його, Хімік допоміг, вони підхопили його за комір комбінезона, і він опинився нагорі, вимашчений глиною. Глянув на товаришів примруженими очима.

— Ми нічого не розуміємо, — сказав Лікар. — Чуєте? Нічого. Анічогісінько!!! — І вже тихіше додав: — Я взагалі не уявляю ситуації, в якій людина не могла б нічого, нічогісінько зрозуміти!

— Що ти там знайшов? — запитав Хімік.

— Вони справді відрізняються між собою, — повідомив Лікар, вертаючись з товаришами до всюдихода. — В одних є пальці, а в інших нема. В одних є ніс і нема ока, а в інших є око, але нема носа. Одні великі й темні, а інші блідіші та з дещо коротшим тулубом. Одні...

— Ну то й що з цього? — нетерпляче урвав його Хімік. — Люди теж бувають різних рас, мають різні риси обличчя, колір шкіри, що ж тут незрозуміле? Йдеться про інше — хто, чому й навіщо влаштовує ці жахливі різанини?

— Я не зовсім упевнений, що це різанина, — тихо відповів Лікар.

Він стояв, похиливши голову. Хімік приголомшено дивився на нього.

— Що це має... що ти...

— Я нічого не знаю... — насилу вимовив Лікар. Він механічно, зовсім не усвідомлюючи цього, намагався витерти хустинкою вимашчені глиною руки. — Але знаю одне, — додав, раптом випростуючись. — Я не можу цього пояснити, проте така відмінність між ними не схожа на відмінність між расами у межах одного й того самого виду. Надто важливі очі й ніс, зір і нюх.

— На Землі є мурахи, в яких спеціалізація пішла ще далі. В одних є очі, в інших їх нема, одні можуть літати, інші тільки ходити, одні виконують функції годувальників, інші — воїнів. Невже я повинен читати тобі лекції з біології?

Лікар знизав плечима.

— Усе, що тут відбувається, ти намагаєшся убгати в готову, привезену із Землі схему, — відповів він. — Якщо якась деталь, якийсь факт не вкладається у неї, ти просто їх відкидаєш. Не можу тобі цього зараз довести, але знаю, просто знаю, що це не має нічого спільного ні з расовими відмінностями, ні зі спеціалізованою диференціацією виду. Пам'ятаєте той уламок — кінець трубки, голки, який я знайшов під час розтину? Звичайно, ми всі подумали — і я теж, — що це створіння вбито або, принаймні, його хотіли вбити. Воно має відросток, присоску чи щось у цьому роді, й трубка туди просто вставлена, уведена досередини. Точнісінько, як людині вставляють трубку в горло при трахеотомії. Звичайно, це не має нічого спільного з трахеотомією, бо у нього в цьому місці просто нема дихального горла. Я не знаю, що це таке, й нічого не розумію, але принаймні знаю хоча б це!

Лікар сів у всюдихід і запитав Координатора, який обходив машину з другого боку, щоб зайняти своє місце:

— А ти що на це скажеш?

— Що треба їхати далі, — відповів той і взявся за кермо.

7

Сутеніло. Всюдихід описав велику дугу, об'їжджаючи похилу площину; виявилось, що це не штучна споруда, а рукав магматичної ріки, яка розлилася далеко по рівнині, — її величезні розміри люди осягнули зором тільки тепер. Вона скочувалася схилами з верхнього ярусу долини й застигла десятками потрісканих зсувів і каскадів. Хвиляста оболонка якоїсь породи, схожої на металевий шлак, укривала нижню частину схилу, тільки нагорі, де крутизна збільшувалася, з цього мертвого потоку стирчали голі ребра скель.

Із протилежного боку кількасотметрову ущелину з висохлим глинистим дном, укритим павутиною тріщин, замикав гірський хребет, піки якого губилися в хмарах. Крізь розриви хмар на ньому виднівся чорнуватий кожух рослинності. У свинцевих сутінках вечора застигла ріка з блискучими гребенями непорушних хвиль нагадувала величезний льодовик.

Долина виявилася набагато ширшою, ніж можна було припустити, дивлячись на неї згори, — за ущелиною від неї простяглося відгалуження, що вело вздовж горбкуватих виступів магми, праворуч ґрунт майже без рослинного покриву підіймався терасними скатами; там блукали поодинокі сірі хмарки. Трохи вище, в глибині гірського казана, через певні проміжки часу озивався гейзер, затулений гірським хребтом, і тоді протяжний, глухий шум виповнював усю долину.

Барви поступово блякли, форми втрачали чіткість, немовби їх заливала вода. Віддалік перед всюдиходом вимальовувалися руді злами чи то мурів, чи то скелястих схилів, на їхні хаотичні нагромадження падав м'який відсвіт, неначе від променів призахідного сонця, хоча воно було закрите хмарами.

Ближче, обабіч ущелини, яка дедалі розширювалася, правильним дворянням стояли велетенські похмурі фігури, схожі на пальці або на височенні вузькі балони. Всюдихід в'їхав між перші з них уже в сутінках, які поглиблювала тінь високих споруд. Координатор увімкнув фари, й поза межами трьох конусів світла відразу ж стало темно, немовби там раптово запала ніч. Колеса перекочувалися через лави застиглого шлаку, його уламки хрустіли, наче скло, язики світла

облизували в півтемряві стіни резервуарів чи балонів, і вони спалахували ртутним блиском, останні сліди глини зникли, всюдихід котився плавними нерівностями затверділої, наче лава, маси, у заглибинах стояли мілкі чорні калюжі, які зі шумом розбризкувалися під колесами. На тлі хмар тонким павутинням вимальовувалася чорна конструкція галереї, що з'єднувала в повітрі дві споруди, схожі на палиці й віддалені одна від одної метрів на сто. У світлі фар блиснуло кілька повалених набік машин з випуклими, дірчастими днищами, крізь отвори в них виднілися зубці, з котрих звисало якесь зітліле лахміття. Люди зупинилися й переконалися, що машини ці покинуто вже давно — металеві плити встигла проїсти іржа.

Повітря ставало дедалі вологішим, з-поміж велетенських балонів пориви вітру приносили солодкуватий сморід і запах горілого. Координатор, зменшивши швидкість, звернув до підніжжя найближчої палиці. До неї вела гладенька, подекуди вищерблена по краях плита, обгороджена з двох боків похилими площинами із системою жолобків; з-під споруди бігла рівна, довга й чорна, мов смола, лінія, що дедалі розширювалася, росла й оберталася на вхід. Циліндрична стеля, здіймаючись, губилася вгору — усю її безмірність уже неможливо було охопити поглядом. Над темною пашею, яка вела в невидиму глибину, виступав складчастий і обвислий гронаподібний навіс — здавалося, будівничий забув про нього й покинув його незакінченим, неоформленим.

Всюдихід в'їжджав уже під широкий навіс. Координатор зняв ногу з акселератора, провал з'яв чорнотою, і світло фар безпорадно губилося в ньому, ліворуч і праворуч розбігалися широкі, трохи заглиблені жолоби, вони вели вгору велетенськими спіральними витками. Всудихід майже зупинився, потім почав дуже повільно в'їжджати на той жолоб, який вів праворуч.

Людей огорнула непроглядна пільма, тільки в снопах світла над краями жолоба з'являлися й зникали розхилені віялом ряди похилих телескопічних щогл; нараз над головами у них заграли відблиски, що багатократно множилися; прибульці підняли очі й побачили, що вгорі маячать хороводи білястих привидів. Координатор увімкнув ширококутовий прожектор, установлений біля керма, й, задерши його, повів ним довкола; конус світла, поступово слабнучи, ковзнув, наче по щаблях, по білих прямокутних формах; вихоплені з мороку, вони

спалахували кістяним блиском та зникали, сліпуче переливаючись тисячами дзеркальних відображень.

— Це нічого не дасть, — пролунав спотворений гучною металевою луною замкненого простору Координаторів голос. — Стривайте, у нас же є сигнальні ракети!

При слабкому світлі, яке розливали над всюдиходом увімкнені фари, Координатор зіскочив із сидіння, чорною тінню нахилився над краєм жолоба. Дзенькнув якийсь металевий предмет, і Координатор вигукнув:

— Дивіться не сюди, а вгору! — й підскочив до машини.

Майже тієї самої миті з пронизливим сичанням спалахнула магnezія, й примарне тремтливе світло враз розсунуло темряву на боки.

Жолоб п'ятиметрової ширини, в якому опинився всюдихід, закінчувався трохи вище, дугою входячи у глибину прозорого коридору, точніше шахти — так круто набирала вона висоту й срібною трубою врзалася в гущавину бульбашок, що сліпуче виблискували і нависали над ними, виповнюючи, мов незліченні стільники скляного вулика, весь простір під склепінням. Світло ракет концентрувалося в прозорих стінках, за котрими, всередині склянистих стільників з випуклою, мовби видутою оболонкою, виднілися галереї потворних скелетів. Це були сніжно-білі, майже іскристі, осілі на широкі лопатисті кінцівки кістки з віялом ребер, що променями виходили з овально видовженої кістяної пластини, і в кожній такій незімкнутій спереду грудній клітці був тонкий, напівнахилений скелетик чи то птаха, чи то мавпочки з беззубим круглим черепом. Нескінченні шпалери мовби поміщених у скляні яйця скелетів білили, підіймаючись багатоповверховими спіралями, все далі й вище, тисячі пuzирчастих стінок посилювали й розсіювали світло, тож годі було відрізнити реальні форми від їхніх дзеркальних відображень.

Люди, мов закам'янілі, сиділи шість секунд, потім полум'я магnezії згасло. В останньому жовтуватому спалаху блиснули черевця пuzирчастих скелець, відтак запала пiтьма. Минула добра хвилина, перш ніж екіпажники помітили, що фари всюдихода горять, як і до цього, впираючись плямами світла у дно скляних судин.

Координатор під'їхав аж до гирла шахти, в яке жолоб переходив конусоподібною муфтою; завищали гальма, машина легко

розвернулася й стала поперек схилу; тепер їй не загрожувало, що вона скотиться вниз, якби гальма раптом відмовили.

Координатор, Хімік та Лікар вийшли зі всюдихода.

Прозора труба тунелю вела круто вгору, але, тримаючись за його стіни широко розставленими руками, можна було подолати нахил. Знявши з кульового гнізда прожектор, усі троє увійшли в шахту, тягнучи за собою кабель.

Через кілька десятків метрів вони помітили, що шахта спіраллю пронизує всю середину купола. Прозорі камери розташовувалися по обидва її боки, трохи вище ввігнутого дна, по якому вони йшли, сильно нахилившись уперед. Це було дуже стомливо, але незабаром крутизна тунелю зменшилася. Від кожного сплющеного по боках пухиря, в тому місці, де він утеплювався у стінки інших, висовувалася горловина, закрита круглою, старанно підігнаною до отвору сочевицеподібною кришкою з димчастого скла. Люди йшли далі тунелем, і в рухливому світлі прожектора пропливали кістяні хороводи. Кістки були різної форми. Прибульці збагнули це тільки трохи згодом, бо сусідні скелети майже нічим не відрізнялися один від одного. Щоб виявити їхню різницю у формі, треба було порівняти екземпляри з віддалених одна від одної ділянок величезної спіралі.

Що вище підіймалися екіпажники, тим виразніше зникалися грудні клітки скелетів, нижні кінцівки зменшувалися, немовби їх поглинала широка кістяна пластина, зате в маленьких потвор, які перебували всередині, росли голови, черепи їхні дивно здувалися по боках, скроні робилися випуклими, внаслідок чого в деяких із них було мовби три злиті разом черепні склепіння — велике всередині й два менших, вище вušних отворів.

Посуваючись один за одним, люди відміряли півтора витка спіралі; раптом їх зупинив різкий ривок: кабель, що з'єднував прожектор зі всюдиходом, розмотався до кінця. Лікар хотів іти далі, присвічуючи ліхтариком, але Координатор не дозволив. Від головного тунелю через кожних кільканадцять кроків відгалужувалися бокові, й у цьому мовби видутому зі скла лабіринті дуже легко можна було заблудитися. Дорогою назад спробували відчинити одну, другу й третю кришки, але всі вони здавалися сплавленими в одне ціле зі стінками прозорих комірок.

Днища пухирів тонким шаром вистеляв дрібненький, білуватий пил, подекуди в ньому виднілися нечіткі просвіти, схожі на якісь незрозумілі сліди чи малюнки. Лікар, котрий ішов останнім, щокроку зупинявся біля випуклих стінок; він ніяк не міг зрозуміти, як підвішено ці скелети, що їх підтримує; він хотів обійти один з гроноподібних «стільників» бічним коридорчиком, але Координатор квапив, тож не залишалося нічого іншого, як відмовитися від подальших досліджень, тим паче, що Хімік із прожектором віддалився вперед і довкола панувала темрява, в якій можна було розгледіти хіба слабке поблискування стінок щільників.

Прибульці спускалися дедалі швидше й нарешті вийшли до всюдихода. Після тунелю, в якому панувала важка задуха, тут повітря було свіже й приємне.

— Вертаємося до своїх? — чи то запитуючи, чи то стверджуючи озвався Хімік.

— Ще ні, — відповів Координатор.

Він розвернув машину на місці — жолоб був достатньо широким, — фари великою дугою протнули блискучий морок, всюдихід з'їхав крутим схилом і раптом опинився навпроти входу, який, наче довгий низький екран, освітлювався останніми відблисками вечірньої заграви.

Координатор вирішив об'їхати довкола циліндричну споруду. Вона входила в ґрунт конічним, випуклим коміром з литого металу; всюдихід не об'їхав навіть її половини, коли у світлі фар блиснули довгасті брили з гострими, мов бритва, гранями; вклинені одна в одну, вони перегородили їм дорогу.

Координатор підняв жерло прожектора й повів ним по боках.

Очам його відкрилося залите сліпучим світлом коричнево-чорне нагромадження спадистих лав у тилу споруди. Спадаючи з невидимого в темряві схилу, магма нависала овальною стіною, яку підтримував густий ліс контрфорсів, похило вкопаних щогл і ажурних підпор. Складне переплетення цих конструкцій разом з рухливими тінями впиралося системою з'єднаних між собою товстих дисків у фронт застиглої лави. Гігантські брили, тьмяні зверху та з полиском чорного скла на потрісканих бічних площинах, то тут, то там перевисали через огорожі й ринули вниз, завалюючи металевий частокіл щебенем; саме ж чоло магматичної лави, розбухаючи, розсунуло деякі диски, втислося

між них, зігнуло щогли, подекуди вирвавши їх разом із клинуватими блоками основи.

Картина цього поєдинку з горотворчими силами планети, який вражав жорстокістю, була така близька й зрозуміла людям, що вони покинули це місце, трохи піднісшись духом. Всюдихід здав задом на вільний простір між схожими на палиці колосами й поїхав далі у глиб долини.

Дивна алея бігла рівно, мов стріла. Нараз всюдихід потрапив між приземкуваті, видовжені, мов хлібні лани, чотирикутники струнких чаш, точнісінько таких самих, як ті, що росли на рівнині довкола ракети. Змієподібні зарості, пронизані світлом фар, зблискували рожевуватим м'якушем, що проглядав з-під болотисто-сірої оболонки. Мовби розбуджені світлом, вони пробували корчитися, але рух цей був надто млявий, щоб перейти в якусь рішучішу акцію — тільки хвиля безсилим здригань перебігала за кілька метрів від людей у конусах світла фар.

Координатор ще раз зупинив всюдихід біля передостанньої, циліндричної споруди. Дорогу далі їм перепиняв осип уламків, що подзенькували під ногами; люди посвітили перед собою, однак промінчики ліхтариків були надто слабкими, отож вони знову зняли з машини прожектор і рушили з ним уперед.

Темряву виповнювала важка духота; здавалося, всю органічну матерію тут поїли якісь хімікалії. Після перших же кроків люди по коліна зав'язли у звалищах склоподібних оболонок. Хімік заплутався ногами в металевій сітці. Коли він нарешті з неї вивільнився, з-під щебеню показалися довгасті жовто-білі уламки. Піднятий прожектор освітив зяючий пролом у склепінні, з якого звисали кетяги стільників; деякі з комірок були відкриті, порожні; довкола валялися рештки скелетів. Обережно ступаючи по хрусткому осипу, люди вернулися до всюдихода й поїхали далі.

Поминули групу сірих звалищ у заглибині; прожектор освітив нове випинання на схилі й скісні контрфорси, що підпирали цей невеликий зсув та лійкоподібно розширювалися вгорі, а внизу впиралися в ґрунт гачкуватими лапами; всюдихід, переставши гойдатися й підстрибувати, мчав гладенькою, наче залитою бетоном поверхнею у бік далеких вогнів, котрі зливалися в сірувату пляму; шлях їм раптом перетнула довга шпалера колон, за нею виднілася ще одна; ліс колон підтримував

аркоподібне склепіння. Цей своєрідний неф був відкритий з усіх боків. Трохи нижче від того місця, де арки підіймалися над колонами, мов крила, що зриваються у політ, бовваніло щось схоже на зародки чи на початок нових арок, нерозвинених, стулених, наче посклеювані листочки.

По сходинах, дрібненьких, як зубки, машина в'їхала між колони. В їхніх формах була якась незвичайна правильність, більше рослинна, ніж геометрична, бо хоч усі вони були між собою схожі, важко було віднайти серед них дві однакові — то тут, то там дрібні зміщення пропорції, якісь вузлуваті потовщення, від котрих розходилися крилаті площини.

Всюдихід тихо котився кам'яною поверхнею, довгі шеренги колон відступали назад разом з лісом тіней, які стелилися горизонтально; нарешті позаду залишилася остання шеренга, склепіння зникло, і люди побачили перед собою вільний простір; удалині тлів низький, тьмянний відблиск.

Слабо попискуючи гальмами, всюдихід дедалі повільніше їхав по скелястому ґрунту; Координатор зупинив машину за метр від кам'янистого урвища, що несподівано відкрилося під ними.

Унизу темнів лабіринт мурів, які, глибоко увійшовши в ґрунт, нагадували старовинні земні фортифікації. Їхні зубчики сягали рівня майданчика, на якому стояли екіпажники. Наче з висоти пташиного лету, заглядали вони в чорні ущелини вуличок, вузьких, покручених, з прямовисними стінами. В мурах виднілися темніші, косо націлені в небо ряди чотирикутних отворів із закругленими кутами. Їхні контури зливалися в монолітну масу, яку не освітлював жоден промінчик світла: трохи далі, там, де зір уже не міг нічого розрізнити, — розливалася слабка заграва, а ще далі вогні густішали й, злившись у суцільну пляму, повивали камінні грані нерухомою золотистою імлою.

Координатор підвівся й спрямував прожектор у глибину вулички під муром, на гребені якого зупинився всюдихід. Сніп світла впав на самотню, веретенисту колону, котра стояла посеред мурів, що розходилися дугою, кроків за сто від всюдихода. По її боках, іскрячись, безшумно стікала вода. Довкола колони на трикутних плитах виднілися купки річкового піску; трохи віддалеки, на краю освітленого простору, валялася перекинута, відкрита з одного боку, пласка посудина. Люди відчули повів нічного вітру, й одразу ж знизу, з

вуличок, долинув мертвий шелест, який видає сухе бадилля, гнане вітром по бруківці.

— Це якесь поселення... — неквапливо мовив Координатор, спрямовуючи промінь прожектора далі й далі.

Від маленької площі з колодязем розходилися вулички з розширеними вгору гирлами, затиснуті скошеними мурами з прямовисними виступами, що нагадували носи кораблів. Між двома такими виступами мур прогинався назад, зяючи порожніми чотирикутними отворами. Це робило його схожим на фортечне укріплення. Над отворами тяглися чорнуваті розмазані смуги кіптяви, немовби тут колись лютувала пожежа. Промінь прожектора ковзав в інший бік, переповзав шпичасті перетини мурів, падав у чорну яму підвалу, зазирає у завулки.

— Загаси! — раптом наказав Лікар.

Координатор послухався. І тільки тепер, у цілковитій темряві, помітив зміну, що сталася на просторі перед ними.

Примарна, суцільна заграва, що заливала гребені далеких мурів із силуетами якихось труб чи димарів, котрі вирізнялися на його тлі, розпадалася на окремі острівці й слабшала — її гасила хвиля темряви, наступаючи від центру до периферії; ще якусь хвилину тліли поодинокі стовпи слабого світла, а відтак зникли й вони, повінь ночі поглинала ряд за рядом кам'янистих ущелин, аж поки згас останній проблиск світла — в мертвому мороці не яскріла вже жодна іскорка.

— Вони знають про нас... — озвався Хімік.

— Можливо, — відповів Лікар. — Але чому вогні були тільки там? І... ви помітили, як вони гаснули? Від центру.

Йому ніхто не відповів.

— Ми не можемо туди з'їхати. Якщо покинемо машину тут, хтось повинен біля неї залишитися, — сказав Координатор.

Хімік та Лікар промовчали. Вони не бачили навіть обличчя один одного й чули тільки слабкий шум вітру, що дув десь угорі. Нараз іззаду, збоку нефа без стін, долинув слабкий звук, схожий на чийось неквапливу обережну ходу.

Координатор сторожко прислухався, повільно повертаючи погашений прожектор, і раптом увімкнув його. Світло вихопило з темряви колони й чорні тіні, що падали від них.

Ніде не було видно ані лялечки.

— Ну, то хто? — запитав він.

Йому знову ніхто не відповів.

— Значить, я, — вирішив він і схопився за кермо.

Всюдихід з увімкненими фарами рушив уздовж муру.

Через кількасот метрів попереду очам людей відкрилися оточені кам'яними скосами сходи з низькими маленькими приступками, що вели вниз.

— Я залишуся тут, — вирішив Координатор.

— Скільки маємо часу? — запитав Хімік.

— Зараз дев'ята. Даю вам годину. Через годину ви повинні повернутися. Можливо, вам важко буде знайти дорогу. Через сорок хвилин я кину ракету. Ще через десять хвилин — другу, наступну — через п'ять хвилин. Постарайтеся в цей час бути на якомусь підвищенні, хоча заграву побачите й знизу. А тепер звірмо наші годинники.

Довкола панувала тиша, яку порушував тільки шум вітру. Повітря ставало дедалі холоднішим.

— Випромінювач не беріть — у цій тісноті ним однаково не скористатися. — Координатор мимохідь знижував голос, як і його супутники. — Вистачить електрожекторів. Зрештою, йдеться про контакт. Але не будь-якою ціною. Це зрозуміло, правда ж? — Він обернувся до Лікаря. Той кивнув головою. Координатор повів далі: — Ніч — не найкраща пора. Може, ви тільки зорієнтуєтесь на місцевості. Це було б найрозумніше. Адже ми можемо знову повернутися сюди. Тримайтеся разом, захищайте спину один одного та не заходьте у жоден із завулків.

— Як довго ти чекатимеш нас? — запитав Хімік.

Координатор — вони побачили це у відблиску світла, при якому обличчя його, здавалося, було припорошене попелом, — усміхнувся.

— До кінця. А тепер ідіть.

Хімік почепив на шию ремінь електрожектора, щоби вивільнити собі руки, й ліхтариком освітив початок сходів. Лікар тим часом уже спускався. Раптом нагорі блиснули білі вогні — це Координатор освітлював їм шлях. Нерівності кам'яних східців здавалися збільшеними, повними тіней; Хімік та Лікар ішли довгим світляним коридором уздовж стіни, аж поки на перехресті перед ними постала простора зала — з двох боків її оточували колони, що стриміли з муру,

мовби виростаючи з нього. Верхній одвірок укривав гроноподібний горельєф. Фари віддаленого всюдихода кидали скупе світло — півкругле віяло ясноти — на чорну глазур підлоги, стерту біля порога, неначе по ній пройшли тисячі ніг. Лікар та Хімік поволі увійшли до зали; ворота були величезні, ніби збудовані для якихось гігантів; на внутрішніх мурах — ані сліду швів чи пазів, немовби ця споруда була висічена з монолітної скелі. Зала закінчувалася глухою, ввігнутою стіною, обабіч виднілися ряди ніш, кожна з яких мала внизу глибоку западину, що нагадувала маленький ослінчик; над ним відкривався й зникав у мурі якийсь отвір, схожий на витяжку, — ліхтарики освітили хіба початок трикутної труби з чорними, укритими якоюсь поливою стінками.

Хімік та Лікар вийшли із зали й рушили вздовж муру, що оточував гирла бокових вуличок регулярними, хоч і загадковими багатостінними нахилами. Через кілька десятків кроків світло, яке супроводжувало їх, згасло. Вони звернули в одну з вуличок, котра нараз уся перемінилася — камінна сіризна оточення згасла, неначебто на неї хтось дмухнув. Хімік озирнувся — з усіх боків їх оточувала пільма: мабуть, Координатор нагорі вимкнув фари, світло яких щойно падало аж сюди.

Хімік звів очі. Неба над головою не було видно, й він тільки здогадувався про його наявність: далеке, холодне, воно, здавалося, тиснуло на його обличчя.

Кроки гучно відлунювали в тиші. Вуличка, затиснута між високими мурами, народжувала коротку й глуху луну. Лікар та Хімік, не змовляючись, підняли ліві руки й пішли далі, торкаючись ними муру. Він був холодний і гладенький, наче скло.

За хвилину Лікар увімкнув ліхтарик, бо перед ним замаячів згусток якихось темних плям: вони опинилися на невеличкій, наче дно колодязя, площі, оточеній мурами й розчленованими лише гирлами бічних вуличок; двома рядами підіймалися відхилені назад і звернені шибками в небо вікна, через що їх було майже не помітно знизу; водячи довкола себе ліхтариками, Лікар та Хімік раптом зауважили східці в найвужчій з вуличок; східці круто вели вниз; вхід на них загороджувала кам'яна балка, щільно припасована між мурами. До неї, як пісковий годинник, була підвішена темна бочка з розширеним отвором. Вони вибрали найширшу вуличку та увійшли в її гирло. З перших же кроків відчули, що повітря тут не таке, як на площі; світло

ліхтарика, ковзнувши вгору, вихопило з темряви подірявлене, наче решето, склепіння, немовби хтось у шарі розкиданого каміння поробив трикутні отвори.

Ішли довго. Поминули вулички, перекриті камінням, високі й просторі, наче галереї, проходили під склепіннями, з яких звисали якісь безформні чи то дзвони, чи то бочки, біля верхніх одвірків, укритих пишним рослинним орнаментом, снувалося павутиння, заглядали до просторих порожніх залів із бочкуватими стелями й величезними круглими отворами, котрі було наглухо забито кругляками, що стирчали з них, наче затички. З вуличок часом підіймалися скісні жолоби з поперечними потовщеннями, нагадуючи собою облиті затужавілою масою каркаси драбин; іноді в обличчя Лікареві й Хімікові віяло теплим повітрям, кількасот кроків вони пройшли по майже білих плитах, потім дорога знову розділилася, й вони почали спускатися; мури було підкріплено важкими кам'яними підпорами, в кожній з яких виднілася ніша, заповнена зів'ялим листям; Лікар та Хімік спускалися дедалі нижче похилою площиною з дрібними зубчастими східцями, у світлі ліхтариків кружляла пилюка, яку збивали ноги, по боках зяяли входи до склепів з душним, застоєм повітрям, світло беспорядно наштовхувалося на хаос якихось загадкових, давно покинутих предметів; нараз дорога почала підійматися вгору, вони пішли нею, аж поки згори не ввійнуло подихом височин, що зненацька відкрилися перед ними.

Лікар та Хімік поминали завулки, галереї, площі, світло ліхтариків упиралося в мури; тіні під ногами, здавалося, розгортали крила і порскали в них чорними згустками, клубочилися й губилися у відкритих пасажах, біля входів до яких на чатах стояли колони, що виростили з мурів, нахилившись одна до одної; мандрівників невідступно супроводжувала моторошна луна ходи.

Іноді їм здавалося, що відчують поруч себе чийсь присутність. Тоді зупинялися й, погасивши ліхтарики, тулилися до мурів. Серця в них гучно калатали. Щось шурхотіло, чалапало, хода дробилася на безформну луну, слабшала; невиразне бурмотіння, наче підземні потоки, наближалося до них уздовж мурів, з колодязів, які відкривалися в камінній ніші, іноді разом із затхлими випарами долинав нескінченний стогін; але чи там і справді стогнала якась

істота, чи це просто була луна, спотворена стисненим простором, визначити не могли.

Екіпажники йшли далі; в них виникло таке відчуття, ніби довкола в темряві снують якісь постаті, раз вони навіть помітили вихилене з бічного провулка бліде при світлі ліхтарика, худе личко, пооране глибокими, наче тріщини, зморшками, та коли дійшли до того місця, там нікого не було, лише на камінні валявся клапоть золотистої, тонкої, мов папір, фольги.

Лікар мовчав. Він знав, що ця мандрівка, небезпечна, більше того — нерозумна за таких умов, уночі, — цілком на його сумлінні, що Координатор пішов на ризик, бо час підганяв, а він найбільш уперто з усіх домагався спроб установити контакт. Десятки разів повторював собі подумки, що вони дійдуть тільки до наступного рогу, а проте йшов далі. З високої галереї, облямованої поставленими один на один блоками з непрозорого скла, — вони творили також стелю з підвішеними в формі гондол дивними консолями чи балконами, — за кілька кроків перед ними упав гроноподібний стручок. Вони підняли його, він був іще теплий, наче його щойно хтось тримав у руці.

Найприкріше вражала непроглядна темрява; ніде не блимав жоден вогник. У жителів цієї планети напевне були очі та зір, отож якщо вони помітили їхню появу тут, то можна було сподіватися на зустріч з якоюсь сторожею, з чим завгодно, тільки не з такою глухою порожнечою, без сумніву, заселеного простору — про це свідчили хоча б вогні, які прибульці помітили перед цим згори.

Чим далі тривала мандрівка, тим більше вона скидалася на кошмарний сон; Лікар та Хімік прагнули передусім світла — ліхтарики давали тільки його ілюзію, ще дужче поглиблювали довколишній морок, вихоплюючи з нього поодинокі, позбавлені зв'язку з цілим і через те незрозумілі фрагменти.

Раз до них долинуло якесь човгання — таке близьке й виразне, що вони побігли на цей звук; човгання різко прискорилося, вуличку виповнив тупіт утечі й гонитви, його шматована луна билася серед тісних мурів, екіпажники мчали із засвіченими ліхтариками, сірий відблиск повз над ними по склепінню, то опускаючись майже до голів, коли воно понижувалося, то підбиваючись угору; склепіння пливло хвилями, назад бігли чорні провали бічних провулків; захекавшись, Лікар та Хімік після марної гонитви зупинилися.

— А вони нас, бува, не заманюють? — насилу видихнув Хімік.

— Не мели дурниць! — сердито буркнув Лікар і повів довкола ліхтариком.

Обоє стояли над висохлим кам'яним колодязем, мури зяли чорними провалинами, в одному з них майнуло бліде, сплющене личко; коли пляма світла вернулася, отвір був порожній.

Вони пішли далі. Про присутність «тих» більше не треба було здогадуватися — вона ставала нестерпною, відчувалася на кожному кроці. Лікар навіть почав уже схилитися до думки, що краще напад, боротьба у цій темряві, ніж уперта, безглузда мандрівка, яка нікуди не веде. Він глянув на циферблат годинника. Минуло вже майже півгодини, незабаром треба повертатися.

Хімік, який випередив його на кілька кроків, раптом підняв свій ліхтарик. У провалі муру його очам відкрилася брама з гострокутною аркою вгорі; обабіч входу височіли шишкоподібні кам'яні колони. Проходячи мимо темного провалу в мурі, він машинально спрямував туди промінь ліхтарика. Світло ковзнуло по низці ніш і впало на застигли, згорблені голі спini.

— Вони там! — крикнув він, інстинктивно задкуючи.

Лікар увійшов у браму. Хімік світив ззаду. Голі постаті, збившись під навислим дахом, притискалися до муру, наче скам'янілі. Першої миті Лікареві здалося, що вони мертві — в світлі ліхтарика заблищали водянисті краплі, котрі скочувалися по їхніх спинах. Якусь мить він стояв безпорадно, не знаючи, що робити.

— Гей! — сказав він тихо, відчуваючи, що все це не має ніякісінького сенсу.

Десь високо по той бік муру пролунав протяжний вібруючий свист. Об кам'яне склепіння вдарився багатоголосий стогін. Жодна зі скорчених постатей не поворухнулася; вони тільки стогнали тонкими, протяжними голосами; зате на вулиці зчинився рух, було чути звуки далеких кроків, вони перейшли в галоп, швидко промайнуло кілька темних постатей, луна котилася щоразу далі. Лікар визирнув з брами — ніде нікого. Його безпорадність змінилася лютою злістю; він стояв під брамою і, щоби краще чути, загасив ліхтарика.

Із темряви дедалі виразніше докочувався тупіт.

— Ідуть!

Лікар радше відчув, аніж побачив, що Хімік підкидає зброю, й, ударивши по стволу, пригнув його додолу.

— Не стріляй! — крикнув він.

Порожній закрут вулиці раптом заройвся, в плямах світла застрибали потворні горби, все заклекотало, почувся шум від ударів великих м'яких тіл, у глибині мелькали велетенські, мовби крилаті тіні, водночас пролунали вереск, скреготливий кашель, кілька голосів надсадно заридали, велетенська маса звалилася під ноги Хімікові й підітнула його; падаючи, він останньої миті побачив обернене в їхній бік личко з білими очима, ліхтарик ударився об каміння, й стало темно. Хімік розпачливо мацав довкола себе руками по бруківці, мов сліпець.

— Лікарю! Лікарю! — кричав він, але голос його тонує у хаосі, довкола мелькали десятки тіл, величезні тулуби з маленькими ручками стикалися, вдарялися один об один; Хімік схопив металевий циліндр ліхтарика і вже стояв на ногах, коли могутній удар кинув його на мур; звідкись згори, наче з гребеня муру, пролунав свист, усе на секунду завмерло, він відчув хвилю тепла, яка наближалася до нього, тепла, яке випромінювали нагріті тіла, щось штовхнуло його, він поточився, закричав, відчуваючи слизький, огидний дотик, і з усіх боків його раптом оточило важке сапання.

Хімік натиснув кнопку. Ліхтарик спалахнув. На кілька митей перед ним вирізнілася дуга велетенських горбатих торсів, на маленьких личках блищали засліплені очі, зморщені голівки похитувалися, потім голі велетні, підштовхувані кимось ззаду, посунули на нього. Він крикнув ще раз. Власного голосу вже не почув у хаосі, що зчинився довкола. Мокрі гарячі туші стиснули його між собою, боляче здавили ребра, й він уже не відчував під ногами ґрунту, не пробував навіть боронитися; його штовхали кудись наосліп, тягнули, волочили, сморід просто-таки душив Хіміка, він конвульсивно стискав на грудях ліхтарик, що освітлював кілька найближчих створінь, які приголомшено дивилися на нього й намагалися відсунутися, але натовп не дозволяв; темрява безперервно вила захриплими голосами, маленькі торси, вкриті, наче потом, водянистою рідиною, ховалися у випуклостях грудних м'язів; нараз страхітлива хвиля, в котрій він застряг, гойднулася до арки брами; здавлений з усіх боків, він іще побачив крізь гущавину переплетених рук і тулубів блиск вогню, Лікареве обличчя, перед ним промайнув його розтулений у крику рот;

за мить ця картина зникла, він задихався від важкого смороду, кружало світла ліхтарика стрибало під його підборіддям, вихоплюючи з мороку личка, безокі, безносі, безусті, пласкі, по-старечому мішкуваті; всі вони були мокрі, наче облиті водою; з усіх боків його штовхали горби; на мить стало вільніше, потім його знову здушило, кинуло спиною на мур, він ударився хребтом об маленьку колону, вчепився за неї, намагаючись злитися з нею, щосили впирався, боровся, тільки щоб утриматися на ногах — падіння означало б для нього смерть. Нарешті Хімік намацав якусь кам'яну сходинку, ні, то був кругляк, видерся на нього й високо підняв ліхтарика.

Картина була вражаюча. Від муру до муру хвилювалося море голів; здавлювані натиском, ті, котрі стояли під нішею, вдивлялися у нього розширеними очима, він бачив, з якими відчайдушними зусиллями намагалися віддалитися від нього, робили судомні рухи, але не могли протистояти натисковій голої маси, що сунула вуличкою постійно вниз, витискаючи крайніх аж на мури; страхітливий вереск не припинявся.

Раптом угледів Лікаря — той був без ліхтарика й посувався, точніше, плив у натовпі, його повертало то обличчям, то боком, він губився між велетенськими тілами, в повітрі розвівалось якесь лахміття. Затиснувши в руках електрожектор, Хімік стримував, скільки міг, натиск тіл, відчував, як німіють його руки — мокрі, слизькі туші навалювалися на нього таранами, відскакували, мчали далі, тлум рідшав, з мороку виривалися нові групи, ліхтарик погас, непроникна пільма вирувала, хлюпала, стогнала, піт заливав йому очі, втягуючи в груди повітря, що обпікало легені, він непритомнів.

Хімік сів на кам'яний східець, притулився спиною до холодних кругляків, хапав ротом повітря й розрізняв уже окремі кроки, ляскотливі стрибки, оглушливий хор поволі віддалявся; тримаючись руками за мур, він підвівся. Ноги були наче з вати, він хотів покликати Лікаря, але не зміг добути зі себе бодай звук.

Нараз білувате сяйво вихопило з мороку гребінь протилежного муру, й Хімік не відразу усвідомив: це, мабуть, Координатор подає їм магнієвою ракетною знак, що час уже повертатися.

Він нахилився й почав шукати ліхтарик, якого йому вибили з рук. Біля поверхні ґрунту повітря було насичене нестерпним нудотним смородом, що доводив до блювоти. Хімік підвівся. Почув далекий крик. Це був голос людини.

— Лікарю! Сюди! Сюди! — загукав він.

Голос відповів уже десь зовсім близько, між чорними мурами спалахнув промінчик світла. Лікар наближався швидко, але трохи похитувався, наче п'яний...

— А, — сказав він, — ти тут, ну й добре... — І схопив Хіміка за плече: — Протягли мене трохи, але мені вдалося забратися до зали... Ти загубив ліхтарика?

— Так.

Лікар усе ще тримав Хіміка за плече.

— Голова крутиться, — пояснив він спокійним голосом, трошки задихаючись. — Та це нічого, зараз мине.

— Що то було? — пошепки, ніби сам себе, запитав Хімік.

Лікар не відповів. Обидва вслухалися у темряву: в ній знову лунали далекі кроки, вона була сповнена шерехів, кілька разів доносився приглушений відстанню стогін. Небо над мурами спалахнуло, освітивши їхні гребені; світло затремтіло на вертикальних гранях та, бліднучи, сповзло вниз, наче миттєвий схід і захід сонця.

— Ходімо, — сказали Лікар та Хімік одночасно.

Якби не ракети, що кинув Координатор, їм, мабуть, не вдалося б повернутися до світанку. А так, орієнтуючись на відблиск заграви, яка ще двічі розганяла морок кам'яних ущелин, вони визначили правильний напрямок руху. Дорогою зустріли кількох утікачів, які, злякавшись світла їхнього ліхтарика, панічно зникли, а раз нашттовхнулися на вже захололе тіло, яке лежало біля підніжжя крутих сходів. Мовчки переступили через нього. Була за кілька хвилин одинадцята, коли вони знайшли невеличку площу з кам'яним колодязем; тільки-но на неї впав промінчик Лікаревого ліхтарика, як згори потрійною смугою сяйнули фари.

Координатор чекав на них біля сходів; коли обоє, важко дихаючи, вибігли нагору, до машини, й сіли на приступках, він неквапливо вимкнув фари й мовчки ходив туди-сюди в темряві, чекаючи, коли вони нарешті зможуть заговорити.

Почувши про все, що бачили обоє, він тільки зауважив:

— Ну гаразд. Добре, що цим обійшлося. Тут один із них...

Лікар та Хімік нічого не зрозуміли, й тільки коли Координатор увімкнув боковий прожектор і повернув його назад, вони рвучко

підхопилися. За кільканадцять метрів від всюдихода непорушно лежав дуплекс.

Лікар першим опинився біля нього. З прожектора падала широка смуга світла, при якому можна було порохувати навіть найменші заглибники в кам'яних плитах.

Дуплекс напівлежав, голий, верхня частина його великого торса була трохи піднята. Зі щілини між грудними м'язами на людей дивилося велике блідо-голубе око — вони бачили тільки краєчок сплюснутого личка, мов крізь шпарину непричинених дверей.

— Як він сюди потрапив? — тихо запитав Лікар.

— Прибіг знизу, за кілька хвилин перед вами. Коли я пускав ракети, він утік, потім повернувся.

— Повернувся?!

— На це саме місце. Отак.

Вони розгублено стояли над дуплексом. Він важко дихав, наче після тривалого бігу. Лікар нахилився, щоб погладити чи поплескати велетня долонею; той затремтів, на блідій шкірі його гігантського тіла виступили водянисті краплі, великі, наче пухирі.

— Він... нас боїться... — тихо сказав Лікар і безпорадно додав: — Що будемо робити?

— Залишимо його та поїдемо. Вже пізно, — відповів Хімік.

— Нікуди ми не поїдемо. Послухайте... — Лікар завагався: — Знаєте що? Давайте трохи посидимо біля нього...

Дуплекс не ворухився. Якби не розмірені рухи його дископодібних грудей, можна було б подумати, що він неживий. За прикладом Лікаря Координатор та Хімік повсідалися поруч нього на кам'яній плиті. З темряви долинав віддалений шум гейзера, часом вітер шелестів у невидимих заростях, поселення, яке розкинулося вниз, огортала непрозора ніч. У повітрі іноді пропливали клапті рідкого туману, силует всюдихода, що чітко вимальовувався у відсвітах фар, чорною декорацією нерухомо застиг віддалік. Через добрих десять хвилин, коли всі вже почали втрачати надію, дуплекс раптом зиркнув на них крізь щілини свого сховища. Вистачило необережного руху Хіміка, щоби щілина знову стулилася, але цього разу вже ненадовго.

Нарешті — майже через півгодини після зустрічі — велетень випростався. Він мав метрів два заввишки й був би ще вищий, якби не нахилився вперед. Коли він ступав, нижня частина його безформного

тіла змінювалася й здавалося, що він може довільно то висовувати, то втягувати ноги; насправді ж це тільки м'язи, стискаючись довкола нижніх кінцівок, виразніше виділялися й ставали справнішими під час ходьби.

Ні Координатор, ні Хімік добре не знали, як Лікар цього домігся, — він сам потім запевняв, що теж не знає, — в усякому разі, після тривалих попліскувань, ласкавих жестів, нашіптувань дуплекс, який уже зовсім висунув із внутрішньої сумки свій рухливий торс, дозволив Лікарєві потягти себе за тоненьку руку до всюдихода. Його маленька голова була нахилена вперед і мовби з якимсь наївним подивом поглядала згори на людей, які стояли в світловому конусі прожектора.

— Ну й що ж тепер? — запитав Хімік. — Тут ми з ним не порозуміємося.

— Як то що? — відповів Лікар. — Заберемо його з собою.

— У тебе всі клепки в голові?

— Це й справді дало б нам багато, — сказав Координатор, — але... він важить, мабуть, півтонни!

— Ну то й що з цього? Всюдихід розрахований на більше.

— От тобі й на! Нас троє й спорядження — це вже більш як триста кілограмів. Можуть тріснути ресори.

— Справді? — здивувався Лікар. — Тоді не треба. Нехай іде геть.

Із цими словами він підштовхнув дуплекса в бік сходів, що вели вниз.

Величезне створіння, коли воно стояло біля них, а особливо коли на нього падало світло прожектора (їм увесь час здавалося, що в нього відрубана голова й що на її місці стирчить інша, чужа, маленька, котра абияк, надто низько посаджена), раптом зібгалося, немовби запалося само в себе, а його шкіру в одну мить укрили краплі водянистої рідини, які переливалися всіма барвами веселки.

— Ну що ти, не треба, я просто пожартував, хай йому біс... — промимрив Лікар.

Координатор та Хімік теж були здивовані такою реакцією. Лікарєві насилу вдалося заспокоїти це величезне створіння. Розташувати у всюдиході нового пасажира виявилось не так просто. Координатор випустив трохи не все повітря з шин, так що всюдихід майже сів на каміння; при світлі ручного прожектора зняли обидва задні сидіння й закріпили їх на багажнику, а на вершечок цієї піраміди висадили ще й

випромінювач. Та дуплекс не хотів заходити до машини. Лікар попліскував його, вмовляв, підштовхував, сам сідав та вискакував, і якби не супровідні обставини, видовище це мало б вельми кумедний вигляд. Давно вже минула одинадцята, а їм іще треба було вночі, по складній місцевості, переважно піднімаючись круто вгору, подолати сто з лишком кілометрів, які відділяли їх від ракети. Нарешті Лікареві ввірвався терпець. Він схопив одну з піднятих рук маленького торса й крикнув:

— Підштовхніть його ззаду!

Хімік завагався, але Координатор сильно вперся плечем у вигнуту дугою спину дуплекса, той видав скімливий звук і, втрачаючи рівновагу, одним стрибком опинився в машині. Тепер справа пішла вже швидше. Координатор напompував шини, всюдихід, хоч і сильно перехилився, плавно зрушив з місця. Лікар зайняв сидіння перед новим пасажиром, бо Хімік волів уникнути такого сусідства й віддав перевагу їзді у незручній позі — стоячи за спиною в Координатора.

При світлі фар вони поминули анфілади колон, потім довгі гладенькі кам'яні плити вивели їх на алею «палиць»; на рівному всюдихід розвинув велику швидкість, яку знову втратив лише біля підніжжя магматичного навісу. Через кільканадцять хвилин він досяг уже глинистих горбків, що оточували колодязі зі жахливим вмістом.

Якийсь час їхали по густій грязюці, що огидно хлюпала під шинами, потім побачили відбитки протекторів свого всюдихода й поїхали майже тим самим шляхом, що прибули сюди.

Всудихід, викидаючи з-під коліс фонтани води й грязюки, спритно лавірував між горбками глини, які виринали то ліворуч, то праворуч під сліпучим світлом фар. Далеко в темряві спалахнув розмазаний вогник, він рухався їм назустріч і збільшувався з кожною хвилиною; незабаром вони розрізнили вже три окремих вогники. Координатор не зменшував швидкості: це було їхнє власне відображення. Дуплекс почав непокоїтися, ворушився, покрекував і навіть небезпечно втискувався в куток, від чого машина сильно перехилилася на лівий бік; Лікар намагався заспокоїти його голосом — але без успіху; обернувшись, він побачив, що блідий силует став схожим на закруглену вгорі голову цукру — дуплекс утягнув маленький торс і, здавалося, перестав дихати. Тільки коли їх раптом обдало гарячою хвилею й дзеркальне відображення зникло, — це свідчило про те, що

вони перетнули загадкову лінію, — пасажир-велетень заспокоївся, застиг і не виказував ніякого хвилювання, хоча тепер, важко підіймаючись схилом, який ставав дедалі стрімкішим, всюдихід сильно гойдався, навіть буксував, накачані колеса важко терлися об нерівності ґрунту; їхали дедалі повільніше, замість швидкого дробу шин чувся натужний спів моторів, кілька разів ніс машини небезпечно задирався — вона вже ледве повзла; раптом колеса почали сунутися вниз, незважаючи на те, що вони відчайдушно крутилися, — під ними поповз пласт слабо скріпленого з основою ґрунту. Координатор різко крутнув кермо, і всюдихід зупинився.

Координатор обережно розвернувся на місці, й всюдихід почав навскоси з'їжджати назад у долину.

— Ти куди?! — вигукнув Хімік.

Пориви нічного вітру кидали їм у вічі дрібненькі краплі, хоча дощу не було.

— Спробуємо в іншому місці, — голосно відповів Координатор.

Вони знову зупинилися, пляма світла прожектора піднялася, поступово слабнучи, і хоч усі троє напружували зір, попереду майже нічого не було видно! Вирішили долати нахил навмання; незабаром він став такий крутий, як і в тому місці, де вони сповзли вниз, але ґрунт тут був сухий, і всюдихід тягнув добре; та щоразу, коли Координатор намагався розвернути його так, щоби стрілка компаса показувала на північ, машина починала грізно задирати капот, майже сідаючи на задні шини, і змушувала його дедалі більше відхилятися на захід. Це було небажано, бо виникала небезпека, що вріжуться у густі зарості, які вкривали майже весь зсув нагірного плато, куди вони підіймалися. Та іншого виходу не було. Світло фар упиралося в мороці в низку білих постатей, які повільно похитувалися; за хвилину виявилось, що це туманні випари, котрі зникли так само раптово, як і з'явилися; попереду знову була пільма; дихати стало важче, похолоднішало, по лобовому склу й нікелевих трубках спинок сидінь скочувалися краплі сконденсованої води, непрозорий туман то густішав, то рідшав. Координатор керував машиною наосліп, намагаючись тільки весь час підійматися стрімко вгору.

Зненацька клуби молочного туману розійшлися, відпливли назад, і в ясному світлі фар люди побачили здиблений горб схилу, а над ним —

чорне небо з іскорками зірок. Усі троє відразу ж відчули себе бадьоріше.

— Як наш пасажир? — запитав Координатор, не повертаючи голови.

— Заспокоївся. Здається, спить, — відповів Лікар із-за Хімікової спини.

Схил, на який вони в'їжджали, робився дедалі крутішим, всюдихід неприємно балансував, передні колеса дедалі менше слухалися водія, центр ваги небезпечно зміщувався назад.

Нараз машина затанцювала на місці, потім її розвернуло й знесло на кілька метрів убік.

— Може, мені сісти на буфері? — з тривогою запитав Лікар.

— Не треба, — відповів Координатор і випустив трохи повітря з шин.

Всюдихід осів і якийсь час тягнув дещо краще, рухливі конуси світла вже впиралися високо вгору у нерівну лінію заростів; вони дедалі наближалися, чорною щіткою стирчали на самісінькому краю навислих глинистих зсувів, нічого було й гадати, щоб дістатися туди; однак повернути назад у пошуках кращого місця теж уже не можна було, отож Координатор увесь час їхав угору; зненацька за кільканадцять кроків від двометрової кручі машина зупинилася. Моментально спрацювали гальма, сліпуче світло фар уперлося в жовту глину, пророслу ниткоподібними корінцями.

— Здається, приїхали! — зітхнув Хімік і вилаявся.

— Давай лопату, — сказав Координатор.

Зіскочивши з машини, він вирізав вістрям лопати кілька глиняних прямокутників, підклав їх під задні колеса всюдихода, а тоді почав здиратися на круту стіну.

Хімік подався за ним. Лікар залишився в машині, йому було чути, як вони продираються крізь густі зарості; під ногами в них тріщав сушняк; угорі блиснув Координаторів ліхтарик, потім згас і через кілька секунд спалахнув уже в іншому місці.

— Це чортзна-що! — долинув раптом голос Хіміка.

Щось зашелестіло, пляма світла якусь мить потанцювала на одному місці й застигла.

— Це ризиковано, — знову почувся голос Хіміка.

— Астронавтика та ризик невіддільні, — відповів Координатор і голосно крикнув: — Лікарю! Нам треба тут трохи розкопати цей берег, думаю, що після цього зможемо проїхати. Пильнуй за нашим пасажиром, щоб не перелякався!

— Гарзд! — гукнув у відповідь Лікар. І обернувся до дуплекса, який неперушно зіщулився на сидінні.

Згори зі шурхотом посипалася глина.

— Ще раз! — крикнув Координатор.

Цівки грудок знову зашурхотіли по схилу; нараз на горі щось гупнуло, тріснуло, й за мить величезна брила ґрунту прокотилася за кілька сантиметрів від всюдихода, у лобове скло забарабанили дрібні грудочки; вони ще добру хвилину шаруділи по стінці кручі, хоча луна м'якого перекочування скинутої брили вже розтанула вниз. Лікар подався вперед, — дуплекс зовсім не реагував на ці звуки, — і спрямував прожектор убік. У глинистому навісі виникла широка, лійкоподібна виїмка, в якій стояв Координатор, енергійно орудуючи лопатою.

Було вже далеко за північ, коли вони вийняли з багажника буксирну катушку, якорі, зачепи і, закріпивши кінець линви між фарами, другий протягли по виїмці нагору в зарості й там двічі обкрутили довкола якоря. Потім Лікар та Хімік висіли з машини, а Координатор увімкнув одночасно мотори всіх коліс і переднього барабана, який, намотуючи на себе линву, метр за метром втягував всудихід у глинисту горловину. Не обійшлося без повторного розширення виїмки, але через півгодини якорі й линви вже лежали в багажнику, а машина зі страхітливим тріском і хрустом продиралася крізь зарості. Якийсь час вона посувалася дуже повільно, і тільки коли густі чагарі, на щастя, сухі й ламкі, закінчилися, а ріденькі не чинили надто великого опору, помчала з більшою швидкістю.

— Половина дороги позаду! — трохи перегода крикнув Лікареві Хімік, який із-за Координаторового плеча уважно стежив за спідометром.

Координатор подумав, що вони не проїхали ще й половини — крутий підйом примусив їх дати гака кілометрів на п'ятнадцять; нахилившись майже до скла, він не відривав очей від дороги, точніше від бездоріжжя, намагаючись обминати великі перешкоди, а менші пропускати поміж колесами; та, незважаючи на це, всудихід кидало, трясло, від чого на багажнику страшенно гуркотіла металева каністра; іноді, на ямах, машина підстрибувала, а коли знову опускалася на ґрунт, амортизатори всіх чотирьох коліс аж сичали. Видимість, однак, була непогана, несподіванок теж не траплялося ніяких. Раптом на межі

розчинених у сіруватій імлі смуг світла щось промайнуло: висока паличка, друга, третя, четверта — виявилось, що це були щогли.

Лікар силкувався побачити на тлі неба, чи їхні верхівки й далі оточує тремтливє повітря, але було надто темно. Зорі над головами спокійно мерехтіли, велетенське створіння на задньому сидінні не ворушилося, тільки раз, мовби стомившись сидіти в одній і тій самій позі, пересунулося трохи вбік, уможуваючись якомога зручніше, і цей такий людський рух дивно схвилював Лікаря.

Колеса перескочили через поперечні борозни. Всюдихід уже з'їжджав у долину по довгастому згорбленому спуску. Координатор трохи скинув швидкість, за язиком вапнякового осипу в смугах світла вимальовувалися наступні борозни, як раптом з лівого боку долинув наростаючий свист. Пронизливий, глухий шум — і невиразна гігантська маса перетнула їм шлях, блиснула в світлі фар та зникла з очей. Гальма коліс різко запищали, всюдихід рвонуло, в обличчя війнуло гарячим гірким вітром; через кілька секунд почувся новий свист, і Координатор погасив фари. У темряві за кілька кроків від них пролітало щось схоже на смерчі, одна за одною високо над поверхнею планети мчали гондоли, які мерехтіли фосфоричним світлом й були оточені невидимими обертовими дисками; повертаючи, вони легко нахилилися під тим самим кутом. Люди пошепки рахували: вісім, дев'ять, десять... Після п'ятнадцятої настала перерва.

— Стільки ми ще не зустрічали, — сказав Лікар.

Знову почувсь якийсь незнайомий звук, цього разу він був уже набагато нижчий і наближався трохи повільніше. Координатор увімкнув задню передачу, й всюдихід почав котитися назад. Вони підіймалися вгору, колеса слабо шурхотіли на вапняковому осипі. Не встиг Координатор загальмувати, як у темряві перед ними з басовитим гудінням, від якого кузов машини аж завібрував, проплив невиразний силует, тільки високо над деревами потемніли зорі й задвигтів ґрунт, немовби згори йшла лавина. Гудучи, мов велетенська дзига, повз всюдихід промчав новий привид, за ним ще один; гондол не було видно, лише червонясто світилися неправильні, загострені на зірчастих кінцях контури якоїсь конструкції, що повільно оберталася в протилежний напрямкові руху бік.

Знову зробилося тихо, тільки звідкись здалеку долинало то стихаюче, то наростаюче гудіння.

— Оце так колоси — бачили?! — сказав Хімік.

Координатор ще трохи почекав, а тоді увімкнув фари, відпустив гальма, й всюдихід покотився спершу повільно, потім дедалі швидше помчав униз. Хоч їхати вздовж борозен було зручніше, бо вони обминали всі великі нерівності, Координатор вирішив не ризикувати — на них іззаду могло напасти одне з цих прозорих чудовиськ. Легко крутячи кермом, він намагався продовжити в уяві маршрут машин, які їм зустрілися: вони йшли з північного заходу на схід, однак це ні про що не говорило — гондоли повертали й могли зробити ще багато таких поворотів. Він нічого не сказав, але на душі в нього було тривожно.

На початку третьої години в світлі фар блиснула дзеркальна стрічка. Дуплекс, на якого зустріч у темряві з гігантськими машинами не справила ніякісінького враження, з деякого часу, висунувши голову, пильно роздивлявся довкола. Коли всюдихід під'їхав майже до дзеркального пояса, велетенське створіння раптом закашляло, засопіло і, постогнуючи, почало випробовуватися, вовтузитися, потім переважило на один бік, немовби хотіло вистрибнути.

— Стій! Стій! — крикнув Координаторові Лікар.

Той загальмував, і всюдихід зупинився за метр від стрічки.

— Що сталося?

— Він хоче втекти!

— Чому?

— Не знаю. Може, через це дзеркало. Погаси фари.

Координатор послухався. Тільки-но стало темно, дуплекс знову важко опустився на сидіння. Всюдихід рушив з погашеними вогнями, якусь хвилину в чорних плитах обабіч нього відбивалося тільки світло зірок, потім колеса знову загойдалися на м'якому ґрунті рівнини. Машина мчала дедалі швидше, весь її корпус вібрував, тремтів, вапнякові виступи з великими тінями бігли назад, пісок смугами летів з-під коліс, холодне повітря обпікало легені, двигуни гули, шуміли, камінці з дзенькотом стріляли у шасі. Хімік зіщулювався, намагаючись сховати голову за вітрове скло.

Всюдихід їхав по рівному, швидкість наростала, попереду от-от уже мали побачити корабель.

Перед від'їздом було домовлено, що той, хто залишається в ракеті, почепить на кормі проблісковий ліхтар, отож вони шукали миготливий вогник. Час минав, всюдихід трохи сповільнив швидкість, звернув на

північний схід, а довкола, як і до цього, розливалася глибока пільма. Координатор уже давненько їхав з близьким світлом, а тепер вимкнув і його, незважаючи на те, що машина могла наштовхнутися на якусь невидиму перешкоду. Раз вони помітили мерехтливий вогник і помчали до нього з максимальною швидкістю, проте вже через кілька хвилин переконалися, що це — низька зірка. Було двадцять хвилин на третю.

— Може, в них зіпсувався ліхтар, — озвався Хімік.

Йому ніхто не відповів. Проїхали ще п'ять кілометрів і знову звернули; Лікар, підвівшись, упився поглядом у темну околицю. Машина ще збавила швидкість; зненацька різко підстрибнула — передніми, а потім задніми колесами, — і подолала рів у піщаному ґрунті.

— Давай ліворуч, — сказав раптом Лікар.

Координатор повернув, і в близькому світлі фар показалися невисокі пагорки; всюдихід перескочив через другу борозну завглибшки півметра, несподівано усі троє побачили неясний спалах і на його тлі — видовжену похилу тіль, вершечок якої на секунду оточив ореол. Коли ореол згас, вони знову втратили тіль з очей. Всюдихід різко рвонув вперед і помчав прямо, новий спалах ліхтаря, затуленого кормою корабля, освітив три маленькі постаті. Координатор увімкнув фари, постаті кинулися до них, розмахуючи руками.

Координатор скинув швидкість і, коли товариші розступилися, через кілька метрів загальмував. Неподалік стриміла ракета. Вони під'їхали до неї так, що верхня частина корми затуляла підвішений ліхтар.

— Приїхали?! Всі?! — крикнув Інженер.

Він підскаочив до всюдихода, але відразу ж відсахнувся, побачивши четверту, безголову постать, яка неспокійно заворушилася на сидінні.

Координатор обняв однією рукою Інженера, другою Фізика й стояв так якусь секунду, мовби спираючись на них. Усі п'ятеро з'юрмилися біля бокового прожектора; Лікар щось тихо промовляв до дуплекса.

— У нас усе гаразд, — повідомив Хімік. — А у вас?

— Більш-менш, — відповів Кібернетик.

Вони довго дивилися один на одного; ніхто нічого не розказував.

— Будемо доповідати чи підемо спати? — запитав Хімік.

— Ти можеш спати? Це здорово! — вигукнув Фізик. — Спати! О Боже! Вони були тут, розумієте?

— Я так і думав, — сказав Координатор. — І дійшло до... сутички?

— Ні. А у вас?..

— Теж ні. Гадаю... те, що вони наткнулися на нашу ракету, може виявитися важливішим від того, що побачили ми. Розповідайте. Генрику, може, ти?..

— Ви спіймали його?.. — запитав Інженер.

— Щиро кажучи, він нас спіймав. Точніше, добровільно дозволив узяти себе. Та це окрема історія. Довга, складна, хоча, на жаль, ми в ній нічого не розуміємо.

— З нами точнісінько так само! — вигукнув Кібернетик. — Вони з'явилися тут приблизно через годину після вашого від'їзду! Я вже, було, подумав, що нам кінець, — признався він раптом, знизивши голос.

— Ви не голодні? — запитав Інженер.

— Здається, я зовсім забув про їжу. Лікарю! — голосно покликав Координатор. — Ходи сюди!

— Нарادا? — Лікар зіскочив зі всюдихода й підійшов до товаришів, але й далі не спускав очей з дуплекса, який несподівано легким рухом сплигнув униз і повільно почав до людей.

Та тільки-но він торкнувся межі освітленого кола, як одразу ж позадкував і застиг на місці.

Люди мовчки дивилися на велетенське створіння, яке раптом осунулося й припало до ґрунту; ще секунду їм було видно його голову, потім м'язи зімкнулися, залишивши щілину, з якої в розсіяному світлі фар поблискувало блакитне око.

— Отже, вони були тут? — запитав Лікар, на мить відірвавши погляд від дуплекса.

— Так. Прикотилося двадцять п'ять коліс, таких самих, як те, що ми захопили, і чотири машини, набагато більші, не вертикальні диски, а мовби прозорі дзиги.

— Ми їх зустріли! — вигукнув Хімік.

— Коли? Де?

— Десь із годину тому, коли поверталися сюди! Ми з ними трохи не зіткнулися! І що ж вони тут накоїли?

— Небагато, — озвався Інженер. — Прибули колоною, звідки — не знаємо, бо коли ми вийшли на поверхню, — всі саме були в ракеті, буквально п'ять хвилин, — вони вже одне за одним кружляли довкола ракети. Проте не наближались. Ми гадали, що це передовий дозор, патруль, головна тактична розвідка. Встановили під ракетою випромінювач і чекали. А вони кружляли довкола нас, увесь час у той самий бік, не віддаляючись, але й не наближаючись. Так тривало, мабуть, години півтори. Потім з'явилися більші, ті дзиги — метрів тридцять заввишки. Колоси! Вони набагато повільніші — здається, можуть їздити тільки по борознах, які прокладають перші. Оберткові диски звільнили їм місце в своєму кільці й по черзі — одна велика машина й одна маленька — знову почали кружляти. Іноді пригальмовували, а раз дві з них трохи не зіткнулися, точніше, ледь торкнулися одна одної; пролунав жахливий тріск, проте з ними нічого не сталося — вони кружляли собі далі.

— А ви?

— Ну, що ми — пітніли біля випромінювача. Приємного було мало.

— Вірю, — проказав Лікар. — А далі?

— Далі? Спершу я весь час думав, що вони от-от нас атакують, потім — що тільки спостерігають за нами, але мене дивували їхній стрій і те, що вони не зупинялись ані на секунду, а ми ж знаємо: таке колесо може крутитися на місці. Ну, а десь після сьомої я послав Фізика за проблісковим ліхтарем — його треба було повісити для вас. Та ви не змогли б прорватися крізь цю крилату стіну — і тоді мені вперше спало на думку, що це блокада! Ну, я подумав, що, в усякому разі, треба спробувати встановити з ними контакт — якщо, звичайно, вдасться. Ми все ще сиділи біля випромінювача й почали сигналізувати ліхтарем — чергами, спершу по два спалахи, потім по три, по чотири.

— Теорема Піфагора? — запитав Лікар, й Інженер марно намагався роздивитися при світлі високого ліхтаря, чи той з нього не глузує.

— Ні, — відповів він нарешті. — Звичайний ряд чисел.

— А вони що? — запитав Хімік, який жадібно слухав.

— Як тобі сказати... по суті, нічого.

— Що значить «по суті»? А не «по суті»?

— Ну, вони виробляли різні штуки. І до наших сигналів, і під час них, і опісля, але нічого такого, що можна було б витлумачити як спробу відповісти нам або встановити контакт, ми не помітили.

— А що вони робили?

— Кружляли то швидше, то повільніше, зближались між собою, в їхніх гондолах щось рухалося.

— А в тих великих дзиг теж є гондоли?

— Ти ж казав, що ви їх бачили?

— Коли ми їх зустріли, було вже темно.

— У них нема ніяких гондол — усередині взагалі нічого нема. Порожнеча. Зате по периметру там ходить, плаває... ну, крутиться щось схоже на великий бак, по краях випуклий, у центрі увігнутий, а по боках у нього низка рогів — таких конусоподібних потовщень. Абсолютно непотрібних — як на мене, звичайно. Про що я говорив? Ага, так от: ці дзиги іноді виходили за межі кільця й мінялися місцями з меншими дисками.

— Як часто це було?

— По-різному. В усякому разі, ніякої регулярності мені встановити не вдалося. Ну, кажу вам — я фіксував усе, що могло мати бодай найменший зв'язок з їхніми рухами, бо сподівався хоч якоїсь відповіді. Вони робили навіть складні еволюції. Наприклад, згодом ті великі пригальмували так, що майже зупинилися, перед кожною дзигією постав менший диск, вони повільно рушили до нас, проте пройшли небагато, може, метрів п'ятнадцять, великі дзиги за ними, і знову почали описувати кола; тепер тих кіл було вже двоє — внутрішнє, по якому рухалися чотири великі й чотири маленькі, та зовнішнє з решти пласких дисків. Я вже почав думати, що зробити, аби ви якомога швидше вернулися, але вони раптом вишикувалися в довгий ряд і віддалилися — по спіралі, а потім прямо на південь.

— Котра тоді могла бути година?

— Початок дванадцятої.

— Отже, ми зустріли інших, — обернувся Хімік до Координатора.

— Не обов'язково. Вони могли десь затриматися.

— А тепер розповідайте ви, — попросив Фізик.

— Хай Лікар, — сказав Координатор.

— Гаразд. Отже, так... — і Лікар за кілька хвилин розповів про всі пригоди, що сталися з ними, а тоді повів далі: — Зважте, все, що тут відбувається, частково нагадує нам різні реалії, відомі із Землі, але тільки частково — кілька кубиків щоразу залишаються зайвими і ніяк не вкладаються в нашу мозаїку. Це дуже характерно! Ті їхні машини

з'явилися тут начебто в бойовому порядку. Може, це розвідувальний патруль, може, головний дозир армії, може, початок блокади? Ніби все потроху, а в результаті — нічого конкретно й нічого не зрозуміло. Ті глинисті ями — звичайно, вони були страхітливі, та що вони, власне, означали? Це виглядало як могили. Потім те поселення чи як там його назвати. Це було вже зовсім неймовірно! Якийсь жах. Ну, а скелети? Музей? Бойня? Каплиця? Фабрика біологічних експонатів? В'язниці? Можна думати про все, що завгодно, навіть про концентраційний табір! Проте ми не зустріли там нікого, хто хотів би нас затримати чи встановити з нами будь-який контакт — ані натяку на це! Мабуть, це найбільш незбагненне, принаймні для мене. Цивілізація планети, без сумніву, високого рівня. Архітектура в технічному плані дуже розвинена, будівництво таких куполів, як ті, що ми бачили, — проблема далеко не проста! А поруч — кам'яне поселення, котре нагадує середньовічне місто. Дивовижне поєднання рівнів цивілізації! При цьому, видно, діє досконала система сигналізації, якщо вони погасили світло в цьому своєму місті буквально через хвилину після нашого прибуття — а ми ж і їхали дуже швидко, й нікого не помітили на дорозі... Без сумніву, вони наділені інтелектом, а натовп, який нас оточив, поведився мов отара баранів, охоплених панікою. Ані сліду якоїсь організації... Спочатку вони начебто втікали від нас, потім оточили, зім'яли нас, виник неймовірний хаос, усе це було позбавлене будь-якого сенсу, просто якість божевілля! Ну й так у всьому. Індивід, якого ми вбили, був одягнений у якусь сріблясту фольгу; ті, в натовпі, були голі, лише кілька з них мали на собі сітки чи лахміття. У того трупа в ямі у шкіряний відросток було введено трубку — і, що найдивніше, — він мав око, як і цей, котрого ви зараз бачите перед собою, а інші очей не мали, зате були з носами; коли про це думаю, то починаю потерпати, що навіть цей дуплекс, якого ми привезли, небагато зможе нам допомогти. Ми, звичайно, постараємося з ним порозумітися, та не дуже вірю, що це нам вдасться...

— Увесь зібраний досі інформаційний матеріал треба записати і певним чином класифікувати, — зауважив Кібернетик, — інакше ми в ньому потонемо. Мушу сказати... Лікар, мабуть, має слухність, але... Ці скелети... А чи то напевне були скелети? І ця історія з натовпом, який оточив нас, а згодом кинувся навтьоки...

— Скелети я бачив так, як бачу оце тебе. Це неймовірно, але це правда. Ну, а натовп... — Хімік розвів руками. — Це було справжнє божевілля... — додав він.

— Може, ви розбудили все поселення, і вони були приголомшені: уяви, скажімо, готель на Землі, до якого раптом в'їжджає тутешнє гігантське колесо. Зрозуміло, що там почалася б неймовірна паніка!

Хімік уперто хитав головою. Лікар усміхнувся.

— Ти там не був, і тобі це важко пояснити. Паніка? Припустимо. А потім, коли всі вони вже поховалися чи повтікали, колесо виїжджає на вулицю і тоді один із втікачів, голий, як вискочив з ліжка, тремтячи зі страху, біжить за цим колесом і дає начальникові зрозуміти, що хоче поїхати разом з ним. Так?

— Але ж він вас не просив...

— Не просив? Запитай їх, якщо не віриш мені, що було, коли я вдавав, ніби хочу його відштовхнути, аби він вертався назад, до своїх. Готель, кажеш... а ті могили, відкриті, могили, повні трупів?

— Любі мої, вже без чверті четверта, — сказав Координатор, — а завтра, тобто сьогодні, до нас можуть знову прийти із візитом — і взагалі, тут будь-якої хвилини може статися що завгодно. Мене вже ніщо не здивує!.. А що зробили у ракеті ви? — обернувся він до Інженера.

— Небагато, бо ми майже чотири години просиділи біля випромінювача! Перевірено надпровідний електромозок типу «мікро», радіоапаратуру майже налагоджено — Кібернетик розповість тобі про це докладніше. На жаль, багато каші.

— Мені не вистачає шістнадцяти ніобійтанталових діодів, — сказав Кібернетик, — кріотрони цілі, але без діодів з мозком ми нічого не вдіємо.

— А вийняти їх звідкись не можеш?

— Я вже вийняв, скільки міг, — понад сімсот.

— Більш нема?

— Може, ще залишилися в Захисникові, але до нього я не зміг добратися. Він лежить на самому споді.

— Послухайте, друзі, ми що, всю ніч отак простовбичимо тут, біля ракети?

— А й справді, ходімо вниз. Стривайте, а як же дуплекс?

— І всюдихід!

— Мушу вас засмутити: з цієї хвилини ми повинні виставляти постійну охорону, — заявив Координатор. — З нашого боку це було просто безумством, що ми не робили цього досі. Перші дві години, до світанку, — добровільно, хто зголоситься, а потім...

— Я можу... — відгукнувся Лікар.

— Ти? Нізащо у світі, тільки хтось із нас, — сказав Інженер. — Ми принаймні сиділи на місці.

— А я сидів у всюдиході. Стомився не більше, ніж ти.

— Ну годі вам. Першим чергуватиме Інженер, потім його змінить Лікар, — вирішив Координатор.

Він потягнувся, потер заляклі руки, підійшов до всюдихода і, вимкнувши фари, повільно підкотив його до корпусу ракети.

— А що з ним? — Кібернетик стояв над дуплексом, який непорушно лежав біля них.

— Хай залишається тут. Він, мабуть, спить. Не втече. Інакше чого б він з ними сюди їхав? — кинув Фізик.

— Але ж так не годиться — треба якось забезпечити... — почав Хімік, однак не докінчив.

Усі його товариші вже один за одним входили до тунелю. Хімік озирнувся довкола, сердито знизав плечима й подався слідом за ними.

Інженер розіклав біля випромінювача надувні подушки й сів, та, відчуваючи, що його зразу ж починає змагати сон, устав і почав розмірено ходити туди-сюди.

Пісок тихенько порипував під черевиками. Небо на сході посіріло, зорі поступово переставали мерехтити й блідли. Повітря було холодне і чисте; Інженер спробував вирізнити в ньому цей чужий запах, який запам'ятався йому з першого ж виходу на поверхню планети, але вже чомусь не відчував його. Бік створіння, яке лежало трохи далі, розмірено підіймався й опускався. Нараз Інженер побачив довгі тонкі щупальці, які виповзли з грудей дуплекса та схопили його за ногу. Він відчайдушно рвонувся вперед, спіткнувся, трохи не впав і розплющив очі. Виявилось, що він заснув на ходу. Світало. Пір'їсті хмарки зібралися на сході в скісну лінію, мовби проведену одним величезним мазком, кінець її почав повільно розгорятися, в бляклу сірість неба вливалася блакить. Остання яскрава зірка розчинилася у ній — Інженер стояв обличчям до обрію. Хмари з бурих зробилися бронзово-золотими, вогонь палахкотів на їхніх краях, рожева смуга, сплавлена з

незаплямованою білиною, оперезала половину небосхилу — плаский, мовби випалений обрій планети раптом прогнувся під дотиком важкого червоного диска. Це могла бути Земля.

Інженера охопила невимовна, болісна туга.

— Зміна! — несподівано за його плечима пролунав гучний голос.

Інженер здригнувся. Лікар дивився на нього й усміхався. Інженерові раптом захотілося подякувати йому за щось, щось сказати, — він сам не знав що, це було щось неймовірно важливе, але в нього не знайшлося потрібних слів; він труснув головою, відповів усмішкою на усмішку й пірнув у темний тунель.

8

Близько полудня п'ятеро напівголих чоловіків із вкритими бронзовою засмагою шиями й обличчями лежали в тіні ракети під її білим черевом. Довкола валялися посуд, частини приладів, на полотнищі намету було розкидано комбінезони, черевики, рушники, з відкритого термоса парувала свіжозварена кава, величезною рівниною повзли тіні хмар, усе дихало спокоєм, і якби не голе створіння, що непорушно зіщулилося за кілька кроків під корпусом ракети, сцена ця цілком могла б відтворювати якийсь земний бівуак.

— Де Інженер? — запитав Фізик і, ліниво підвівшись на ліктях, подивився прямо перед собою.

Незважаючи на темні окуляри, перед його очима червоно палала купчаста хмара.

— Пише свою книжку.

— Яку книжку? Ага, мабуть, складає список ремонтних робіт?

— Так, це буде грубезний та цікавий том, можеш мені повірити!

Фізик глянув на співрозмовника.

— У тебе сьогодні, бачу, гарний настрій? Це добре. Рана твоя вже майже загоїлася, ти знаєш? На Землі вона так швидко, мабуть, не затяглася б.

Координатор торкнувся шраму в себе на лобі й звів брови.

— Можливо. Корабель був стерильний, а тутешні бактерії для нас нешкідливі. Комах тут, здається, нема зовсім. Я не бачив жодної, а ви?

— Білі метелики нашого Лікаря, — буркнув Фізик.

Йому зовсім не хотілося говорити про таке.

— Ну, це тільки гіпотеза.

— А що тут не гіпотеза? — знизав плечима Лікар.

— Наша присутність, — відповів Хімік. І перекинувся горілиць. — Відверто кажучи, — признався він, — я б уже не проти змінити обстановку...

— Я теж, — докинув Лікар.

— Ти бачив, як у нього почервоніла шкіра, коли він кілька хвилин посидів на сонці? — запитав Координатор.

Лікар кивнув головою.

— Так. Це означає, що він або не бував досі на сонці, або носив якийсь одяг, якусь оболонку, або...

— Або?

— Або ще щось, чого не знаю...

— Непогано, — озвався Кібернетик, відірвавшись від нотаток. — Генрик пообіцяв мені дістати діоди із Захисника. Припустимо, завтра я закінчу огляд і все буде гаразд. Це означає, що ввечері у нас уже працюватиме перший автомат! Я поставлю його збирати решту; якщо він збере хоча б три штуки, то й так усе зрушить з місця. Запустимо вантажник, екскаватор, потім ще тиждень, зведемо сторч ракету і...

— Стривай-но, — урвав його Хімік, — як ти це уявляєш: отак просто ми сядемо й полетимо...

Лікар засміявся.

— Астронавтика, до твого відома, — це чистий, нічим не заплямований плід людської цікавості, — сказав він. — Чуєте? Хімік уже не хоче нікуди звідси рухатися?

— Ні, без жартів, Лікарю, що з цим дуплексом? Адже ти сидів з ним цілий день?

— Сидів.

— Ну й що? Облиш нарешті цю свою таємничість. Досить з нас і того, що довкола...

— Тут нема ніякої таємничості. Можеш мені повірити, що я б від неї не відмовився! Він... ну що ж, він поводитьсь... як дитина. Як розумово недорозвинена дитина. Впізнає мене. Коли його кличу, йде. Коли відштовхну, сідає. По-своєму.

— Ти затягнув його до машини. Як він там поведився?

— Як немовля. Його ніщо не цікавило. Коли я присів за генератор і дуплекс перестав мене бачити, то аж спітнів зі страху. Якщо тільки це піт... і якщо він означає страх...

— Дуплекс що-небудь говорив? Я чув, як він до тебе щось булькав.

— Артикульованих звуків не видає. Я записував на стрічку й аналізував частоти. Голос він чує, в усякому разі, реагує на нього. Усе це не вкладається мені в голову... Він нерішучий і лякливий, а з подібних йому індивідів складається все їхнє суспільство, хіба що, може, він один... Але такий збіг...

— Може, він іще молодий? Може, вони зразу такими великими з'являються на світ?

— О ні, він не молодий. Це видно хоча б зі шкіри, з її зморшок і складок. Це дуже загальні біологічні закономірності. Крім того, підошви — ці потовщення, якими він ступає, — у нього абсолютно тверді, зроговілі. Але, в усякому разі, у нашому розумінні він не дитина. А втім, уночі, коли ми поверталися сюди, на деякі речі він звертав увагу раніше, ніж ми, і реагував цілком своєрідно, наприклад, на те відображення в повітрі, про яке я вам розповідав. Він боявся... Цього... цього їхнього поселення теж боявся. Інакше чого б йому було звідти втікати?

— Може, його вдасться чогось навчити? Зрештою вони збудували заводи, обертові диски, тож мають бути розумними... — сказав Фізик.

— Цей — ні.

— Почекай-но. Знаєш, що мені спало на думку? — Хімік підвівся на руках і сів, струшуючи з ліктів піщинки. — А може, він... дебіл? Недорозвинений? Або...

— Ага, ти вважаєш, що там... що це їхній притулок для божевільних? — сказав Лікар і теж сів.

— Ти що, глузуєш із мене?

— Чого б це я мав з тебе глузувати? Це міг бути ізольований куток, де вони тримають хворих.

— І проводять на них експерименти, — докинув Хімік.

— Те, що бачив, ти називаєш експериментами? — втрутився в їхню розмову Координатор, який досі мовчав.

— Я не оцінюю цього з морального боку. Не маю на це права. Адже ми нічого не знаємо, — відповів Хімік. — Лікар знайшов там в одного з індивідів трубку, схожу на ту, що стирчала в тілі препарованого...

— Ага. Виходить, той, який заліз у ракету, теж походив звідти — він утік і вночі добрів аж сюди?

— А чому б ні? Хіба таке неможливе?

— А ті скелети? — кинув Фізик, вираз обличчя якого свідчив про те, що він дуже скептично ставиться до аргументів Хіміка.

— Ну... не знаю. Може, це якась консервація або, може, їх лікують показом, — маю на увазі щось схоже на психічний шок.

— Зрозуміло. І в них є свій Фрейд, — зіронізував Лікар. — Любий мій, краще облиш про це. І не говори, що ті скелети — то якась розвага або «палац духів». Така велетенська споруда... Треба блискуче знати

хімію, щоб у ці скляні блоки вплавити скелети. Може, це якесь виробництво? Але чого?

— Те, що ти нічого не можеш витиснути із цього дуплекса, ще ні про що не свідчить, — зауважив Фізик. — Спробував би ти що-небудь довідатися про земну цивілізацію від швейцара в моєму університеті.

— Швейцар недорозвинений? — запитав Хімік, і всі розсміялися.

Нараз сміх урвався — над ними стояв дуплекс. Він ворушив у повітрі вузлуватими пальчиками, а його пласке личко, опущене вниз, тряслося.

— Що це з ним?! — вигукнув Хімік.

— Він сміється, — сказав Координатор.

Тепер усі помітили, як здригається маленький торс дуплекса, — здавалося, він заходився від реготу. Створіння дрібно перебирало на місці великими безформними ступнями. Під поглядом спрямованих на нього п'яти пар очей воно завмерло, обвело блакитним оком по черзі всіх людей, раптом втягнуло торс, ручки й голову, ще раз зиркнуло крізь щілину в м'язах і, почалапавши на своє місце, з тихим сопінням опустилося на пісок.

— Якщо це сміх... — прошепотів Фізик.

— Це теж іще ні про що не свідчить. Навіть мавпи сміються.

— Зачекай, — сказав Координатор. Його очі блищали на худому, обпеченому сонцем обличчі. — Припустимо, що в них існує значно більший біологічний розкид природжених здібностей, аніж у нас. Одне слово, що в них є верстви... групи... касти тих, які працюють творчо, конструюють, і багато індивідуумів, котрі взагалі нездатні до жодної діяльності — ні до чого. І що у зв'язку з цим таких непридатних...

— Убивають. Проводять на них досліди. З'їдають їх. Не бійся, можеш говорити все, що тільки збреше тобі на думку, — відповів Лікар. — Ніхто з тебе не сміятиметься, бо тут усе можливе. Тільки, на жаль, не все з того, що тут можливе, людина здатна зрозуміти.

— Хвилинку. Якої ти думки про те, що я тільки-но сказав?

— А скелети? — докинув збоку Хімік.

— Після обіду виготовляють навчальне приладдя, — пояснив Кібернетик, скорчивши гримасу.

— Якби я виклав тобі всі теорії, які з учорашнього дня пропустив через свою голову, думаючи над цією проблемою, — сказав Лікар, — то вийшла би книга, в п'ять разів товща за ту, яку пише Генрик, хоча,

мабуть, і не така докладна. Ще хлопчиськом я познайомився зі старим космонавтом — він бачив планет більше, ніж мав на голові волосся, — а до лисини йому було ще далеко. В нього були добрі наміри, він хотів мені розповісти, як виглядає пейзаж, не пам'ятаю вже на якому місяці. «Там є такі, — казав він і розкидав руками, — такі великі, й у них є таке, і там отак, а небо зовсім інше, ніж у нас — так, інше», — весь час повторював він, аж поки сам почав сміятися й махнув рукою. Неможливо, щоби хтось, хто ніколи не був у космічному просторі, розказав, як ти відчуваєшся, коли висиш у порожнечі й під ногами в тебе зірки — а це ж стосується тільки змінних фізичних умов! Тут же перед нами цивілізація, яка розвивається щонайменше п'ятдесят століть. Щонайменше! А ми хочемо зрозуміти її за кілька днів.

— Маємо старатися для цього з усіх сил, бо якщо не зрозуміємо, то ціна, яку доведеться заплатити, може бути... надто високою, — сказав Координатор. Помовчавши, додав: — І що ж, по-твоєму, ми повинні робити?

— Те, що й досі, — відповів Лікар. — Але шанси наспіх вважаю мізерними, приблизно... приблизно один до числа років, що їх налічує цивілізація Едема...

Із тунелю висунувся Інженер. Побачивши товаришів, які відпочивали в широкій смузі тіні, наче на пляжі, він скинув комбінезон і підійшов до них, шукаючи й собі місця. Хімік мовчки показав йому поруч себе.

— Ну, як там у тебе, посувається? — запитав Координатор.

— Так, у мене готові вже майже три четвертих... Утім, я не весь час працював над цим, а й пробував переглянути нашу думку, ніби той перший завод — на півночі — працює так, як ми це бачили, бо його ніхто не контролює й він розрегулювався... В чому річ? Що тут смішного? Ну, чому ви регочете?

— Я вам зараз щось скажу, — озвався Лікар. Лише він залишався поважним. — Коли наш корабель буде готовий до старту, серед нас вибухне бунт. Ніхто не захоче летіти, поки не довідається... Бо якщо вже навіть тепер, замість того, щоб у поті чола закручувати гвинтики... — Він розвів руками.

— То, значить, ви теж говорите про це? — нарешті здогадався Інженер. — Ну й до чого дійшли?

— Ні до чого, а ти?

— Щиро кажучи, я теж, але... я шукав деякі найзагальніші й водночас найхарактерніші риси явища, з яким ми зіткнулися, і мене вразило, що той автоматичний завод працював не лише за замкнутим циклом, а й начебто недбало — окремі «готові вироби» різнилися між собою. Пригадуєте?

Усі ствердно загули.

— Ну, а вчора Лікар звернув увагу на те, що окремі дуплекси відрізняються один від одного дивним способом: в одних не було очей, в інших — носа, кількість пальців теж мінялася, те ж саме було й із кольором шкіри. Все це коливалося у певних межах, немовби то — наслідок відомої неточності процесу «органічної» технології — тут і там...

— А це й справді цікаво! — вигукнув Фізик, який слухав його з величезною увагою.

А Лікар додав:

— Так, нарешті щось суттєве. А далі? Далі? — обернувся він до Інженера.

Той розгублено похитав головою:

— Відверто кажучи, я не наважуюся вам про це сказати. Людина, коли вона залишається на самоті з собою, вигадує всілякі...

— Та кажи все! — крикнув Хімік, ледве стримуючи емоції.

— Кажи, якщо вже почав, — підтримав його Кібернетик.

— Я розмірковував так: там перед нами був коловий процес виробництва, руйнування і знову виробництва. Вчора ви теж відкрили щось схоже на завод. А якщо це завод, то він повинен щось виробляти.

— Ні, там не було нічого, — заперечив Хімік. — окрім скелетів. Щоправда, ми оглянули не все... — додав він із сумнівом.

— А якщо цей завод виробляє... дуплексів? — тихо запитав Інженер і серед загальної мовчанки повів далі: — Система виробництва була б аналогічною — серійною, масовою, з відхиленнями, викликаними, скажімо, не стільки недосконалістю контролю, як своєрідністю процесів, котрі протікають так, що в них виникають певні відхилення від запланованої норми, які вже не піддаються керуванню. Скелети теж відрізнялися між собою.

— І... ти вважаєш... що вони вбивають тих, кого «погано зроблено»?.. — тремтячим голосом запитав Хімік.

— Зовсім ні! Думаю, що ті... тіла, які ви знайшли, взагалі ніколи не жили! Що синтез удався лише настільки, щоб створити організми з добре розвиненими м'язами, наділені всіма внутрішніми органами, однак відхилення від норми було таке велике, що вони виявилися нездатними до... до функціонування, а отже не ожили, і їх було усунено, «виключено» з виробничого циклу...

— А... той рів під містом — це що? Теж «бракована продукція»? — запитав Кібернетик.

— Не знаю, хоча, між іншим, може бути й таке...

— Так, — погодився з ним Лікар. Він дивився на повиту блакитною імлюю лінію обр'ю. — В тому, що ти говориш, є щось таке... та зламана трубка, перша й друга...

— Може, через них вводили якісь живильні речовини під час синтезу.

— Це почасти пояснило б і те, чому дуплекс, якого ви привезли, здається розумово недорозвиненим, — докинув Кібернетик. — Він був створений зразу таким «дорослим», не розмовляє, в нього нема ніякого досвіду...

— Е, ні, — заперечив Хімік. — Наш дуплекс усе-таки дещо знає — він боявся не тільки повернення до того камінного притулку, що, зрештою, ще можна було б якось зрозуміти, а й дзеркальної смуги теж. Окрім того, він дещо знав про те світлове відображення, про ту невидиму межу, яку ми перетнули...

— Якщо далі розвинути цю Генрикову гіпотезу, то виникає картина, яку важко прийняти, — мовив Координатор, дивлячись на пісок під ногами. — Той перший завод виробляє деталі, які ніхто не використовує. А другий? Живі створіння? Навіщо? Вважаєш, що їх... теж вводять у коловий процес?

— Перестань! — крикнув Кібернетик і здригнувся. — Сподіваюся, ти не говориш про це цілком серйозно?

— Стривай, — Хімік сів. — Якби живі поверталися в реторту, то усунення недосконалих створінь, які не піддаються оживленню, було б абсолютно зайвим. Зрештою, ми взагалі не бачили слідів такого процесу...

Раптом запала тиша. Потім лікар випростався й окинув усіх уважним поглядом.

— Послухайте мене, — мовив він, — нічого не вдієш... Мушу це вам сказати. Ми опинилися під впливом «виробничої» гіпотези Інженера і тепер намагаємося підігнати під неї всі факти. Так ось: з усього цього незаперечно випливає одне — ми дуже благородні й наївні люди...

Усі глянули на нього з неабияким подивом; коли він повів далі, подив цей зріс ще більше:

— Ви щойно намагалися змалювати найжахливіше, на що тільки здатна ваша фантазія, й створили картину, котру могла б уявити дитина. Завод, який виробляє живих істот, аби потім їх знищувати... Любі мої, дійсність може виявитися набагато гіршою.

— Ну знаєш! — вибухнув Кібернетик.

— Зачекай! Нехай говорить! — утрутився Інженер.

— Чим довше думаю про все те, що ми пережили в цьому селищі, тим більше переконуюся: ми бачили щось зовсім інше, ніж нам здавалося.

— Кажи зрозуміліше. Що ж там таке, по-твоєму, діялося? — запитав Фізик.

— Не знаю, що там діялося, зате знаю, я певен, що знаю, чого там не діялося.

— Оце так закрутив! Може, ти нарешті облишиш говорити загадками?

— Хочу сказати тільки ось що: після довгого блукання цим кам'яним лабіринтом нас зненацька оточив натовп, який трохи пом'яв нам боки, а потім розсіявся і розбігся. Оскільки, під'їжджаючи до селища, ми помітили, як у ньому гаснуть вогні, то, певна річ, подумали, що це пов'язано з нашим прибуттям, що жителі від нас поховалися — і ще нас оточив натовп тих, хто втікав до сховищ, чи щось подібне. Отже, по змозі я якнай докладніше відновив у пам'яті всю послідовність подій, усе, що діялося з нами й довкола нас, і скажу вам: це було щось зовсім інше — щось таке, перед чим розум захищається, як перед припущенням про безумство.

— Ти збирався говорити просто, — перебив його Фізик.

— А я й говорю просто. Будь ласка, дана така ситуація: на планету, населену розумними істотами, сідають космічні прибульці. Як, по-вашому, на це реагуватимуть жителі?

Оскільки ніхто нічого не відповів, Лікар провадив далі:

— Якби навіть жителів цієї планети було створено в ретортах чи вони з'явилися б на світ за ще незвичайніших обставин, я бачу тільки три можливих типи поведінки: спроби встановлення контакту з прибульцями, спроби напасти на них або — паніка. Виявилося, однак, що можливий ще й четвертий тип — цілковита байдужість!

— Ти ж сам казав, що вам трохи ребра не поламали, а тепер називаєш це байдужістю?! — вигукнув Кібернетик.

Очі Хіміка, який уважно слухав Лікаря, раптом спалахнули блиском.

— Якби ти опинився на шляху стада, яке втікає від пожежі, воно могло б повестися з тобою ще гірше, однак це зовсім не означає, що те стадо звернуло на тебе увагу, — відповів Лікар. — Кажу вам — цей натовп, який закрутив нас у своєму вирі, взагалі нас не бачив! Він не цікавився нами! Був охоплений панікою, згоден, але зовсім не через нас. Ми опинилися йому на дорозі абсолютно випадково. Звісно, ми від самого початку були певні, що це через нас погасло світло й настав той хаос — усе, що там бачили. Але це неправда. Усе було інакше.

— Доведи, — сказав Інженер.

— Спершу я хотів би почути, що скаже мій супутник, — відповів Лікар, дивлячись на Хіміка.

Той сидів у дивному заціпенінні, беззвучно ворушачи губами, немовби промовляючи щось сам до себе. Від несподіваного звертання аж здригнувся.

— Так, — мовив Хімік. — Значить, так. Так. Увесь час аж до цього моменту мене щось мучило, не давало мені спокою — я відчував, що там виникло якесь зрушення, якесь непорозуміння, чи якби це сказати... що... я немовби читав переплутаний текст і ніяк не міг уловити, де переставлено речення. Тепер усе стало для мене на свої місця. Все відбувалося саме так, як розповідає він. Я боюся, що ми цього не доведемо — це неможливо довести. Треба було опинитися там, у тому натовпі. Вони взагалі не бачили нас. За винятком кількох найближчих, певна річ, але саме ті, які мене оточили, не піддалися загальній паніці — я сказав би, зовсім навпаки: мій вигляд їх навіть трохи отверезив, бо поки вони дивилися на мене, це були дуже здивовані, надзвичайно вражені жителі планети, які побачили невідомих істот. Вони зовсім не збиралися зробити мені щось погане

— я навіть пригадую, що допомагали мені вибратися з тлуму, наскільки це, звичайно, було можливо.

— А якщо цей натовп хтось нацькував на вас, якщо він виконував тільки роль нагонича? — припустив Інженер.

Хімік заперечливо похитав головою:

— Там нічого такого не було — жодних обертових дисків, ніякої озброєної охорони, ніякої організації — був цілковитий хаос, і нічого більше. Так, — додав він, — я справді дивуюся, що тільки тепер зрозумів це! Ті, які бачили мене зблизька, немовби потроху отямлювались, а як навіжено поводитися всі інші!

— Якщо все було так, як ви кажете, — озвався Координатор, — то це означає дивний збіг обставин: чому вогні погасли саме в той момент, коли ми туди приїхали?

— Ага, теорія ймовірності, — усміхнувся Лікар і голосніше додав: — Я не бачу в цьому нічого незвичайного і висловлюю не позбавлене підстав припущення, що такі стани виникають порівняно часто.

— Які стани?

— Всеохоплюючої паніки.

— І що ж її може спричиняти?

— Ну, наприклад, відхилення в процесі розвитку цивілізації планети, — порушив загальне мовчання Кібернетик. — Період регресивного розвитку, скажімо, спрощуючи: цивілізацію роз'їдає щось на зразок... соціального раку...

— Це дуже туманно, — сказав Координатор. — Земля, як ми знаємо, — цілком пересічна планета. На ній були епохи інволюції, цілі цивілізації виникали й занепадали, але, інтегруючи тисячоліття, ми одержуємо картину ускладнення життя та зміцнення засобів його захисту і називаємо це прогресом. Прогрес відбувається на пересічних планетах. Але, згідно із законами великих чисел, є й статистичні відхилення від пересічного, позитивні та негативні. Не треба вдаватися до гіпотез про тимчасову дегенерацію, про рух назад. Можливо, хвороб, що супроводжували виникнення цивілізації, тут було і є значно більше, ніж десь-інде. Можливо, ми з вами сіли саме на зразок «негативного відхилення...».

— Математичний демонізм, — буркнув Інженер.

— Але той завод таки є, — зауважив Фізик.

— Той, перший, я згоден; існування другого — гіпотеза, яку не вдасться довести жодними аргументами.

— Одне слово, потрібна нова експедиція, — сказав Хімік.

— Щодо цього в мене не було ніякісіньких сумнівів.

Інженер роззирнувся довкола. Сонце вже схилилося на захід, тіні на піску видовжувалися. Повіяв легкий вітерець.

— Може, сьогодні?.. — запитав він, дивлячись на Координатора.

— Сьогодні треба було б поїхати хіба що по воду, — сказав той і підвівся. — Дискусія пройшла дуже цікаво, — додав він з таким виразом обличчя, немовби думав про щось зовсім інше, підняв комбінезон і відразу ж кинув його — комбінезон розпікся на сонці. — Я гадаю, — повів далі, — що надвечір прогуляємося на колесах до струмка. Ми не повинні ухилитися від виконання визначеного плану ні за яких умов, хіба що нам загрожуватиме безпосередня небезпека. — Він повернувся до товаришів, які сиділи на піску. Хвильку пильно дивився на них і нарешті повільно мовив: — Мушу вам сказати, що я трохи... неспокійний.

— Чому?

— Мені не подобається, що нам дали спокій після того позавчорашнього візиту. Нас виявили більше ніж добу тому і... нічого. Так не поводитьсь жодне суспільство, на голову якому падає з неба корабель із живими істотами.

— Це певного мірою підтверджувало б моє припущення, — зауважив Кібернетик. — Про «рак», що роз'їдає Едем. Ну, з нашого погляду це було б не найгірше, тільки...

— Що?

— Нічого. Займімося нарешті Захисником. Скинемо з нього ту лавину уламків. Усередині, мабуть, уціліли діуди.

9

Понад дві години довелося попрацювати членам екіпажу, перш ніж вони повиносили з нижнього відсіку частини потрощених автоматів, спресованих, покручених, сплющених до невпізнання запасних деталей, які при ударі вирвалися з кріплень і поховали під собою Захисника. Найбільший тягар підіймали малим важелевим підйомником, а все, що не вдалося протягти в двері, Інженер з Координатором спершу розбирали. Дві броньовані плити, котрі заклинило між башточкою Захисника і ящиками зі свинцевими брусками, які придавили його, вони зрештою порізали електричною дугою, підвівши кабелі з розподільного щита реактора. Кібернетик та Фізик сортували те, що вже було видобуто з купи уламків, які жалібно скреготали. Частини, що не піддавалися ремонту, викидали в брухт. Хімік сортував цей брухт залежно від роду матеріалу. Час від часу, коли треба було винести якийсь дуже масивний елемент конструкції, всі кидали свою роботу й поспішали на допомогу «носильникам». За кілька хвилин до шостої доступ до сплющеного лоба Захисника відкрився настільки, що можна було підіймати його верхній люк.

Кібернетик першим зістрибнув у темне нутро автомата й за хвилину попросив лампу; йому спустили її на кабелі. За хвилину знизу, наче з дна колодязя, долинув його здушений вигук:

— Є! Є! — і на мить із люка висунулася його голова. — Тільки сідай і їдь! Усе устаткування діє!!

— Нічого дивного — адже Захисник для того й створений, щоби багато витримати, — відповів Інженер і весь аж засяяв.

— Любі мої, вже шоста година. Якщо їхати по воду, то це треба зробити зараз, — сказав Координатор. — У Кібернетика й Інженера роботи по горло, і, я гадаю, поїдуть ті самі, що й учора.

— Я не згоден!

— Ти ж сам розумієш... — почав Координатор, але Інженер не дав йому докінчити:

— Ти можеш те, що і я. Сьогодні в ракеті залишишся ти.

Вони засперечалися. Нарешті Координатор поступився. Експедицію склали Інженер, Фізик та Лікар. Останнього вмовити не

вдалося — він наполог на своєму.

— Адже й справді невідомо, де небезпечніше, — тут чи там, якщо це для тебе так важливо, — сказав він нарешті, роздратований Інженеровим натиском, і піднявся сталевим трапом.

— Каністри вже на багажнику, — сказав Координатор. — До струмка не більш як двадцять кілометрів. Наберете води — і відразу ж назад, добре?

— Якщо вдасться, ми змотаємося туди ще раз, — сказав Інженер. — Тоді в нас буде вже чотириста літрів.

— Ну, це ми ще побачимо, чи вдасться поїхати вдруге.

Хімік та Кібернетик хотіли вийти за ними, але Інженер заступив їм дорогу:

— Ні, тільки без проводжання, прощання — це не має жодного сенсу. Бувайте. Одному все одно треба бути нагорі, от хай він і їде з нами.

— Це якраз я, — сказав Хімік. — Ти ж бачиш, що я безробітний.

Сонце вже торкалося лінії заходу. Перевіривши підвіску, люфт керма й запас ізотопної суміші, Інженер сів попереду. Тільки-но Лікар піднявся в машину, дуплекс, який лежав під ракетою, устав і, випроставшись на весь зріст, почала пасти до них. Всюдихід рушив. Величезне створіння застогнало й кинулося за ним зі швидкістю, яка приголомшила Хіміка. Лікар щось крикнув Інженерові, й той зупинив машину.

— Ну, чого ти хочеш? — буркнув Інженер. — Не братимемо ж ми його із собою!

Збентежений Лікар безпорадно дивився на велетня.

— Замкни його в ракеті. Він піде за тобою, — порадив Інженер.

— Або усипи його, — кинув Фізик. — Бо якщо він поженеться за нами, то може привабити ще когось.

Це переконало Лікаря. Всюдихід повільно під'їхав до ракети, дуплекс подався за ним своїми дивними стрибками, потім Лікар насилу затагнув велетня в тунель. Повернувся він хвилин через п'ятнадцять, лихий та знервований, і повідомив товаришів:

— Я замкнув його в тамбурі перев'язочної. Там нема скла ні якихось гострих предметів. Але боюся, що він наробить гвалту.

— Ну, ну, — промимрив Інженер. — Не будь смішним.

Лікар хотів відповісти, може, навіть щось гостре, але стримався. Всюдихід знову рушив і великою дугою об'їхав ракету. Хімік махав їм

услід рукою, навіть коли уже не бачив нічого, крім високого розвіяного плюмажу куряви. Потім він почав розмірено походжати поблизу неглибокого окопчика, в якому стояв випромінювач.

Ходив так майже дві години, коли серед струнких «чаш», що відкидали довгі тіні, закуріла хмарка пилюки. Яйцеподібний, розбухлий червоний сонячний диск щойно торкнувся лінії обрію, на півночі синів приплив хмар, звичного холоду, який насувався о цій порі, не відчувалося — все ще стояла задуха.

Хімік вибіг із тіні ракети й побачив всюдихід, який підстрибував на борознах, прокладених обертовими дисками. Машина ще не встигла зупинитися, а він уже був біля неї. Йому не довелося розпитувати про результати вилазки — всюдихід важко сидів на сплющених шинах, у всіх каністрах хлюпалася вода, навіть на вільному сидінні стояв повний бідон.

— Ну, як з'їздили? — запитав Хімік.

Інженер зняв темні окуляри й хустинкою витер з обличчя піт та пилюку.

— Із величезним задоволенням, — відповів він.

— Нікого не зустріли?

— Як звичайно, колеса, але ми обминули їх здалеку — поїхали по другий бік гаю, того, де ями, пам'ятаєш? Там майже нема борозен. Щоправда, довелося трохи поморочитися, поки наповнили каністри. Не зашкодив би якийсь насосик.

— Хочемо поїхати ще раз, — озвався Фізик.

— Спершу треба перелити воду.

— Не варто, — махнув рукою Фізик, — тут лежить стільки порожніх бідонів і каністр, візьмемо інші, а потім переллємо все за одним заходом, а?

Він презирнувся з Інженером, немовби вони щось задумали. Хімік цього не помітив, його тільки трохи здивував такий поспіх. Кваплячись, мов на пожежу, вони вивантажили каністри й тільки-но кинули на багажник порожні — їх було не так уже й багато, — відразу ж сіли і рвонули з місця, здіймаючи клуби куряви. Її стіна ще осідала на рівнині, червоніючи в променях призахідного сонця, коли з тунелю вийшов Координатор.

— Ще не повернулися? — запитав він.

— Уже були, взяли порожні каністри й бідони і поїхали ще раз.

Координатор радше здивувався, ніж розсердився:

— Як це — ще раз?

Він сказав, що зараз змінить Хіміка, й спустився у корабель, щоб повідомити новину Кібернетикові, який вовтузився біля універсального автомата, але з тим важко було розмовляти. У роті в нього стирчало близько двох десятків транзисторів, він випльовував їх у долоню, мов кісточки; кількасот видобутих із порцелітових нутроців проводів Кібернетик обвив собі довкола шиї і приєднував їх з такою швидкістю, що тільки пальці миготіли. Іноді він застигав і добру хвилину аж наче в якомусь заціпенінні вдивлявся у велику схему, що висіла перед його носом.

Координатор повернувся на поверхню, змінив Хіміка, який пішов готувати для всіх вечерю, і, сидячи біля випромінювача, коротав час, роблячи нотатки щодо реалізації на берегах монтажної книги, котру розпочав Інженер.

Вони два дні крутили мізками, куди подіти дев'яносто тисяч літрів радіоактивної води, що залила весь відсік над вантажним люком. Це було одне з тих зачарованих кіл, з якого, здавалося, не було виходу й на яке вони без кінця наштовхувалися — щоб очистити цю воду, треба було запустити фільтри, а дістатися до кабелю, який їх живив, можна було тільки через залитий водою відсік. На кораблі був навіть водолазний скафандр, але він не захищав від випромінювання. Пристосовувати його спеціально й покривати свинцем не мало сенсу — розумніше було почекати, коли запуснені автомати зможуть зануритися під воду.

Координатор сидів під кормою ракети, на якій з настанням темряви регулярно спалахував проблісковий ліхтар, і якомога швидше намагався записати те, що спадало йому на думку, бо світло горіло лише по три секунди. Потім він сам сміявся, розглядаючи свої карлючки. Коли глянув на годинник, була вже майже десята.

Він устав і почав ходити туди-сюди, виглядаючи вогні всюдихода, але нічого не бачив — заважав проблісковий ліхтар. Тоді трохи віддалився в той бік, звідки мала з'явитися машина.

Залишившись у темряві, Координатор за звичкою звів очі на зірки: там круто злітав у нескінченність Чумацький Шлях. Від Скорпіона перевів погляд ліворуч і здивовано зупинився — найяскравіші зірки Козерога ледь виднілися, тонучи в блідому полум'ї, немовби

Чумацький Шлях раптом розширився й проковтнув їх — а вони ж були далеко поза його межами. Раптом Координатор усе зрозумів. Це була заграва, саме там, над східним обрієм. Серце його забилося повільно й сильно. До горла підкотився клубок, але відразу ж пропав. Зціпивши зуби, Координатор рушив далі. Заграва була білувата, низька й нерівномірно пригасала, щоб через якийсь час спалахнути кілька разів підряд. Він заплющив очі й із неймовірним напруженням услухався в тишу, проте чув тільки шум власної крові у вухах. Тепер сузір'їв майже не було видно; Координатор непорушно застиг на місці, вдивляючись у небосхил, який наливався каламутним світінням.

Спершу хотів повернутися до ракети й викликати нагору товаришів — вони могли б піти з випромінювачем до струмка. Пішки це зайняло б у них щонайменше три години. Крім всюдихода, мали невеликий вертоліт, однак його заклинило у відсіку між ящиками, залитому водою: стирчала тільки верхівка, гвинт під час аварії потрощився на шматки, кабіна була, мабуть, не в кращому стані. Щоправда, в них залишався ще Захисник. Координатор подумав, що вони можуть сісти в нього, дистанційно відчинити вантажний люк — його привод умикався в машинному відділенні — й проїхати крізь воду, яка зрештою вилетється, тільки-но відчиниться люк. У Захиснику радіація їм не загрожувала б. Та не був певен, чи люк узагалі відчиниться, не кажучи вже про те, що робити потім — увесь ґрунт довкола ракети обернувся б на велику радіоактивну пляму. І все ж таки: якби знаття, що люк відчиниться...

Координатор сказав собі, що зачекає ще десять хвилин; якщо до того часу не побачить вогнів всюдихода, доведеться їхати. Було тринадцять хвилин на одинадцять. Опустив руку з годинником. Заграва, — так, він не помилявся, — поволі сунула вздовж обрію, доходила вже до Альфи Фенікса; вгорі рожевувата, внизу каламутно-біла смуга повзла на північ. Він знову глянув на циферблат годинника. Залишалося ще чотири хвилини, коли раптом побачив світло фар.

Спочатку на обрії заблимав вогник, затремтіла зірочка, потім світло роздвоїлося, застрибало вгору та вниз і нарешті почало сліпити дедалі сильніше — Координатор уже чув гучне шурхотіння коліс. Всюдихід їхав швидко, але на втечу це не скидалося — Координатор знав, що з нього можна витиснути більше, і те, що вони не дуже поспішали,

остаточно його заспокоїло. Як звичайно буває в таких випадках, він відчув приплив гніву.

Сам того не помічаючи, віддалився від ракети кроків на триста, якщо не більше. Всюдихід різко загальмував, і Лікар крикнув:

— Сідай!

Координатор підбіг, стрибнув боком на вільне сидіння, відсовуючи бідон, і відчув, що він порожній. Глянув на товаришів — зовні все було наче гаразд. Він нахилився вперед, торкнувся ствола випромінювача — ствол був холодний.

На його німе запитання фізик відповів поглядом, який ні про що не говорив. Мовчки під'їхали до ракети. Інженер різко розвернувся, відцентрова сила втиснула Координатора в сидіння, порожні каністри задеренчали, і машина зупинилася біля входу до тунелю.

— Що, струмок пересох? — запитав він байдужим тоном.

— Ми не змогли набрати води, — відповів Інженер і на рухомому сидінні обернувся до нього. — Нам не вдалося доїхати до струмка. — І показав рукою на схід.

Ніхто не виходив із машини. Координатор запитливо поглядав то на Фізика, то на Інженера.

— Ми ще першого разу помітили: там щось змінилося, — озвався Фізик. — Але не знали, що саме, й хотіли пересвідчитися.

— А якби ви не повернулися, то яка б користь була нам від такої вашої передбачливості? — кинув Координатор, уже не приховуючи люті. — Ну, давайте, викладайте все зразу, а не по чайній ложечці!

— Вони там щось роблять уздовж струмка, перед ним і за ним, довкола пагорбків, у всіх улоговинах, уздовж великих борозен, упродовж кілометрів, — повідомив Лікар.

Інженер кивнув головою:

— Першого разу, коли ще було видно, ми помітили тільки хороводи цих велетенських дзиг — вони рухалися строем у формі літери V і викидали ґрунт, немовби копали траншеї. Як слід ми розгледіли їх тільки дорогою назад, з вершини пагорба, і вони мені не сподобалися.

— А що саме тобі в них не сподобалося? — м'яко запитав Координатор.

— Те, що вони трикутні й вершина кожного трикутника наділена в наш бік.

— Здорово! І, не сказавши про це нікому ні словечка, ви поїхали туди ще раз? Ти знаєш, як називається така поведінка?

— Може, ми й справді зробили дурницю, — сказав Інженер, — більше того, я навіть певен, що зробили її, але ми подумали, що коли почнемо тут радитися, чи їхати нам удруге, знову виникнуть суперечки, хто повинен наражати на небезпеку своє дорогоцінне життя і так далі, — й вирішили впоратися з цим швидко самі. Я розраховував на те, що вони з настанням сутінок змушені будуть якось освітити те місце робіт.

— Вони вас не помітили?

— Я майже певен, що ні. В усякому разі, жодних ознак цього я не бачив — на нас ніхто не напав.

— Як ви їхали цього разу?

— Майже весь час вершинами пагорбів, точніше, не самими вершинами, а трохи нижче, щоб вони не могли побачити нас на тлі неба. Певна річ, без вогнів. Через те ми так довго не верталися.

— Отже, ви взагалі не збиралися набирати води у каністри, а взяли їх тільки для того, щоби збити з пантелику Хіміка?

— Ні, це не так, — утрутився в розмову Лікар.

Вони все ще сиділи у всюдиході, їх то освітлювали спалахи пробліскового ліхтаря, то знову огортала темрява.

— Ми хотіли під'їхати до струмка значно далі, з протилежного боку, однак нам це не вдалося.

— Чому?

— Бо вони й там ведуть такі самі роботи. Тепер, тобто з настанням темряви, заливають у траншеї якусь світлу рідину — вона давала стільки світла, що нам усе було прекрасно видно.

Координатор глянув на Інженера:

— Що б це могло означати?

Той знизав плечима:

— Можливо, вони роблять якісь відливки. Хоча, як на розплавлений метал, та речовина була надто рідка.

— Чим вони її привозили?

— Нічим. Щось клали уздовж борозен; можливо, то був трубопровід, але з певністю сказати цього не можу.

— Рідкий метал нагнітали трубопроводом?!

— Кажу тобі, що бачив це у темряві, в бінокль, при дуже поганому освітленні — центр кожної траншеї світиться, мов ртутний пальник, а довкола все тоне в темряві. А втім, ми ні разу не під'їжджали до них ближче, ніж на сімсот метрів.

Проблисковий ліхтар погас, і вони кілька хвилин сиділи, не бачачи один одного; потім ліхтар спалахнув знову.

— Гадаю, його треба зняти, — сказав, підводячи очі, Координатор. — І то негайно.

Ліхтар знову блиснув, і всі побачили Хіміка, який вилазив із тунелю.

— Що там? — запитав Координатор.

Хімік підбіг до машини, його засипали запитаннями, а Інженер тим часом спустився у машинне відділення і вимкнув струм. Ліхтар блиснув востаннє, і все довкола поринуло в п'ятьму. Заграва на обрії, здавалося, розгорілася ще яскравіше. Тепер вона змістилася на південь.

— Їх там тьма-тьменна, — сказав Інженер, який знову повернувся нагору й стояв біля ракети, обличчям до заграви.

— Тих великих дзиг?

— Ні, дуплексів. На тлі того світлого тіста ми бачили їхні силуети — вони дуже поспішали, очевидячки, ця маса, холонучи, густішає. Вони обкладали її якимись ґратками ззаду і з боків. Передня частина, тобто бік, повернений до нас, залишився відкритим.

— Ну й що ж далі? Так і сидітимемо, склавши руки?.. — збуджено заговорив Хімік.

— Та ні, — відповів Координатор. — Зараз заходимося перевіряти всі системи Захисника.

Вони хвильку помовчали, дивлячись на заграву, яка кілька разів яскраво спалахнула.

— Хочеш спустити воду? — понуро запитав Інженер.

— Поки в цьому нема нагальної потреби, то ні. Я вже думав про це. Спробуємо відчинити люк. Якщо контрольки покажуть, що механізм замка діє, зачинимо люк знову і будемо просто чекати. Кришка відійде на якихось кілька міліметрів, у гіршому разі вниз вилетіть кілька десятків літрів води. Така маленька радіоактивна пляма — не проблема, ми дамо з нею раду. Зате знатимемо, що будь-якої хвилини можемо виїхати в Захиснику назовні й мати свободу маневру.

— А в найгіршому разі пляма залишиться, але вже від нас, — зауважив Хімік. — Цікаво, що тобі дадуть ці експерименти, якщо атака буде атомна?

— Кераміт витримує до трьохсот метрів від епіцентру.

— А якщо вибух станеться за сто метрів?

— Захисник витримає його й за сто метрів, — відповів Координатор.

— Укопаний у ґрунт, — уточнив Фізик.

— Ну то й що? Якщо треба буде, то вкопаємо.

— Якщо вибух станеться навіть за чотириста метрів, люк заплавиться від високої температури і назовні нам не вийти! Ми зваримося там, як раки!

— Усе це марні балачки. Поки що бомби не падають. А втім, признаймося нарешті самі собі, хай йому біс: ракету ми не покинемо. Цікаво, з чого ти збудуєш іншу, якщо її знищать?

Після цих Інженерових слів усі замовкли.

— Стривайте, — зметикував раптом Фізик, — адже Захисник некомплектний! Кібернетик вийняв з нього діоди.

— Тільки з автомата наведення. Але можна цілитися без автомата. А втім, ти й сам це знаєш: якщо стріляти антипротонами, то не біда, якщо й схибиш — результат буде той самий...

— Послухайте... я хотів запитати вас про одну річ... — раптом озвався Лікар.

Усі обернулися до нього.

— Про що саме?

— Нічого особливого, я хотів тільки запитати, що робить дуплекс...

Після секунди мовчанки вибухнув гучний регіт.

— Та ти просто молодець! — вигукнув Інженер.

Настрій у всіх одразу ж поліпшився, немовби небезпека раптом минула.

— Спить, — відповів Координатор. — Принаймні, спав перед восьмою, коли я до нього зазірав...

— Дуплекс узагалі може майже весь час спати, — сказав Лікар і поцікавився: — А він щось їв?

— У нас нічого не хоче їсти. Навіть не знаю, що він їсть. До того, що я йому підсовував, він навіть не доторкнувся.

— Так, у кожного свої клопоти, — зітхнув Інженер. І всміхнувся в темряві.

— Увага! — пролунав голос із тунелю. — Увага! Увага!!!

Усі різко обернулися. З тунелю вилізла велика темна постать, м'яко дзенькнула й зупинилася. За нею з'явився Кібернетик із засвіченим ліхтариком на грудях.

— Наш перший універсальний! — відрекомендував він тріумфальним голосом.

— У чому річ?.. — через секунду запитав Кібернетик, по черзі оглядаючи освітлені обличчя товаришів. — Що сталося?

— Поки що нічого, — відповів Хімік. — Але може статися — навіть таке, що важко уявити.

— Тобто як?.. У нас же є автомат... — безпорадно промимрив Кібернетик.

— Так? Ну, то скажи йому, що він уже може починати.

— Що?

— Копати могили!!!

Вигукнувши ці слова, Хімік розштовхав усіх і швидко зник у темряві. Координатор хвилину постояв, дивлячись йому вслід, а потім рушив за ним.

— Що з ним сталося? — запитав приголомшений Кібернетик, який нічого не міг зрозуміти.

— Шок, — коротко пояснив Інженер. — Там, у тих долинах на сході, проти нас щось готують. Ми виявили це під час вилазки. Імовірно, на нас нападуть, але невідомо як.

— Нападуть?

Кібернетик усе ще перебував під враженням свого успіху, і те, що говорив Інженер, здавалося, зовсім не доходило до його свідомості. Він розширеними очима дивився на тих, які стояли довкола, потім обернувся до рівнини. На тлі блідо-сріблястої заграви виднілися дві постаті, котрі повільно поверталися до них. Кібернетик обернувся — піднімаючись над людьми, поруч стояв автомат, непорушний, наче висічений зі скелі.

— Треба щось робити... — прошепотів він, ніби сам до себе.

— Ми хочемо активувати Захисника, — сказав Фізик. — Чи це щось допоможе, чи ні, — невідомо, в усякому разі, треба братися до роботи. Скажи Координаторові, нехай пришле до нас Хіміка — ми

вирушаємо вниз. Будемо ремонтувати фільтри. Автомат під'єднає кабель. Ходімо, — кивнув він Кібернетикові. — Нема нічого гіршого, як чекати, склавши руки.

Вони спустилися до тунелю. Автомат кілька секунд постояв, а тоді раптом повернувся на місці й рушив слідом за ними.

— Дивись, Кібернетик уже налагодив з ним зворотний зв'язок, — не без здивування в голосі сказав Інженер Лікареві. — Це нам зараз дуже до речі, — додав він, — пошлемо Чорного під воду. Коли він зануриться, йому не можна буде подавати команди голосом.

— А як? По радіо? — запитав Лікар неухважно, мовби тільки для того, щоб не припиняти розмови.

Він стежив за темними постатями на тлі заграви — вони знову повернули в бік рівнини. Це схоже було на нічну прогулянку під зорями.

— Мікропередавачем, ти ж знаєш... — почав Інженер. Простежив за Лікаревим поглядом і провадив далі тим самим тоном: — Він уже був певен, що нам вдасться...

— Так, — кивнув головою Лікар. — Через те так заперечував проти того, щоб покинути Едем, мовляв, надто рано...

— Нічого страшного... — Інженер обернувся обличчям до лазу в тунель. — Я його знаю. У нього все мине, якщо почнеться...

— Так, тоді все мине, — погодився Лікар, ідучи слідом за ним.

Інженер, сповільнивши ходу, намагався зазирнути Лікареві у вічі, щоб пересвідчитися, чи той не глузує, але не побачив нічого — в тунелі було надто темно.

Хвилин через п'ятнадцять Координатор та Хімік теж спустилися в ракету. Перед початком робіт вислали нагору Чорного, який насипав довкола виходу з тунелю двометровий вал, утрамбував його й укріпив, а потім зніс униз залишені на поверхні речі. Крім окопаного випромінювача, там залишився тільки всюдихід. Шкода було гаяти час на його розбирання, а для автомата знайшли іншу роботу.

Опівночі всі енергійно взялися до праці. Кібернетик перевіряв усе внутрішнє устаткування Захисника, Фізик й Інженер регулювали радіаційно-фільтрувальну установку, а Координатор у захисному костюмі стояв над колодязем нижнього ярусу машинного відділення, на дно якого пірнув автомат, щоби працювати під двометровою товщею води біля розгалуження кабелів.

Виявилося, що навіть після ремонту пропускна спроможність фільтрів зменшилася внаслідок того, що вийшли з ладу кілька секцій; становище сяк-так вирівнялося після прискорення циркуляції води. Її очищали у примітивних умовах. Хімік вимірював ступінь радіоактивного зараження, що десять хвилин беручи проби для аналізу, бо автоматичний індикатор не працював, а його ремонт забрав би багато часу, якого в них було і так обмаль.

О третій годині, над ранком, усю воду було практично очищено. Цистерна, з якої вона витекла, тріснула в трьох місцях — інерція кинула її на лежачах уперед і вдарила торцем в один із головних шпангоутів броні. Замість того, щоб заварювати пробоїну, для швидкості воду просто перепомпували у верхню, порожню цистерну — за нормальних умов такий асиметричний розподіл вантажу був би неможливий, але ракету поки що не лаштували в дорогу. Після того як відпомпували воду, нижній відсік продули стисненим повітрям. На стінах залишився шар радіоактивного осаду, проте на нього махнули рукою — поки що ніхто не збирався туди заходити. Взялися до найважливішого — відчиняти вантажний люк. Контрольні лампочки показували повну справність його замкового механізму, однак при першій спробі він не захотів піддатися. Хвильку розмірковували над тим, чи не підвищити тиск у гідравлічній системі, проте Інженер вирішив, що краще буде оглянути люк іззовні, і всі піднялися на поверхню.

Дістатися до люка було нелегко — він містився у нижній частині корпусу ракети, тобто більш як за чотири метри над поверхнею планети. З металевих уламків нашвидку збудували риштування; автомат зварив незграбний, але міцний поміст; при світлі ліхтариків та прожектора почали оглядати люк.

Небо на сході посіріло, заграви вже не було видно, зорі повільно блідли, й по плитах керамічної обшивки корпусу стікали великі краплі роси.

— Цікаво, — сказав Фізик, — механізм справний, кришка наче новенька й має тільки один невеличкий дефект — не відчиняється.

— Я не люблю чудес, — підтримав його Кібернетик, ударивши ручкою напилка по металу.

Інженер не сказав ні слова. Він ледве стримував лють.

— Стійте, — раптом озвався Координатор, — а може, спробуємо давнім, випробуваним упродовж багатьох поколінь методом? — І підняв восьмикілограмовий молот, що лежав біля його ніг на риштуванні.

— Можна обстукати край люка, але тільки раз, — хвилину повагавшись, погодився Інженер. Він не любив подібних «методів».

Координатор скоса позирнув на чорний автомат, який кутаючись статуєю вимальовувався в сірому світлі світанку й підтримував грудьми поміст, зважив у руках молот, не дуже сильно розмахнувся і вдарив. Він бив рівномірно, раз за разом, броня відповідала густим, коротким звуком, кожен удар лягав на кілька сантиметрів далі, йому незручно було бити знизу вгору, але іншого варіанта не мав. Нараз у серії розмірених звуків щось змінилося — почувся новий — басовитий стогін, немовби під ними відгукнувся ґрунт. Молот повис у Координаторових руках. Угорі протяжно наростав свист, потім ударив тупий гуркіт, риштування конвульсивно задрижало.

— Униз! — крикнув Фізик.

Усіх наче вітром здуло з риштування; автомат навіть не поворухнувся. Надворі вже майже розвиднилося. Рівнина й небо були попелястого кольору. Новий буркотливий стогін, пронизливий свист, здавалося, накривають людей, — усе ще стоячи під захистом величезного корпусу ракети, вони інстинктивно зіщулилися, втягнули голови у плечі. За кількасот метрів від них ґрунт злетів вертикальним гейзером, але супровідний звук виявився на диво слабким, приглушеним.

Люди кинулися до тунелю. Автомат подався слідом за ними. Координатор й Інженер затрималися під захистом бруствера. Весь обрій на сході ревів глибинними громами, гуркіт котився рівниною, свист дужчав, набирав сили, і в ньому вже не можна було розрізнити окремих нот, небо співало органом, здавалося, зграї невидимих надзвукових літаків пікірували прямо на них, усе передпілля вибухало короткими бризками піску, ґрунту, фонтани здавалися майже чорними на свинцевому тлі неба, поверхня раз за разом здригалася, з бруствера скочувалися дрібні грудочки й падали на дно тунелю.

— Цілком нормальна цивілізація, — долинув до них Фізиків голос із глибини тунелю. — Правда ж?

— Увесь час то перельоти, то недольоти, — промимрив Інженер.

Координатор його не почув, бо повітря вило без упину, фонтани піску бризкали навсібіч, проте до ракети не наближались. Інженер і Координатор, занурені по плечі в ґрунт, постояли так кілька довгих хвилин, однак нічого не змінилося. Громові перекоти на обрії злилися в протяжний, басовитий, майже незмінний гуркіт, але вибухів більше не було чути: снаряди лягали майже безгучно, ґрунт, викинутий вибухом, повільно опадав. Нарешті зовсім розвиднілося, й Інженер з Координатором виразно побачили в точках попадань невеличкі горбики, схожі на кротовини.

— Принесіть бінокль! — гукнув Координатор у тунель.

Через хвилину він уже тримав бінокль. Нічого не казав Інженерові, тільки дедалі дужче дивувався. Спершу думав, що артилерія тільки пристрілюється, але снаряди весь час лягали на однаковій відстані. Він водив біноклем довкола й бачив з усіх боків фонтани вибухів — то ближче, то далі, однак жоден із них не наблизився до ракети навіть на двісті метрів.

— Ну що там?! Не атомні, га?! — долинув до нього приглушений крик із тунелю.

— Ні! Спокійно! — відповів він, напружуючи голос.

Інженер нахилився майже до вуха:

— Бачиш? Увесь час промахи!!

— Бачу!!

— Нас оточують з усіх боків!!!

Координатор знову кивнув головою. Тепер Інженер розглядав у бінокль передпілля.

Ось-ось мало зійти сонце. Небо, бліде, наче вимите, наливалось водянистою блакиттю. На рівнині не ворушилося ніщо, крім плюмажів улучань, які кущистим кільцем, що миттю розсипалося й одразу ж виникало знову, ніби химерний миготливий живопліт, оточували ракету і пагорб, у якому вона стирчала.

Координатор раптом відважився і виповз із тунелю, трьома стрибками опинився на вершині пагорба й, упавши ниць, глянув у протилежний від ракети бік. Картина була така сама: видовжена дуга попадань виростала кущами димучих вибухів.

Хтось гучно гепнувся поруч нього на висохлий ґрунт. Це був Інженер. Вони лежали бік у бік, спостерігаючи за тим, що діялося довкола, і вже майже не чули невпинного грому, який накочувався

залізними хвилями з боку обрію, іноді немовби віддаляючись — звук відносило вітром, котрий розбудили перші промені сонця.

— Це зовсім не промахи! — крикнув Інженер.

— А що?!

— Не знаю. Почекаємо...

— Вертаймось у ракету!

Вони збігли схилом униз; хоча снаряди й не падали близько, бігти під супровід їхнього пронизливого виття та свисту було не дуже приємно. Один за одним вони зістрибнули в тунель і, залишивши в ньому автомат, подалися всередину корабля, покликавши із собою товаришів. До бібліотеки, куди вони увійшли, гуркіт долинав слабо, навіть здригання ґрунту майже не відчувалося.

— Як це зрозуміти? Вони хочуть так нас і тримати? Заморити голодом? — здивовано запитав Фізик, коли вони розповіли про все, що встигли побачити.

— Чорти їх батька знають. Я дуже хотів би побачити зблизька такий снаряд, — сказав Інженер. — Якщо вони зроблять перерву, варто було би збігати.

— Автомат збігає, — холодно відповів Координатор.

— Автомат?! — майже простогнав Кібернетик.

— Нічого з ним не станеться, не бійся.

Вони відчули дуже слабке, але все ж не таке, як раніше, здригання корпусу й презирнулися.

— Влучили! — крикнув Хімік, підхоплюючись із місця.

— Переносять вогонь?.. — засумнівався Координатор і метнувся в тунель.

Нагорі нічого начебто не змінилося. Обрій ревів, як і до цього, але під кормою ракети на освітленому сонцем піску лежало щось чорне, розбризкане, наче тут щойно тріснув мішок зі шротом. Координатор намагався знайти місце, де дивний снаряд розбився об обшивку, однак на кераміті не було ніякісінького сліду. Перш ніж ті, котрі стояли позаду, встигли його затримати, він бігцем кинувся до корми й почав обома руками запихати в порожній футляр від бінокля осколки. Вони були ще теплі.

Координатор повернувся зі здобиччю, і всі зразу накинулися на нього, а найголосніше Хімік:

— Ти збожеволів! Що, як воно радіоактивне?!

Усі бігцем вернулися до бібліотеки. Виявилось, що осколки не радіоактивні. Лічильник імпульсів, який вони піднесли до них, мовчав. Вигляд в осколків був незвичайний: ані сліду броні чи якоїсь іншої товстої оболонки снаряда — просто безліч надзвичайно дрібних грудочок, що під пальцями розсипалися на грубозернисті металеві ошурки з маслянистим полиском.

Фізик подивився на ці ошурки крізь лупу, звів брови, вийняв із шафи мікроскоп, ще раз глянув на них і скрикнув.

— Ну? Що там таке? — товариші трохи не силоміць відтягли його від окуляра мікроскопа.

— Вони посилають нам годинники... — ослабим голосом сказав Хімік, відірвавши око від мікроскопа.

У полі зору лежали розсипані спіралями й ланцюжками десятки та сотні маленьких трубок, ексцентриків, пружинок, погнутих осей. Усі по черзі пересували столик мікроскопа, сипали під об'єктив нові проби й постійно бачили те саме.

— Що ж це може бути? — вигукнув Інженер.

Фізик з розкуйовдженим волоссям бігав по бібліотеці, зупинявся, дивився на товаришів невидючими очима й знову зривався з місця.

— Якийсь нечувано складний механізм — просто щось страхітливе. Тут, — Інженер зважив на долоні жменю металевого порошу, — мабуть, мільярди, якщо не більйони цих триклятих коліщаток!! Ходімо нагору, — несподівано відважився він, — побачимо, що там діється.

Канонада тривала без будь-яких змін. Із того моменту, як автомат заступив на пост, він нарахував тисячу сто дев'ять вибухів.

— Ану спробуймо тепер відчинити люк, — нагадав раптом Хімік, коли вони повернулися в ракету.

Кібернетик сидів над мікроскопом і порцію за порцією розглядав осколки снаряда. Коли до нього зверталися, він не відповідав.

Важко було всидіти отак на місці й нічого не робити, отож усі п'ятеро подалися до машинного відділення. Контрольні лампочки замкового механізму все ще горіли. Інженер ледь торкнувся ручки, і стрілка слухняно здригнулася — кришка люка відійшла. Він одразу ж зачинив її і повідомив:

— Будь-якої хвилини ми можемо виїхати на Захиснику.

— Кришка може зависнути в повітрі, — застеріг його Фізик.

— Не страшно, до поверхні залишиться щонайбільше півтора метра. Для Захисника це дрібниця. Подолає.

Однак поки що не було доконечної потреби залишати корабель, і вони знову повернулися до бібліотеки. Кібернетик усе ще корпів над мікроскопом. Здавалося, перебував у якомусь трансі.

— Залиште його — може, ще щось побачить, — сказав Лікар. — А тепер... нам треба чимось зайнятися. Пропоную ремонтувати корабель...

Усі повільно підвелися з місць. Бо що їм іще залишалося робити? П'ятеро спустилися в рубку, де й досі виднілося ще найбільше слідів руйнувань. З пультом управління довелося добряче-таки поморочитися: тут потрібна була точна, майже ювелірна робота, кожен ланцюг перевіряли спершу вимкненим, потім під напругою. Координатор раз по раз підіймався нагору й мовчки повертався назад, його вже ніхто ні про що не запитував. У рубці, що на п'ятнадцять метрів заглибилася в ґрунт, відчувалася легка вібрація.

Так минув полудень. Робота, не зважаючи ні на що, посувалася вперед. Вона би пішла ще швидше за допомогою автомата, однак оголювати спостережний пункт було небезпечно. До першої години автомат нарахував понад вісім тисяч вибухів.

Хоча ніхто не був голодний, приготували обід і поїли, — щоби зберегти сили й здоров'я, як сказав Лікар. Тепер із цим клопоту було вже мало — посуд мити не доводилося, його просто кидали в пащу посудомийної машини. О другій годині дванадцять хвилин вібрація раптом припинилася. Всі відразу облишили роботу й вибігли на поверхню. Сонце затуляла хмарка, перед ними лежала золотиста рівнина, дрібненький пил, збитий вибухами, осідав, панувала мертва тиша.

— Кінець?.. — невпевнено запитав Фізик.

Голос його прозвучав напрочуд гучно — за ці кілька годин вони звикли до безнастанного гуркоту.

Останній вибух, зареєстрований автоматом, мав порядковий номер десять тисяч шістсот чотири.

Люди повільно вийшли з тунелю. Ніде нічого. Тиша. На відстані від двохсот з лишком до трьохсот метрів довкола ракети тягнулася смуга переораного, перемеленого ґрунту, подекуди окремі вирви зливалися в суцільні провалини.

Лікар видерся на бруствер.

— Ще ні, — зупинив його Інженер. — Почекаємо.

— Скільки?

— Хоча б півгодини, а ліпше годину.

— Детонатори сповільненої дії? Але ж там нема вибухових зарядів!

— Невідомо.

Хмара сповзла із сонця, посвітлішало. Люди стояли й роздивлялися на всі боки — вітер майже вщух, робилося дедалі гарячіше. Координатор першим почув якийсь шелест.

— Що це? — прошепотів він.

Вуха нашорошили всі. Їм теж здалося, ніби вони щось чують.

Шелест був такий, немовби вітер ворухив листям кукурудзи. Але довкола, скільки сягало око, не було ні кущів, ні листя — нічого, крім кільця перекопаного піску. Повітря було мертво, гаряче, далеко над пагорбами тремтіло марево. Шелест не припинявся.

— Це звідти?..

— Так.

Вони говорили пошепки. Тепер шелест долинав рівномірно з усіх боків.

— А може, це пересипається пісок?..

— Вітру зовсім нема... — тихо сказав Хімік.

— Ні, це не вітер. Це там, де снаряди...

— Я піду іуди.

— Ти що, збожеволів? А якщо в них дистанційні детонатори?

Хімік зблід. Він позадкував, немовби хотів зістрибнути в тунель. Проте довкола було так світло, все застигло в такій непорушності — його товариші теж стояли не ворухачись, — що він зціпив зуби, стиснув кулаки й залишився. Шелест, рівномірний, швидкий, долинав з усіх боків. Згорблені, напружені, мов струни, люди закам'яніли й, здавалося, несвідомо очікували удару, — це було в тисячу разів гірше, ніж канонада! Сонце повисло в зеніті, рівниною повільно повзли тіні клубчастих хмар, що громадилися на пласких основах, схожі на білі острови.

На обрії ніщо не ворухилося, скрізь була абсолютна порожнеча — навіть чорні чаші, палички яких перед цим невиразно бовваніли на тлі далеких дюн, — навіть вони зчезли! Люди помітили це лише тепер.

— Дивіться! — крикнув раптом Фізик і випростав перед собою руку.

Але це сталося майже одночасно — і з усіх боків. Можна було озиратися на всі чотири сторони світу, і скрізь вони бачили б одне й те саме.

Зритий вирвами ґрунт здригнувся, сколихнувся. Скрізь, де впали снаряди, з нього виповзало щось лискуче на сонці. Майже рівна, схожа на гребінь лінія блискучих паростків, подекуди в чотири, а подекуди у п'ять і шість рядів. Вони виростали з ґрунту так швидко, що, напруживши зір, можна було майже помітити, як паростки більшають.

Хтось вибіг із тунелю, помчав, мовби не бачачи їх, уперед, до вигнутої лінії дзеркальних вогників. Це був Кібернетик. Усі закричали й кинулися за ним.

— Я знаю! — кричав він. — Знаю!

Він упав навколішки перед склистим багаторяддям паростків. Вони вже на палець стирчали із ґрунту, а біля основи були завтовшки як кулак. Довкола кожного з них легенько ворухився пісок, у глибині щось гарячково тремтіло, ворухилося, працювало. Здавалося, там водночас пересипалися мільярди найдрібніших зернинок.

— Механічні живчики! — вигукнув Кібернетик.

Він намагався руками розкопати ґрунт довкола найближчого паростка. Але в нього нічого не виходило. Пісок був гарячий. Кібернетик відсмикнув руки. Хтось метнувся по лопати, за хвилину всі гарячково заходилися копати; навсібіч полетіли грудки ґрунту. Зблищали розчленовані, довгі, посплутувані, наче коріння, жили дзеркальної маси. Вона була тверда, дзвеніла під ударами лопат, мов метал; коли яма досягла метрової глибини, люди спробували вирвати це дивне утворення, але воно навіть не ворухнулося — так міцно зрослося з іншими.

— Чорний!!! — хор голосів, здавалося, вирвався з одних грудей.

Автомат підбіг; з-під ніг у нього бризнув пісок.

— Вирви це!

Чіпкі захвати зімкнулися на товстих, мов чоловіча рука, дзеркальних жилах. Сталевий торс натужився. Люди побачили, як ступні автомата починають повільно вгрузати в ґрунт. Ледь чутний звук, наче бриніння до краю напруженої, вібруючої струни, долинав із його корпусу. Він випростувався, грузнучи в піску.

— Відпусти!!! — крикнув Інженер.

Чорний важко витягнув з ям ступні й застиг.

Люди теж стояли непорушно. Дзеркальний живопліт сягав уже майже півметрової висоти. Внизу, над самою поверхнею, він поволі наливався темнішим, молочно-голубим кольором, а верх усе ще ріс.

— Ось так, — спокійно сказав Координатор.

— Авжеж.

— Вони хочуть нас замкнути?

Запала коротка мовчанка.

— Як на мене, то це все ж таки дуже примітивно; кінець кінцем ми могли б звідси зараз вийти, — мовив Хімік.

— Покинувши ракету, — відповів Координатор. Їхня розвідка, мабуть, оглянула її як слід! Зверніть увагу — вони пристрілялися майже точно по тій борозні, яку проклали їхні диски!

— А й справді!

— Неорганічні живчики, — сказав Кібернетик. Він уже заспокоївся і обтрушував з рук пісок та глину. — Неорганічні зерна — насіння, розумієте? Вони висадили їх за допомогою своєї артилерії!

— Це не метал, — сказав Хімік. — Метал Чорний зігнув би. Це щось схоже на супраніт чи кераміт зі спеціальною обробкою, яка додає їм міцності.

— Ба ні, це звичайнісінький пісок! — вигукнув Кібернетик. — Не розумієш? Неорганічний метаболізм! За допомогою каталізу вони перетворюють пісок на якусь високомолекулярну похідну кремнію й отримують із неї жили, так само як рослини витягують з надр землі солі.

— Ти думаєш? — засумнівався Хімік і, опустившись навколішки, торкнувся блискучої поверхні. Потім підвів голову й запитав: — А якби вони потрапили на інший вид ґрунту?

— Усе одно пристосувалися б. Я впевнений у цьому. Тому вони такі диявольськи складні: їхнє завдання — утворити якнайтвердішу й найопірнішу субстанцію з усього можливого — з того, що мають у розпорядженні.

— Ну, якщо тільки це, то наш Захисник розгризе. І не поламає собі зубів, — усміхнувся Інженер.

— Хіба вони на нас напали? — тихо спитав Лікар. Усі з подивом глянули на нього.

— А що це, по-твоєму? Не напад?

— Ні. Я б сказав, що це радше спроба захиститися. Вони хочуть нас... ізолювати.

— Ну то й що? Ми повинні сидіти й чекати, поки, як ті черв'яки, не опинимося під ковпаком?

— А навіщо вам Захисник?

Усі завагалися.

— Води в нас уже достатньо. Ракету, ймовірно, вдасться відремонтувати протягом тижня. Ну, щонайбільше за десять днів. Атомні синтезатори почнуть працювати в найближчі кілька годин. Я не думаю, що це ковпак. Імовірніше, висока стіна. Перепона, неподоланна для них, а отже, й для нас. Синтезатори забезпечать нас харчами. Нам від них нічого не треба, а вони... мабуть, вони не могли показати нам наочніше, що не бажають нас тут бачити...

Усі слухали його, насупившись, інженер роззирався. Дзеркальні вістря вже доходили йому до колін, сплітаючись і зростаючись. Шелест тепер став такий гучний, що, здавалося, з-під землі виривається гудіння мешканців сотень невидимих вуликів. Синє коріння на дні ями набрякло, стало товстеним, майже як стовбури дерев.

— Будь ласка, приведи сюди дуплекса, — несподівано попросив Координатор Лікаря.

Той удав, що недочув.

— Зараз? Сюди? Навіщо?

— Не знаю. Тобто... хочу, щоб ти його привів. Можеш?

Лікар, кивнувши головою, пішов. Решта мовчки стояли під сонцем. За хвилину в отворі тунелю з'явився Лікар. Голий велетень насилу виповз слідом за ним і перестрибнув через вал; він здавався жвавим і начебто задоволеним — тримався поряд із Лікарем і тихо булькав. Нараз його пласке личко застигло, блакитне око непорушно втупилося просто себе. Він засопів. Повернувся всім корпусом. Пронизливо заквилив. Великими стрибками наблизився до дзеркальної загорожі, немовби хотів на неї накинутися, незграбно підстрибуючи, помчав уздовж неї, оббіг усе кільце, безперервно квилячи й видаючи дивний скрипучий кашель, а відтак метнувся до Лікаря й почав смикати вузлуватими пальчиками комбінезон у нього на грудях, дряпав еластичний матеріал, зазираючи у вічі; з нього лився піт, він штовхнув

Лікаря, відскочив, повернувся, раптом ще раз озирнувся, з неприємним звуком втягнув маленький торс у великий і кинувся до чорного отвору тунелю.

Люди ще секунду бачили його сплющені ступні, які посмикувалися, коли він заповзав досередини. Усі довго мовчали.

— Ти сподівався цього? — запитав Лікар Координатора.

— Ні... не знаю. Справді. Я тільки думав, що... можливо... це йому знайоме. Я чекав якоїсь реакції. Навіть незрозумілої для нас. Але такої — ні...

— По-твоєму, вона для нас зрозуміла? — промимрив Фізик.

— У певному розумінні — так, — відповів Лікар. — Він це знає. Або, принаймні, знає щось подібне — і боїться. Для нього це якесь страшне, мабуть, смертельно небезпечне явище.

— Екзекуція... modo Едем? — тихо підказав Хімік.

— Не знаю. У всякому разі, це означало б, що вони використовують такі «живі стіни» не лише проти інопланетян. А втім, їх можна садити й без артилерії.

— А може, він боїться всього, що блищить? — озвався Фізик. — Проста асоціація. Це пояснило б також історію з тим дзеркальним поясом.

— Ні, я показував йому дзеркало, і він не тільки не злякався, а й навіть не зацікавився ним, — похитав головою Лікар.

— Отже, він не такий уже й дурний чи недорозвинений, — зауважив Фізик, стоячи біля самісінької склянистої загорожі, що сягала йому вже до пояса.

— Полоханий заєць і пенька боїться.

— Послухайте, — сказав Координатор, — мені здається, що всі ці наші розуміння — пусті балачки. Ми в глухому куті. Що будемо робити? Ремонт ремонт, це зрозуміло само собою, однак я хотів би...

— Нова експедиція? — підказав Лікар.

Інженер невесело всміхнувся:

— Та невже? Тоді я з тобою. А куди? До міста?

— Це означало би безсумнівне зіткнення, — швидко втрутився в розмову Лікар. — Бо інакше, як у Захиснику, нам не проїхати. А на тому щаблі цивілізації, якого ми змогли досягти спільними зусиллями, маючи під рукою випромінювач антипротонів, навіть не зафіксуєш, як

почнеш стріляти. Ми повинні за всяку ціну уникати війни. Війна — це найгірший спосіб збирання інформації про чужу культуру.

— Я зовсім не думав про війну, — відповів Координатор. — Захисник — чудове сховище, бо він дуже багато може витримати. Все начебто показує на те, що населення Едема чітко розшароване і що з тим шаром, який удається до розумних дій, ми досі не змогли встановити контакту. Я розумію, що нашу вилазку в бік міста вони потрактують як удар у відповідь. Але ми досі ще не вивчили західний напрямок. Двох людей цілком достатньо, щоб обслужити машину, решта можуть залишитися й працювати в ракеті.

— Ти й Інженер?

— Необов'язково. Можемо поїхати з Генриком, якщо хочете.

— У такому разі мені потрібен хтось третій, хтось, ознайомлений із Захисником, — сказав Інженер.

— Хто хоче їхати?

Хотіли всі. Координатор мимохить усміхнувся.

— Тільки-но змовкають гармати, їх починає розбирати цікавість, — продекламував він.

— Ну, то поїхали, — оголосив Інженер. — Лікар, звичайно, хоче бути з нами як втілення розважливості й лагідності. Прекрасно. Добре, що ти залишаєшся, — обернувся він до Координатора. — Ти знаєш черговість робіт. Мабуть, поставте Чорного відразу до одного з вантажних автоматів, але не починайте копати під ракетною, поки ми не повернемося. Я хочу ще перевірити статичні розрахунки.

— Як втілення розважливості я хотів би запитати: яка мета цієї вилазки? — поцікавився Лікар. — Бо, прокладаючи собі шлях, ми вступаємо у фазу конфлікту, хочемо цього чи ні.

— Тоді висловлюй свої контрпропозиції, — сказав Інженер.

Довкола них тихо, майже мелодійно шумів живопліт, що незабаром мав уже піднятися вище їхніх голів. Сонце білими й веселковими іскрами вигравало в його жилавих сплетіннях.

— У мене їх нема, — признався Лікар. — Події безперервно випереджають нас, а досі всі складені заздалегідь плани, як правило, підводили. Може, зараз найрозумніше було б утриматися від будь-яких вилазок. Через кілька днів ракета буде готова до польоту; облітаючи планету на малій висоті, ми, можливо, змогли б довідатися більше, ніж зараз, до того ж не такою дорогою ціною.

— Я думаю, ти й сам у це не віриш, — заперечив Інженер. — Якщо ми не можемо нічого довідатися, вивчаючи все з безпосередньої близькості, то що нам дасть політ на заатмосферній висоті? А розважливість... Боже мій... Якби люди були розважливими, то ми тут ніколи не опинилися б. Бо що розважливого може бути в ракетах, які летять до зірок?

— Демагогія, — буркнув Лікар. — Я знав, що не переконаю вас, — додав він і повільно пішов уздовж склянистої перешкоди.

Решта повернулися до ракети.

— Не розраховуй на сенсаційні відкриття. Припускаю, що на заході розкинулася така сама рівнина, як і тут, — сказав Координатор Інженерові.

— Звідки знаєш?

— Ми не могли впасти якраз у самісінькому центрі пустельної планети. На півночі — завод, на сході — місто, на півдні — узгір'я зі «селищем» в улоговині; найімовірніше, ми сидимо на краю пустельного язика, який розширюється на захід.

— Можливо. Побачимо.

10

На початку п'ятої кришка вантажного люка здригнулася й повільно опустилася, ніби щелепа акули. Вона застигла в повітрі похилим помостом — від її краю до поверхні бракувало трохи більше, як метр.

Задерши голови, люди стояли обабіч люка. В зяючому отворі показалися широко розставлені гусениці, які з наростаючим гурчанням посунули вперед, немовби величезна машина хотіла стрибнути в повітря; мить іще було видно сіро-жовте днище, та раптом цей гігант над людськими головами хитнувся, різко перехилився вперед, ударив обома гусеницями об похилий поміст, аж загуло, з'їхав по ньому вниз, переповз метровий зазор, спіймав передніми траками гусениць ґрунт, рвонув його: якусь секунду здавалося, що обидві стрічки профільованих пластин, котрі повільно перемелювали ґрунт, зупиняться, але Захисник смикнувся і, піднявши приплюснутий «лоб», проїхав кільканадцять метрів по рівному й завмер зі співучим гурчанням.

— Ну, а тепер, любі мої, — Інженер висунув голову з маленького заднього люка, — ховайтеся в ракету, бо буде гаряче, і не виходьте десь так із півгодини. А ще краще пошліть спершу Чорного, хай заміряє залишкову радіоактивність.

Люк зачинився. Троє людей увійшли в тунель, забравши із собою автомат. Пащу тунелю зразу ж щільно затулив ізсередини щит. Захисник не рухався — Інженер протирав екран, перевіряв показання приладів; нарешті спокійно мовив:

— Починаємо.

Коротке й тонке, оточене циліндричними потовщеннями рило Захисника повільно посунуло на захід.

Інженер упіймав у перехрестя чорних ниток спресовану склянисту масу живоплоту, кинув погляд убік, перевіряючи положення трьох дисків — білого, червоного й голубого — і натиснув ногою педаль.

Через частку секунди екран почорнів, мов на нього дмухнули сажею, водночас повітря з дивним звуком, наче якийсь велетень, притиснувшись ротом до ґрунту, сказав «умпф!» — ударило в Захисника так, що він захитався. Екран знову прояснів.

Вогненна хмара розпливлася на всі боки, повітря довкола неї захвилювалось, як рідке скло. Дзеркальний живопліт упродовж десяти метрів зник, із западини з виверненими краями, що вишнево палали, була пара. Пісок на двох десятках кроків обернувся зверху на скло й заіскрився на сонці. На Захисника посипався летючий, майже невагомий білий попіл.

«Трохи переборщив», — подумав Інженер, але вголос сказав:
— Усе гаразд, ідемо далі.

Приземкуватий корпус здригнувся й напрочуд легко покотився до пролomu. Легенько загойдався, проїжджаючи крізь нього; на дні тужавіла калюжа вогненної рідини — розплавлений кремнезем.

«Ми справжні варвари, — майнуло Лікареві в голові. — Що я тут роблю?..»

Інженер, обравши правильний напрямок, збільшив швидкість. Захисник мчав, мов по автостраді, внутрішня м'яка поверхня гусениць тихо ляскала по ведучих роликах. Робили майже шістдесят кілометрів за годину, зовсім не відчуваючи цього.

— Можна відчинити? — запитав Лікар.

Він сидів низько в маленькому кріслі, над плечем блищав випуклий, схожий на корабельний ілюмінатор, екран.

— Звичайно, — кивнув головою Інженер. — Тільки...

Він увімкнув компресор. Із кришки біля основи башточки гострими, наче голки, цівками бризнув безбарвний розчин, змиваючи з броні рештки радіоактивного попелу. Потім посвітлішало: броньований ковпак відчинися, його верх зсунувся назад, боки запалися углиб корпусу — тепер людей захищало вже тільки товсте, вигнуте довкола сидінь скло; через відкритий верх до машини увірвався вітер і розкуйовдив їм волосся.

— Мені чомусь здається, що Координатор мав слухність, — промимрив трохи перегода Хімік.

Краєвид не змінювався, вони пливли через море піску, важка машина плавно погойдувалася, рухаючись поперек згорблених, східчастих дюн, увесь час з тією самою швидкістю. Інженер збільшив газ, але ними відразу ж почало кидати, гусениці пронизливо скрипіли, ніс машини стрибав з однієї дюни на верхівку іншої, на мить заривався в неї, викидав важкі хмари піску, й кілька разів ним сипнуло аж усередину.

При швидкості п'ятдесят кілометрів підкидання припинилося. Так вони проїхали дві з лишком години.

— Мабуть, він таки мав слухність, — сказав Інженер і змінив курс — трошки на південний захід.

Наступна година їзди нічого не змінила, і вони ще раз повернули, рухаючись тепер уже точно на південний захід. Позаду залишилося сто сорок кілометрів.

Колір піску потроху змінювався — з майже білого, дуже сипкого, який підіймався за машиною довгим, клубливим хвостом, він став червонястим і важчим, менше курів і, викинутий гусеницями вгору, зразу ж опадав. Відстань між дюнами збільшилася, вони дедалі нижчали. Час від часу мелькали гілки засипаних кущів. Удаліні з'явилися невиразні, маленькі плямки — вони лежали трохи збоку від напрямку, в якому їхав Захисник. Інженер звернув до них. Вони швидко збільшувалися, і через кілька хвилин уже можна було розгледіти прямовисні плити, що підіймалися з піску, схожі на рештки якогось муру чи стін.

Інженер пригальмував і в'їхав між нахилени, роз'їдені іржею плити, які творили наріжні кути. Велика кам'яна брила лежала посередині, перепиняючи дорогу. Захисник задер ніс, без зусиль подолав перешкоду, і вони опинилися ніби в тісній вуличці — крізь щілини й просвіти між деякими плитами виднілися й інші руїни, усі посічені глибокими горизонтальними смугами ерозії. З кам'яних руїн виїхали на вільний простір. Знову з'явилися дюни, але всі вони були щільні, немовби спресовані, й зовсім не куріли. Місцевість поволі западала, Захисник спускався пологим схилом; далеко внизу бовваніли тупі оцупки скель і знову білясті контури руїн. Похилість закінчилася, і Захисник виїхав по дну всіяного плямистими кругляками яру на протилежний схил, який тягнувся аж до самісінького обрію. Гусениці вже зовсім не в'язнули, ґрунт був твердий, з'явилися перші пласкі купи заростів, майже чорних дерев, тільки під низьким сонцем вони просвічували вишневим кольором, немовби їхні листочки-пухирці були наповнені кров'ю.

Ще далі, на південний захід, зарості ставали вищими й де-не-де перетинали дорогу; Захисник уперто продирався крізь них; гусениці грузнули майже до половини, але він усе одно, здавалося, не сповільнював швидкості; тисячі пухирців лускали при цьому з глухим,

неприємним тріском, з них бризкала липка темна рідина, яка розмазувалася по керамітній обшивці, й незабаром увесь корпус аж до башточки був забризканий нею, наче рудо-брунатною фарбою.

Спідометр показував двохсотий кілометр, сонце вже торкалося західного обрію, видовжена величезна тінь машини гойдалася, вигиналася й дедалі розтягувалася. Зненацька під Захисником щось різко заскреготало, він на секунду аж наче піднявся, а тоді провалився в щось, що розбризкувалося з протяжним хрускотом. Інженер загальмував, проте машина ще кільканадцять метрів прокотилася, перш ніж зупинилася. У широкій, уторованій серед заростів колії люди побачили розплющені вагою Захисника шматки іржавої конструкції, перемішаної з потрощеними рештками кущів. Поїхали далі — й знову налетіли, цього разу однією гусеницею, на зарослі зверху бородавчастими кущами уламки решіток, зігнутих ажурних важелів, діряві металеві листи; Захисник перемелював усе це на маленькі шматки гусеницями, перемішував з рідиною, що сочилася з полопаних грон, на скреготливе місиво; по якомусь часі стіна заростів піднялася ще вище, огидний скрегіт і писк іржавого брухту припинилися, чорнувате бадилля з бородавчастими потовщеннями, яке билосся об броню, раптом розступилося на обидва боки, і Захисник в'їхав у глиб просіки завширшки кільканадцять метрів; по другий її бік темніла така сама стіна заростів, як та, крізь котру продерлися. Інженер розвернувся на місці, й вони поїхали просікою, яка вела донизу; глинистий ґрунт був утрамбований, його вкривали мулисті патьоки, котрі свідчили про те, що колись тут текла вода.

Просіка раз у раз змінювала напрямок, іноді половина величезного, пурпурового, сліпучого сонячного блиску поставала навпроти машини, іноді вона ховалася за поворотом, і тільки криваві спалахи пробивалися крізь чорнильні зарості, які підіймалися на два-три метри; дорога звужувалася, нахил зростав; раптом люди побачили на заході весь велетенський диск сонця — під ними, на кількасот метрів унизу, розкинулася величезна барвиста долина.

У глибині її палала поверхня води, відбиваючи червіль сонця. Берег озера, нерівний, укритий плямами чорних заростів, був штучно укріплений, уतिकаний машинами на широко розставлених ногах; ближче, майже під самісінькою кручею, на краю якої різко зупинився Захисник, неправильною мозаїкою вздовж ясних смуг розходилися

будівлі, ряди струнких щогл завбільшки як сірничина; щогли яскраво блищали; внизу панував жвавий рух, навсібіч повзли колони сірих, білястих та брунатних цяток, вони перемішувалися, подекуди утворювали концентричні скупчення й знову розходилися видовженими стрічками; при цьому вся ця густо заселена територія безперервно зблискувала дрібними іскорками, немовби мешканці десятків будинків невтомно відчиняли й зачиняли вікна, на які падали сонячні промені.

Лікар захоплено вигукнув:

— Генрику, тобі пощастило! Нарешті щось нормальне — звичайне життя. І який спостережний пункт!!!

Ще не докінчивши фразу, він перекинув ноги через борт відчиненої башточки.

Інженер зупинив його:

— Зачекай. Бачиш сонце? Воно зайде через якихось п'ять хвилин, і ми вже нічого не побачимо. Треба зняти всю цю панораму на плівку і то якомога швидше, інакше не встигнемо.

Хімік уже витягував з-під сидіння камеру, товариші допомогли йому швидко насадити найбільший телеоб'єктив, схожий на трубу пишцалі; поспішаючи, вони кидали штативи просто на ґрунт, Інженер тим часом розмотав бухту нейлонового каната, закріпив кінець за край башточки, кинув моток понад носом Захисника й зіскочив униз.

Лікар та Хімік, піднявши штативи, побігли до краю урвища; Інженер наздогнав їх з обома кінцями каната в руці, підтягнув його й застрахував обох, причепивши до їхніх поясів карабіни.

— Ще звалитесь униз від надмірного захвату! — сказав він.

Сонячний диск занурювався в палаючі води озера, коли встановили камеру; квапливо зашурхотів механізм подачі стрічки, і великий об'єктив зазирнув у долину. Лікар укляк, підтримуючи передні ніжки штатива, що стояли на самісінькому краю урвища. Хімік приклав око до візира й скривився.

— Страшенно сліпить! — крикнув він. — Подай-но бленди!

Інженер чимдуж помчав до Захисника, дуже швидко повернувся з найбільшою заслінкою, і вони почали покvapно знімати. Сонячний диск уже наполовину сховався за обрій. Інженер розмірено водив камерою ліворуч і праворуч; Хімік іноді зупиняв його, спрямовував об'єктив на пункт, де в маленькій рамці візира помічав надто жваву

циркуляцію плямок та фігурок, працював трансфокатором, змінюючи фокусну відстань. Лікар усе ще стояв навколішках, камера тихенько вуркотіла; котушка стрічки закінчилася, її швидко замінили й почали знімати на другу. Вже тільки маленький шматочок сонячного диска виднівся над темною водою, коли об'єктив, спрямований у точку найжвавішого руху, опустився аж на низ. Лікар, нахилившись над урвищем, висів на натягнутому канаті — інакше не зміг би знімати. Він бачив під собою рудуваті зморшки глинистої стіни — залиті тьмяним багрянцем призахідного сонця, вони круто спадали вниз. На останніх метрах другої котушки червоний диск погас, небо ще було повне світла, але рівнину й озеро вже повила блакитно-сіра тінь — окрім спалахів іскорок, там нічого не було видно.

Лікар устав, схопившись за канат. Камеру несли втрюх, обережно, наче скарб.

— Як, по-твоєму: щось вийшло? — запитав Хімік Інженера.

— Принаймні якась частина. Трохи плівки могло засвітитися. Перевіримо на кораблі. Зрештою, сюди можна завжди вернутися.

Вони повантажили камеру, котушки й штативи в машину і повернулися знову на край урвища. Тільки тепер побачили, що на сході берег озера круто підіймається, переходячи у глибині в нерівну скелясту стіну, на вершечку якої вигравали рожеві відблиски заходу. Над нею високо в блакить, усіяну першими зірками, здіймалася колона бурого диму — її грибоподібна, роздута вершина якийсь час непорушно висіла в повітрі, а тоді осіла за гірським хребтом.

— А, та сама долина? — вигукнув Хімік, обернувшись до Лікаря.

Вони знову глянули вниз. Хороводи білих і зелених іскор повільно повзли у різні боки уздовж берегів озера, повертали, зливалися в нерівні струмки, подекуди гаснули, а натомість з'являлися інші, більші, поступово там дедалі темніло й кількість вогників зростала. Довкола спокійно шуміли високі, зовсім чорні зарості; люди неохоче — такий чудовий був цей краєвид! — відвернулись, узявши із собою образ озера, що відбиває яскраві молочні зорі.

Крокуючи намулистим ґрунтом просіки, Лікар запитав Хіміка:

— Що ти бачив?

Той збентежено усміхнувся:

— Нічого. Я взагалі не думав про те, що бачу, — намагався тільки весь час витримувати різкість, а Генрик так швидко водив камерою, що

я ні в чому не міг зорієнтуватися.

— Нічого, — заспокоїв його Інженер і сперся на охололу броню Захисника. — Ми знімали двісті кадрів за секунду, і все, що там було, побачимо після того, як проявимо плівку, а зараз вертаймося!

— Цілком ідилічна прогулянка! — пробурмотів Лікар.

Усі троє піднялися в машину. Інженер пересунув візири телеекрана назад, увімкнув задній хід. Трохи вище, там, де просіка розширилася, він розвернувся, і Захисник тепер помчав уже прямо на північ.

— Вертатися тією самою дорогою нема сенсу, — сказав Інженер. — Це — зайвих сто кілометрів. Поки можна, поїдемо просікою й через дві години будемо на місці.

11

Дорога кривуляла. Нахил трохи зменшився, стіни заростів подекуди зовсім затискали Захисника, бадилля билосся об скло довкола башточки, час від часу на коліна Хімікові або Лікареві падав гронистий стручок. Лікар підніс один із них до носа і здивовано зауважив:

— Приємно пахне...

Усі троє були в чудовому настрої. Іскристе небо набирало дедалі більшої рельєфності й глибини, тліла масивна брила Чумацького Шляху, легкий вітерець зі слабким шелестом прочісував гущавину; Захисник котився м'яко, видаючи ледь чутне співуче вурчання.

— Цікава річ — на Едемі зовсім не видно щупальців, — зауважив Лікар. — Усі книжки, які мені доводилося читати, писали про щупальці, що звиваються й душать людей на інших планетах.

— А їхні жителі мають по шість пальців, — докинув Хімік. — Чомусь майже завжди по шість. Ти часом не знаєш чому?

— Шість — це містичне число, — відповів Лікар. — Двічі по три дорівнює шість, а будь-який фокус повторюють тричі.

— Перестань верзти нісенітниці, якщо не хочеш, щоб я збився з дороги, — сказав Інженер.

Він ніяк не міг наважитися увімкнути фари, хоч уже майже нічого не бачив; але ніч була напрочуд гарна, й Інженер знав, що це враження зникне, тільки-но він увімкне світло. Їхати з радаром йому теж не хотілося — спершу довелось б закрити башточки. Він ледве бачив власні руки, які лежали на кермі; тільки індикатори й прилади на щитках перед ним і нижче, в глибині машини, тліли блідим салатовим та рожевим світлом, а стрілки атомних індикаторів тремтіли ніжно-оранжевими зірочками.

— Ти можеш зв'язатися з ракетою? — запитав Лікар.

— Ні, — відповів Інженер. — Тут нема зони Гевісайда, точніше, вона є, але дірява, як решето. Про зв'язок на коротких хвилях нічого й думати, а змонтувати другий передавач у нас не було часу. Та ти й сам це добре знаєш.

Незабаром гусениці загуркотіли, машина загойдалася. Інженер на мить увімкнув світло й побачив, що вони їдуть по білих кругляках;

високо над заростями замаячили фантастичні силуети вапнякових шпилів. Захисник котився висухлим дном ущелини.

Інженерові це не зовсім сподобалося, бо він не знав, куди приведе їх дорога, а таких стрімких стін не взяв би навіть Захисник. Каміння ставало дедалі більше, зарості розірвалися вже на окремі групки, які чорніли під світлом фар, дорога звивалася — спершу вона вела під гору, а потім майже вирівнялася, скелі по один бік стали нижчими; нарешті вони зникли зовсім, і Захисник опинився на похилому лузі, облямованому вгорі вапняковими заломами; від них тяглися неглибокі, кам'янисті канали. Між камінням біля самісінької поверхні вилося довге, сріблясто-зелене у світлі фар, покручене бадилля.

Їхали вже майже п'ятнадцять хвилин, надто відхилившись на північний схід, і пора було повертатися на свій курс, але зробити це не давало змоги вапнякове пасмо, вздовж якого рухався Захисник.

— Нам усе ж таки пощастило, — ні сіло ні впало сказав Хімік, — ми могли звалитися в озеро або на скелі налетіти, і я сумніваюся, чи нам удалося б звідти викараскатися.

— Твоя правда, — відповів Інженер і додав: — Стривайте-но...

Дорогу їм перегородило щось кошлате, схоже на сітку з довгими волосяними торочками. Захисник повільно під'їхав ближче й уперся носом у цю перешкоду. Інженер плавно натиснув на акселератор, і дивна сітка з тихим тріском розпанахалася й щезла, вдавлена в ґрунт гусеницями. Фари вихопили з мороку ліс високих чорних силуетів, схожих на скам'яніле військо в розгорненому строю; перед носом машини раптом виринув шпичастий постамент, і вона трохи не наїхала на нього. Спалахнув великий, центральний прожектор, промінь світла лизнув чорну колону, поповз по ній угору.

Це була гігантська статуя, в якій, напруживши зір, можна було розпізнати торс дуплекса — тільки не великий його торс, а маленький, збільшений до небачених розмірів. Дуплекс стояв, піднявши перехрещені руки й ледь нахиливши пласке, запале обличчя з чотирма симетричними ямками, немовби чотирма орбітами споглядав з височини на людей. У дуплексів, з якими вони досі стикалися, були зовсім інші обличчя.

Вражені прибульці довго не могли вимовити й слова, потім язик світла сповз зі статуї, ковзнув у глиб темряви, нашттовхуючись на інші постаменти; одні з них були високі, інші низькі, й на них височіли

торси — чорні, плямисті, подекуди молочно-білі, немовби вирізьблені з кості; всі обличчя мали по четверо очей, деякі були дивно деформовані, наче набрякли, з величезним валом лоба, а ще далі, метрів, мабуть, за двісті від того місця, де зупинився Захисник, тягнувся мур, з якого стирчали розкинуті, переплетені або схрещені руки надприродної величини — усі вони, здавалося, вказували на різні сторони зоряного неба.

— Це... це щось схоже на кладовище, — сказав Хімік, знизивши голос до шепоту.

Лікар уже вилазив на задню броню, Хімік поспішив за ним. Інженер повернув конус прожектора в інший бік, туди, де раніше стирчав вапняковий бар'єр, — і замість нього побачив рідку шпалеру фігур зі змазаним, немовби змитим рельєфом; погляд безпорадно блукав у цьому складному переплетенні форм, іноді здавалося, що от-от він угледів у них щось знайоме, але потім усе ставало знову незбагненим..

Хімік та Лікар повільно йшли поміж статуями, Інженер присвічував із башточки. Йому вже кілька хвилин здавалося, що він чує далекий плаксивий вереск, але, захоплений незвичайним видовищем, не звернув увагу на ці відголоси, такі слабкі й невиразні, що важко було зрозуміти, звідки вони долинають.

Промінь прожектора поплив над головами в Лікаря та Хіміка, вилущуючи все нові й нові фігури. Нараз зовсім близько почулося сичання, поміж рядами статуй, повільно розповзаючись, попливли отруйні сірі клуби, а крізь них з протяжним стогоном, кашлем, плачем, скачучи, мчав натовп дуплексів. Над ними розвівалось якесь лахміття, літали якісь клапти, дуплекси бігли наосліп, штовхаючись і налітаючи один на одного.

Інженер стрибнув на сидіння, схопився за важіль, й перше, про що він подумав, то це під'їхати до Лікаря й Хіміка. За сто кроків попереду, в кінці зарослої алейки світло прожектора вихопило з темряви їхні бліді обличчя, які приголомшено дивилися на постаті, що мчали вперед. Але він не міг зрушити з місця, бо втікачі не звертали ніякої уваги на машину, пробігали під самісіньким її носом, кілька великих тіл упало, пронизливе сичання лунало вже зовсім близько, — здавалося, воно виривається звідкись знизу.

Із-поміж найближчих постаментів, освітлених прожекторами Захисника, за кілька сантиметрів над ґрунтом, виповз кінець гнучкої труби, з якої бив струмінь піни. Бризкаючи на ґрунт, піна починала бурхливо диміти, затуляючи все довкола сірою запоною.

Коли перша хвиля сірого туману огорнула башточку, Інженер відчув, як йому в легені вп'ялися тисячі колючок. Засліплений, із залитим слізьми обличчям, він глухо скрикнув і, задихаючись, ридаючи від жахливого болю, різко натиснув на акселератор. Захисник стрибнув уперед, наче ним вистрелили, перекинув чорну статую, миттю віддерся на неї та з риком переїхав. Інженер зовсім не міг дихати, страшний біль ламав його навпіл, однак башточки він не зачиняв, бо знав, що спершу треба забрати товаришів, тож їхав далі; засліпленими очима ледве розрізняв статуї, які валилися з гуркотом і які трощив Захисник; повітря стало трохи чистішим, він радше почув, ніж побачив, як Хімік та Лікар вискакують із заростів і видираються на броню, хотів крикнути: «Залазьте!» — але з його спаленого горла вирвався тільки хрип. Товариші, заходячись од кашлю, стрибнули в машину. Інженер навпомацки натиснув важіль, металевий купол над ними зачинився, але туман, який розривав горло, все ще висів усередині кабіни. Інженер стогнав, з останніх сил боровся з ручкою сталевого трубопроводу. Кисень під високим тиском із гуком вирвався з редуктора. Інженер відчув, як його вдарило в обличчя; відчуття було таке, наче хтось зацідив йому кулаком межі очі.

Він не звертав на це уваги, потонувши в живильному струмені; товариші, прискорено дихаючи, навалилися йому на плечі. Фільтри працювали, кисень витискав із кабіни отруйний туман; поступово усі троє прозріли, але, дихаючи, ще відчували гострий біль у грудях, кожен ковток повітря, здавалося, стікав по оголених ранах трахеї, та це відчуття швидко минало; через кільканадцять секунд Інженер бачив уже більш-менш добре. Він увімкнув екран.

Між основами трикутних постаментів, у боковій алейці, до якої він не доїхав, ще здригалося кілька розпластаних тіл, але більшість уже зовсім не ворушилися; переплетені ручки, маленькі торси, голови то зникали, то з'являлися з-за сірих клубів диму, які мляво перекочувалися. Інженер увімкнув зовнішній мікрофон. Почулися покашлювання та скиглення, які з кожною секундою слабшали й віддалялися, ззаду щось затупотіло, хор розрізнених, надірваних

голосів іще раз заревів десь біля сплетених білих фігур, однак там не було видно нічого, крім одноманітного перекочування сірого туману. Інженер переконався, що башточка зачинена герметично, і, зціпивши зуби, пересунув важелі керування. Захисник поволі розвертався на місці, гусениці скреготали на кам'яних уламках, три снопи світла прожекторів намагалися пробити хмару; Інженер повів машину вздовж розбитих статуй, шукаючи горло шиплячої труби. Він знайшов її по піні, що біла вгору й на боки, за якихось десять метрів, хитка хвиля диму заливала вже підняті руки чергової постаті.

— Ні! — крикнув Лікар. — Не стріляй! Там можуть бути живі!!!

Запізно. Екран на мить почорнів, Захисник підстрибнув, мовби підкинутий страхітливим кулаком, й із жахливим скреготом упав; спрямовуючі хвилі, ледве відірвавшись од вістря захованого в корпусі генератора, відразу влучили у те, що викидало шиплячу піну, й антипротоновий заряд з'єднався з еквівалентною кількістю матерії.

Коли екран спалахнув знову, між розкиданими далеко уламками постаментів з'явився вогненний кратер.

Інженер навіть не глянув на нього, а, напруживши зір, силкувався побачити, що сталося із залишком труби й куди вона зчезла. Ще раз на місці розвернув машину на дев'яносто градусів і повільно поїхав уздовж повалених вибуховою хвилею статуй. Сірий туман дедалі рідшав. Захисник поминув троє чи четверо розпростертих, накритих лахміттям тіл. Інженер пригальмував ліву гусеницю, щоб не наїхати на найближче з них. Трохи нижче, в гущавині, маячив величезний нерухомий силует. Там відкривалася видовжена галявина, на її краю сріблом блиснули постаті, які тікали в зарості; замість маленьких торсів у них були неприродно довгі, вузькі, приплющені з боків ковпаки чи шоломи, що закінчувалися вгорі якимись дзьобами.

Спереду в Захисника щось глухо гупнуло, екран потемнів і знову спалахнув. Ліва фара погасла.

Інженер повів машину темним узліссям, другим, центральним прожектором висвітив між віттям численні срібні плями, за якими щось почало дедалі швидше крутитися; на всі боки полетіли віття, цілі скошені кущі, й величезна маса, яка оберталася, перемелюючи повітря у світлі прожекторів, метнулася вбік. Інженер прицілився в самісінький центр цього вихору й натиснув на педаль. Глухе сильне

«умпф!» струснуло башточкою. Тільки-но засвітився екран, Інженер повернув башточку вбік.

Враження було таке, наче щойно зійшло сонце. Захисник стояв майже посеред галявини. Нижче, де тільки-но був гай, п'ята частина обр'ю обернулася на біле море вогню. Зорі зникли, повітря гарячково тремтіло, на тлі цієї повітої димом стіни до Захисника посунула пузата, розіскрена яскравими спалахами куля. Інженер не чув нічого, крім гутотіння вогню. Захисник здавався щільно притиснутою до поверхні планети крихточкою порівняно з цим громадям, яке почало видозмінюватися ще швидше й перетворилося на високий, мов повітряна гора, смерч, перекреслений посередині чорним зигзагом. Інженер уже тримав його в перехресті прицілу, коли за кількасот метрів попереду помітив освітлені загравою бліді силуети втікачів.

— Ну, тримайтеся! — заревів він і раптом відчув, що у горло йому вп'ялися сотні гвіздків.

Пролунали пекельний скрегіт, гуркіт — Захисник здригнувся від зіткнення зі смерчем. Інженерові на мить здалося, що башточка Захисника падає на нього. Машина застогнала, затанцювала на всіх амортизаторах, броня загула, наче дзвін, затріщала, мовби лопаючись уздовж і впоперек. Екран на мить потемнів і знову просвітлів. Гуркіт не припинявся — здавалося, сотня пекельних молотів люто гупає по верхній кришці. Цей оглушливий гуркіт потроху слабшав, удари повільнішали, кутастий важіль ще кілька разів зі свистом розітнув повітря, і раптом броня задрижала від глухого протяжного скреготу металу, що падав на неї, і кілька «лап», ліниво скорочуючи свої павучі суглоби й знову їх випростуючи, лягли перед самісіньким носом Захисника. Одна з них іще ледь помітним рухом розмірено барабанила в броню, немовби погладжуючи її; та нарешті й вона застигла непорушно. Інженер спробував зрушити з місця, проте гусениці лише на якісь півметра просунулися вперед, заскреготали й заклинилися. Він увімкнув задній хід — і Захисник поїхав. Повільно, орючи ґрунт уламками, що волоклися ззаду, машина сунулася, наче рак; нарешті її відпустило, метал дзенькнув, і звільнений всюдихід рвучко стрибнула назад.

На тлі гаю, що й досі був охоплений вогнем, усі троє побачили тридцятиметрового розчавленого павука; кукса одного з важелів іще конвульсивно дряпала ґрунт. Між довгими кутастими кінцівками

висіла рогата куля; вона була відчинена, і з неї вискакували срібні постаті.

Інженер машинально перевіряв, чи нема когось на лінії пострілу, й натиснув педаль. Пролунав гуркіт. Нове сонце спалахнуло на галявці. Уламки павука з виттям та свистом розлетілися навсібіч, у центрі здійснюється стовп киплячої глини, піску, легких, мов солома, пластівців кіптяви. Інженер зненацька відчув слабкість, його замлоїло, холодний піт котився в нього по спині, як вода, заливав обличчя. Умить заціпенілою рукою він ухопився за важіль і рантом почув Лікарів крик:

— Повертай, чуєш? Повертай!!

З охопленої вогнем улоговини вдарив червонястий дим, немовби там, де досі стояв гай, вибухнув вулкан, киплячий шлак стікав по схилу, огортаючи полум'ям рештки прим'ятих заростів.

— Та повертаю, — прошепотів Інженер, — повертаю...

Але він не рухався. Піт усе ще скрапував з його обличчя.

— Що з тобою? — ніби з далекої далечі, долинув до Інженера Лікарів голос; він побачив над собою його обличчя, труснув головою й широко розплющив очі.

— Що зі мною, питаєш? Нічого, нічого, — промимрив Інженер.

Лікар знову відкинувся назад.

Інженер увімкнув двигун. Захисник здригнувся, розвернувся на місці й поповз угору тією самою дорогою, якою з'їхав сюди. Лікар та Хімік нічого не чули, бо всі звуки тонули в гуготінні велетенської пожежі, що шуміла, мов океан.

Єдина фара — центральний прожектор вийшов з ладу під час зіткнення — знову освітила повалені, перемішані з мертвими тілами статуї. І ті, й ті вкривав сірий металічний наліт. Захисник, проїхавши між уламками двох білих статуй, звернув на північ. Мов корабель, що входить у воду, він розітнув і поклав на боки зарості, які хрустіли під гусеницями, кілька блідих силуетів панічно втекли зі смуги світла; швидкість зросла, машину кидало на нерівностях. Інженер важко дихав і міцніше стискав щелепи, щоб подолати млість — перед очима в нього й досі кружляли пластівці кіптяви — все, що залишилося від срібних фігурок, які вистрибували з рогатої кулі. Попереду зажовтіла глиниста виїмка схилу. Захисник задер перед і поліз угору; пружне віття стьобало по броні, гусениці скреготали по чомусь невидимому, машина мчала дедалі швидше, — то вгору, то вниз, перетинала

неглибокі яри, перестрибувала через круті балки, пробивалася крізь густі зарості; наче таран, вона пройшла крізь гай павучих дерев, їхні колючі черевця бомбардували броню безсильними, м'якими ударами, із жахливим тріском і сичанням Захисник перемелював бадилля та гілля. На задніх екранах усе ще червоніла заграва пожежі. Але вона поступово гасла — й нарешті все огорнула суцільна пітьма.

12

Через годину Захисник мчав уже рівниною. Стояла чорна зоряна ніч, повз машину, яка рівномірно гула, пролітали рідкуваті зарості; нарешті зникли останні кущі й не було видно вже нічого, крім довгих положистих пагорбів, котрі, здавалося, оживали й хиталися під світлом єдиної фари. Захисник стрімко вихоплювався на них, немовби хотів злетіти у повітря, сидіння м'яко погойдувалися, свист гусениць нагадував звук свердла, що люто вгризається в метал, стрілки приладів горіли рожевим, оранжевим і зеленим світлом. Інженер, нахилившись майже впритул до екрана, шукав на ньому вогник ракети.

Те, що вони виїхали, не забезпечивши собі радіозв'язку, він вважав тепер безумством, хоча раніше ставився до цього цілком нормально. Вони поспішали так, немовби ще одна чи дві години, необхідні для введення у дію другого передавача, вирішували питання життя або смерті. Коли Інженер був уже майже певний, що проскочив у темряві ракету та їде далі на північ, раптом побачив її, точніше, дивно роздутий світловий пузир. Захисник повз дедалі повільніше, фара освітила похилу стіну, і вона спалахнула срібним вогнем. Видовище було незвичайне; коли засвічувався проблисковий ліхтар, величезний, незамкнений біля вершини купол спалахував, переливаючись у склянистих сплетіннях безліччю веселок; помножений ними блиск далеко освітлював піщані дюни.

Не бажаючи стріляти, Інженер спрямував броньований перед машини в те місце, де перед цим проклав собі шлях — але дзеркальна стіна вже затягла й заживила пролом з обох боків, і єдине, що свідчило про нього, була плита оберненого на шлак піску біля основи стіни.

Захисник почав з ходу таранити стіну всією масою своїх шістнадцяти тисяч кілограмів, аж броня застогнала. Проте стіна не піддалася.

Інженер повільно відкотив машину на двісті метрів, спрямував нитки прицілу якомога нижче й тієї ж миті, коли світляний купол вихопився з мороку, швидко натиснув педаль.

Не чекаючи, коли отвір з оплавленими краями охолоне, машина рушила вперед; башточка зачепилася вершечком, але маса, розм'якла

від високої температури, піддалася, одноокий Захисник зазирнув у глиб порожнього простору і, зменшивши швидкість, під'їхав до ракети.

Їх зустрів лише Чорний, який, одначе, відразу ж кудись зник. Довелося чекати — треба було очистити броню від радіоактивного нальоту й виміряти частоту імпульсів у довколишньому середовищі. Тільки після цього вони змогли покинути тісну кабінку машини.

Спалахнув ліхтар. Координатор, який першим вийшов із тунелю, одним поглядом окинув укритий чорними плямами лоб Захисника, вм'ятини на місці двох фар, бліді, запалі обличчя товаришів, які повернулися, і запитав:

— Ви що, билися?

— Так, — відповів Лікар.

— Спускайтеся вниз. На поверхні ще нуль дев'ять рентгена за хвилину. Тут залишиться Чорний.

Ніхто не сказав більше ні слова. Спускаючись тунелем до корабля, Інженер помітив другий, трохи менший автомат, який з'єднував кабелі в переході до машинного відділення, проте навіть не зупинився біля нього. У бібліотеці горіло світло, на малому столі стояли алюмінієві тарілки, лежали столові прибори, посередині стояла пляшка вина.

Координатор, не сідаючи, сказав:

— Ми вирішили влаштувати невелике... свято. Автомати перевірили систему гравіметричного розподілу — вона не пошкоджена... Головний реактор можна запускати. Якщо вирівняємо ракету, можна буде стартувати. А тепер розкажіть ви.

Якусь хвилину панувала мовчанка. Лікар глянув на Інженера і, все раптом зрозумівши, почав розповідати:

— Ти мав слушність. На захід справді тягнеться пустеля. Ми зробили — великою дугою — майже двісті кілометрів на південний захід.

Він розповів, як вони доїхали до заселеної рівнини над озером і зняли її на плівку, як, повертаючись, наштовхнулися в темряві на скупчення статуй, — і раптом завагався.

— Це справді було схоже на кладовище або на вогнище якогось релігійного культу. Те, що діялося потому, важко передати словами, бо я не певен, що це означало — таку пісеньку ви вже чули. Юрба дуплексів панічно втікала; враження було таке, ніби вони десь

заховалися, але облава сполохала їх чи загнала між ці «надгробки»! У всякому разі, можна зробити таке припущення; більше не знаю нічого. За кількасот метрів нижче, — бо все це діялося на схилі, — був невеликий гай, і там ховалися інші дуплекси, схожі на того сріблястого, якого ми вбили. За ними стояла, можливо, замаскована, одна з обертових машин — велика дзига. Але тоді ми про неї ще не знали, як і про те, що ці зачаєні в гаю дуплекси протягли буквально над поверхнею гнучку трубу, вид повітродувки, з якої під тиском вилітала отруйна речовина, піна, й оберталася на завись чи газ. Її можна буде дослідити, бо вона мусила осісти на фільтрах, правда ж? — обернувся він до Інженера.

Той мовчки кивнув головою.

— Ми з Хіміком вилізли, щоб оглянути ці статуї, — башточка була відчинена, — й мало не задихнулись, а найгірше довелося Генрикові, бо перша хвиля газу вдарила у Захисника. Коли ми вернулися в башточку й продули її киснем, Генрик вистрілив у трубу, точніше, в те місце, де вона перед цим стриміла, бо ми вже стояли в густій хмарі.

— Антиматерією? — запитав Координатор серед тиші, що раптом запала в бібліотеці.

— Так.

— А ти не міг застосувати малий випромінювач?

— Міг, але не застосував.

— Ми всі були... — Лікар якусь секунду підбирав потрібне слово, — збуджені. Ми бачили тих дуплексів, які падали. Вони були голі. На них теліпалося якесь лахміття; мені навіть здавалося, що вони були пошматовані, немовби дуплекси з кимось бились, але я цього не певен. На наших очах вони всі або майже всі загинули. Перед цим... ми самі трохи не отруїлися. Ось як усе це було. Потім Генрик намагався знайти продовження труби, якщо мене не зраджує пам'ять. Так?

Інженер знову ствердно хитнув головою.

— Таким чином, ми з'їхали вниз, до гаю, й побачили тих — сріблястих. На них було щось схоже на маски. Можливо, то були повітряні фільтри. Сріблясті обстріляли нас, але чим, не знаю, й розбили нам фару. Водночас на нас рушила ця величезна дзига. Вона хотіла напасти на Захисника збоку. В усякому разі, виїхала з кущів. І тоді... Генрик... дав чергу.

— По гаю?

— Так.

— По тих... сріблястих?

— Так.

— І по дзизі?

— Ні. Вона наштовхнулася на Захисника й розбилася. Ясна річ, спалахнула пожежа — зарості висохли від термічного удару в момент вибуху і горіли, як папір.

— Ті... пробували вас контратакувати?

— Ні.

— Гналися за вами?

— Не знаю. Думаю, що навряд. Оберткові диски, мабуть, усе ж таки могли б нас наздогнати.

— На тій місцевості — ні. Там безліч балок, ярів, проваль, щось на зразок земної кори, вапнякові скелі, тераси, осипи, — пояснив Інженер.

— Он як. І потім ви поїхали прямо сюди?

— Майже прямо, лише з невеликим відхиленням на схід.

Кілька секунд усі мовчали. Координатор підвів голову.

— Убили... багатьох?

Лікар глянув на Інженера й, бачачи, що той не збирається відповідати, сказав:

— Було темно. Вони... ховалися в хащах. Мені здається... я бачив щонайменше двадцять сріблястих спалахів нараз. Але в глибині, тобто далі у заростях, ще щось поблискувало, їх могло бути більше.

— Ви певні, що у вас стріляли дуплекси, а не хтось інший?

Лікар завагався:

— Я казав, що вони мали на маленьких торсах щось схоже на ковпаки чи шоломи. Але, судячи з форм, розмірів та способу пересування, це були все-таки дуплекси.

— Чим вони вас обстріляли?

Лікар мовчав.

— Мабуть, не металевими снарядами, — озвався Інженер. — Звичайно, я керуюся тільки власними відчуттями. Місць попадань не досліджував, навіть не оглядав. Як на мене, то в цих снарядів дуже маленька пробійна сила.

— Так, невелика, — погодився з ним Фізик. — Фари — я побіжно оглянув їх — радше вдавнено, ніж пробито.

— Одна з них розбилася при зіткненні з дзигією, — пояснив Хімік.

— А тепер про статуї... Як вони виглядали? — запитав Координатор.

Лікар як умів спробував змалювати статуї. Коли черга дійшла до білих фігур, він змовк і за хвилику додав, стомлено посміхнувшись:

— Тут, на жаль, знову можна вдатися тільки до жестів...

— Четверо очей? Випуклі лоби? — поволі повторив Координатор.

— Так.

— Це були скульптури? Камінь? Метал? Литво?

— Я не можу цього з певністю сказати. Литво, мабуть, ні... Розміри надприродні, якщо мова про це... А також деяка... деформація, зміна пропорцій, щось схоже на... — Він завагався.

— На що?

— На облагороджування, — нерішуче мовив Лікар. — Але це тільки моє особисте враження. Зрештою, ми оглядали їх недовго, а потім відбулося стільки подій... І, ясна річ, знову є ґрунт для поверхових аналогій. Кладовище. Нещасні переслідувані. Поліцейська облава. Мотопомпа з отруйним газом. Поліція в протигазах. Я навмисне вживаю таку термінологію, бо справді могло здатися, що було саме так, але ми цього не знаємо. Одні жителі планети вбивали на наших очах інших. Це факт, по-моєму, незаперечний. Тільки хто кого? Чи це були точнісінько такі самі істоти, чи, може, вони чимось відрізнялися між собою...

— А якщо відрізнялися, тоді все зрозуміло? — запитав Кібернетик.

— Ні. Але... я думав і про такий варіант. Визнаю, що він з нашого погляду страхітливий. Як відомо, людина дуже суворо засуджує канібалізм. Однак з'їсти печеню з мавпи вже взагалі не вважається чимось страшним в очах наших моралістів. А що, коли біологічна еволюція відбувалася тут так, що різниця в зовнішності між істотами, які залишилися на тваринному рівні розвитку, набагато менша, ніж між людиною та людиноподібною мавпою? Ми могли... в такому разі бути свідками... ну, скажімо... полювання.

— А той рів під містом? — засумнівався Інженер. — Це теж... мисливські трофеї, так? Мене дивують твої адвокатські виверти, Лікарю!

— Поки ми не маємо певності...

— У нас є ще плівка, — урвав його Хімік. — Не знаю чому, але досі нам справді не вдалося побачити нормальне, звичне життя на цій

планеті. А те, що ми знаємо, — це, власне, якраз щось буденне, принаймні в мене склалося таке враження...

— Тобто як? Ви нічого не бачили? — здивувався Фізик.

— Ні, ми надто поспішали, щоб використати останнє світло дня. Відстань була чимала — понад вісімсот метрів, а може, й більше, — але ми привезли дві катушки плівки, знятої телеоб'єктивом. Котра година? Ще нема й дванадцяти! Плівку можна зараз проявити.

— Доручи це Чорному, — сказав Координатор. — Або другому автомату... Лікарю, Інженере, я бачу, вас це неабияк зацікавило; щоправда, в нас роботи по горло, але...

— Невже контакти високорозвинених цивілізацій повинні закінчуватися саме таким способом? — вигукнув Лікар. — Мені дуже хотілося б почути відповідь на це запитання...

Координатор похитав головою, підвівся й забрав зі столика пляшку з вином.

— Сховаємо її до іншої okazji, — сказав він.

Коли Фізик й Інженер вийшли оглянути Захисника, а Хімік вирішив на всяк випадок простежити за проявленням плівки, Координатор узяв Лікаря під руку і, підійшовши з ним до перекошених бібліотечних полиць, сказав притишеним голосом:

— Послухай, а не може такого бути, що це ви своєю несподіваною появою спричинили ту панічну втечу... і що саме вас, а не тих утікачів пробували зупинити?

Лікар глянув на нього округленими від подиву очима.

— Знаєш, це мені взагалі не спадало на думку, — признався він. І, замислившись, якусь мить помовчав. — Не знаю, — нарешті заговорив. — Мабуть-таки, ні... Хіба що це був невдалий напад, який зразу ж обернувся проти декого з них. Звичайно, — додав Лікар, випростуючись, — усе це можна витлумачити зовсім інакше. Так, тепер я це виразно бачу. Скажімо, так: ми в'їхали на якусь територію, котру охороняли. Ті, що втікали, були, припустимо, палігристи, мандрівники чи щось подібне. Сторожа, яка охороняла територію, підтягла зброю — цю трубу — між статуями, в ту хвилину, коли Захисник зупинився. Але перша хвиля газу чомусь явно була спрямована на тих, що втікали, а не на нас... Гаразд, припустимо, що з їхнього погляду це був нещасний випадок. Тоді — так. Могло бути саме так.

— Отже, ти цього не унеможливилюєш?

— Ні, не унеможливилюю. І знаєш, чим довше думаю, тим більше ця версія здається мені такою ж правомірною, як і наша перша. Адже вони цілком могли виставити численні пости на околиці, коли поширилася звістка про нашу появу. Коли ми були в тій долині, вони ще нічого не знали, і через те ми не наткнулися там на озброєних... Адже того самого вечора біля ракети вперше з'явилися обертові диски.

— Наша біда в тому, що ми досі не наткнулися хоча б на якісь сліди їхньої інформаційної мережі, — озвався з глибини каюти Кібернетик. — Телеграф, радіо, лист, зафіксовані документи — щось у цьому роді... Кожна цивілізація створює технічні засоби такого роду і з їхньою допомогою зберігає свою історію й досвід. Ця, напевне, теж. Якби ми могли потрапити до міста!

— На Захиснику — можна, — відповів, обернувшись до нього, Координатор. — Але виникла б сутичка. Ні її перебіг, ні наслідки передбачити неможливо — гадаю, ти це усвідомлюєш?

— Ну, якби ми могли зустрітися з якимось їхнім розумним фахівцем, техніком...

— Як це нам зробити? Вирушити на полювання? — запитав Лікар.

— Ба, коли б я знав як! На Землі все здається дуже просто — ми прибуваємо на планету з оберемком інтеркомунікаторів, електронних мізків для перекладу, на піску малюємо трикутники Піфагора, обмінюємося сувенірами...

— Перестань розповідати нам казочки, чуєш? — урвав його Інженер, який раптом виріс на порозі. — Ходіть. Плівку вже проявлено.

Вони вирішили подивитися її в лабораторії, бо це було найдовше з усіх приміщень на кораблі. Коли увійшли туди, плівка, вже зафіксована, але ще мокра, крутилася в барабані, крізь який продувалося гаряче повітря. З нього вона потрапляла прямо на бобіну проекційного апарата. Координатор сів біля нього, щоб мати змогу будь-якої хвилини зупинити зображення чи повернути його на екрані назад; усі зайняли місця, й автомат погасив світло.

Перші метри були зовсім засвічені — кілька разів промайнули фрагменти поверхні озера, потім з'явилася набережна. Вона була укріплена, в кількох місцях у воду спускалися довгі похилі площини, над якими здіймалися розчепірені вишки, з'єднані ажурними

стрічками. Зображення на мить розпливлося, а коли знову можна було роздивитися деталі, всі побачили, що біля вершини кожної вишки крутилися в протилежні боки два п'ятилопатевих пропелери. Вони крутилися дуже повільно, оскільки зйомка велася з великим прискоренням. Похилими площинами, які спускалися в глибину озера, рухались якісь предмети, неначе притоплені у воді, але роздивитися їхні контури було неможливо. До того ж, усі вони рухались неймовірно повільно. Координатор повернув назад кільканадцять метрів плівки й пустив її знову — вже значно швидше. Предмети, які спускалися вздовж тонких, розмазаних, наче товсті вібруючі струни, смуг, промайнули тепер швидко і влетіли у воду; на поверхні озера розійшлися кола. На березі, спиною до апарата, стояв дуплекс; з бочкуватого пристрою, над яким стирчав тонкий прут, що закінчувався розмазаною плямою, виступала тільки верхня частина великого створіння. Набережна зникла. Тепер екран перетинали пласкі, наче коробки, предмети, насаджені на ажурні колони. На їхніх вершечках стояли численні бочкуваті пристрої, схожі на той, у якому стояв дуплекс на пристані. Усі вони були порожні, деякі ліниво рухалися по два-три у той самий бік, зупинялися й поверталися назад.

Зображення повільно переміщалося. З'явилися численні вогники, котрі здавалися чорними плямами. Плівка була перепроявлена, і, що найгірше, довкола плям розпливалися мутні ореоли. З-за цих туманних кружалець проглядали маленькі, зняті згори фігурки. Дуплекси ходили парами в різні боки, їхні маленькі торси були обвиті чимось пухнастим, тож стирчали тільки голівки, але недостатня чіткість зображення не давала змоги роздивитися риси облич.

Потім на екран впливла величезна маса, що розмірено підіймалася й опадала. Вона стікала в бік нижнього кутка екрана, наче спінений сироп, по ній на еліптичних основах ходили десятки дуплексів; здавалося, вони тримали у маленьких ручках якісь знаряддя й торкалися цієї маси, розрівнювали її чи згрібали. Час від часу маса здималася шпичастим біля вершини пагорбом, звідти вискакувало щось на зразок сірої чаші. Зображення змішувалося, але рухлива маса й далі заповнювала собою весь екран; деталі проступали з разуючою чіткістю, в центрі з'явилася група струнких чаш, що мовби виростали на певній відстані одна від одної, біля кожної з них стояли двоє або троє дуплексів. Вони нахиляли до цих чаш личка, мить стояли

непорушно, а тоді випростувалися; це повторювалося знову й знову. Координатор ще раз перемотав плівку назад, відтак пустив її швидше — тепер дуплекси немовби цілували внутрішні стінки чаш. На задньому плані, на який люди раніше не звернули уваги, стояли інші дуплекси з утягнутими до половини маленькими торсами й немовби спостерігали за діями перших. Зображення знову перемістилося. Тепер видно було тільки край маси, облямований темною лінією, поруч рухалися обертові диски, набагато менші за ті, з якими недавно зустрічалися люди. Диски оберталися повільно, стрибками — можна було помітити ривки їхніх ажурних підойм — це був ефект зйомки.

Поступово рух на екрані жвавішав, хоча через сповільнення зйомки він, здавалося, відбувався немовби в дуже густому, неповітряному середовищі. З'явилося те, що Фізик, Інженер та Лікар прийняли там, на рівнині, за «центр міста». Це була густа мережа рівчаків, якими врізнобіч рухалися незвичайні бочкуваті пристрої. На кожному з них, тісно притулившись один до одного, стояло від двох до п'яти дуплексів. Їхали вони переважно по троє. Здавалося, їхні маленькі торси оперізує щось таке, котре переходить на зовнішній бік «бочки», але це міг бути просто відблиск. Тіні під призахідним сонцем дуже видовжилися й заважали роздивитися деталі. Понад схожими на рівчаки магістралями були перекинуті зграбні ажурні місточки. На них подекуди крутилися на місці величезні дзиги, потім їхнє обертання знову розпалося на серію складних обертово-випростувальних рухів, немовби членисті кінцівки вихоплювали з повітря щось невидиме. Одна дзига зненацька зупинилася, і тоді з неї почали виходити фігурки, вкриті блискучою речовиною. Стрічка була чорно-біла, отож сказати з певністю, чи це срібло, чи щось інше, було важко. Саме тієї секунди, коли виходив третій дуплекс, тягнувши за собою незрозумілий предмет, зображення перемістилося. Екран тепер переполовинював товстий канат; він опинився набагато ближче до об'єктива, ніж те, що було на задньому плані. Цей канат — а може, трубопровід? — легко погойдувався, обтяжений вузькою сигарою, з якої сипалося щось мінливе, наче хмара листя; але ці предмети, мабуть, були досить-таки важкі, бо вони не кружляли, а падали, наче важки; внизу, на ввігнутому майданчику, багатьма рядами вишикувалися дуплекси, й від їхніх ручок до поверхні безперервно летіли дрібні іскорки — це було вже зовсім незрозуміле, бо хмара предметів, що сипалися згори, немовби

кудись зникала, не долітаючи до тих, які стояли внизу. Зображення повільно переміщалося; біля краю екрана непорушно лежало двоє дуплексів, третій наближався до них; обидва дуплекси повільно підвелися. Один із них похитувався; його маленький торс був схований, і він скидався на голову цукру. Координатор перемотав плівку назад, знову пустив її, а коли на екрані з'явилися лежачі дуплекси, зупинив проектор, спробував зробити зображення чіткішим, а відтак підійшов до екрана з великим збільшувальним склом.

Крізь нього він побачив тільки великі плями, що розпливалися.

Екран погас — перша плівка закінчилася. Початок другої зафіксував ту саму картину, тільки трохи зміщену й темнішу — мабуть, світло ослабло, й це не вдалося вже компенсувати навіть повністю відкритою діафрагмою. Двоє дуплексів повільно відходили, третій напівлежав. Через екран протяглися тремтливі смуги, об'єкти рухався так швидко, що нічого не було видно; потім у полі зору з'явилася велика сітка з п'ятикутними вічками, в кожному з яких стояв дуплекс й тільки в небагатьох — двоє. Під цією сіткою тремтіла друга, розмазана; люди зразу зрозуміли, що перша сітка — реальна, а друга — її тінь, котра падала на ґрунт, гладенький, немовби викладений якимись плитами, схожими на бетонні. Дуплекси, які стояли у вічках сітки, мали на собі пишне, темне вбрання, що робило їх набагато огряднішими. Майже всі вони виконували однакові рухи — маленькі торси, закриті чимось напівпрозорим, поволі нахилялися в різні боки; цю своєрідну гімнастику створіння виконували надзвичайно повільно. Зображення затремтіло, перекошилося, кілька секунд знову було погано видно; ставало дедалі темніше, промайнув краєчок сітки, розвішаної на лінвах; одна з них закінчувалася біля великого, застиглого навскоси диска. Далі можна було спостерігати такий самий «вуличний рух», який вони вже бачили на першій плівці: у різні боки повзли бочкуваті предмети з дуплексами.

Камера знову наїхала на сітку, цього разу вже з іншого боку, потім трохи відсунулася, з'явилися піші дуплекси, зняті в скісному промінні надвечірнього сонця; перевалюючись, мов качки, вони ходили парами; далі з'явився натовп, розділений посередині довгим вузьким проходом. Ним на якихось коліщатах повз трос і зникав за краєм кадру; трос тягнув щось довге, що сліпило яскравими спалахами й було схоже на довгастих, гранований кристал або обкладену дзеркальними

пластинами колоду; предмет цей перевалювався з боку на бік і відкидав від себе зайчики на тих, котрі стояли; згодом предмет на мить зупинився, став прозорим, і всі раптом побачили в ньому лежачу фігурку. Пролунав чийсь приглушений крик. Координатор повернув плівку назад, перемотав її і, коли на екрані знову з'явився довгастих предмет, зупинив проектор. Усі підійшли до самісінького екрана. Там, оточена рядами дуплексів, посеред порожнього проходу лежала людина. Запала мертва тиша.

— Здається, ми все-таки збожеволіємо, — пролунав у темряві чийсь голос.

— Ба ні, — спершу додивимося це до кінця, — відповів Координатор.

Усі повернулися на свої місця, стрічка знову попливла, зображення здригнулося, ожило. Вузькою вуличкою в натовпі одна за одною проїжджали довгасті, схожі на домовини, брили, але вони були накріті чимось світлим, що звисало аж до поверхні землі й волочилося по ній, наче товста тканина. Зображення змістилось, і на екрані з'явився пустир, який з одного боку впирався у похилий мур; під ним стирчали купи кущів, уздовж борозни, що «бігла» через весь екран, дивав самотній дуплекс; нараз, ніби чогось злякавшись, він сахнувся вбік і повільним величезним стрибком злетів у повітря; уздовж борозни прокотилася дзига, щось сліпуче блиснуло, й екран немовби затягло туманом; коли туман розійшовся, дуплекс непорушно лежав на боці. Його тіло раптом стало майже чорним. Усе це занурювалося в темряву, що дедалі густішала; здавалося, дуплекс здригнувся, поповз, на екрані заметушилися темні смуги, потім він спалахнув білим світлом. На цьому плівка закінчилася.

Коли увімкнули світло, Хімік забрав котушку й пішов зробити збільшені фотографії з відібраних кадрів. Усі решта екіпажників залишилися в лабораторії.

— Ну, а тепер спробуємо все це якось інтерпретувати, — озвався Лікар. — Я зразу можу дати два, навіть три різних тлумачення.

— Хочеш неодмінно довести нас до відчаю? — раптом розсердившись, кинув Інженер. — Якби ти був серйозно взявся за фізіологію дуплекса, насамперед фізіологію органів чуттів, то ми, напевне, знали б сьогодні вже набагато більше!

— Коли я міг цим зайнятися? — здивувався Лікар.

— Колеги! — підвищив голос Координатор. — Схоже, що тут починається засідання Космологічного інституту! Певна річ, нас усіх шокувала ця людська статуя, — а то, без сумніву, була статуя, нерухома копія, залита, як здається, в якусь масу. Цілком імовірно, що через свою інформаційну мережу вони розіслали наші зображення в усі населені пункти, де на підставі одержаних даних було виготовлено людиноподібні ляльки.

— Звідки вони взяли наші портрети? — запитав Лікар.

— Звідки? Два дні тому вони добрих кілька годин крутилися довкола ракети й могли здійснити якнайдокладніші спостереження.

— А навіщо їм робити такі «портрети»?

— Із науковою чи релігійною метою, — цього ми, мабуть, не вирішимо, хоч би хтозна-як довго дискутували. В кожному разі, це не якийсь непояснений феномен. Ми бачили, очевидно, не дуже великий центр, де тривають роботи, мабуть, якогось виробничого спрямування. Можливо, ми спостерігали також їхні розваги, може, функціонування їхнього «мистецтва», звичайний собі «вуличний рух», потім працю на пристані й біля тих предметів, що сипалися — щоправда, не дуже зрозумілу.

— Достатньо чітко визначення, — зіронізував упертий Лікар.

— Там було ще щось на зразок «сцен з армійського життя» — в нас чимало підстав для висновку, що одягнені в срібні «мундири» дуплекси — воїни. От тільки кінець сцени незрозумілий: це могло бути, звичайно, якесь покарання індивіда, що, гуляючи шляхом, призначеним для дзиг, порушив установлений в них закон.

— Екзекуція на місці, як штраф за неправильний перехід вулиці — це, мабуть, жорстоко, тобі не здається? — запитав Лікар.

— Чому ти намагаєшся обернути все на нонсенс?

— Тому, що й далі вважаю: ми побачили рівно стільки, скільки могли б побачити сліпі.

— Хто ще хоче висловитися? — запитав Координатор. — Тільки, прошу вас, говоріть не антагоністично.

— Я, — озвався Фізик. — Схоже на те, що дуплекси пересуваються пішки тільки у виняткових випадках; про це, зрештою, свідчить їхня величина й диспропорція кінцівок, особливо рук, стосовно маси тіла. Мені здається, що спроби змалювати можливе еволюційне дерево, яке дало таких сформованих індивідів, були б вельми повчальними. Ви всі

помітили жваву жестикуляцію дуплексів. Суттєва деталь: цими ручками жоден з них не підіймав якогось тягаря, нічого не ніс, не волік за собою, а такі картини у земному місті цілком нормальні. То, може, ті руки їм служать для чогось зовсім іншого?

— Для чого саме? — з цікавістю запитав Лікар.

— Не знаю, це твоя сфера. В усякому разі, маємо над чим попрацювати. Можливо, ми надто поквапилися зрозуміти архітектоніку їхнього суспільства — замість того, щоб узятися за сумлінне вивчення окремих його цеглин.

— Це правда, — притакнув Лікар. — Руки — так, то, без сумніву, дуже важлива проблема. Еволюційне дерево теж. Ми навіть не знаємо, чи вони ссавці. Протягом кількох днів я міг би відповісти на такі запитання, але боюся, що не зможу з'ясувати те, що мене в усьому цьому видовищі вразило найбільше.

— А саме? — запитав Інженер.

— Я не бачив жодного самотнього пішохода. Жодного. Ви не звернули на це уваги?

— Та... був один... у самому кінці, — відповів Фізик.

— Отож-бо й воно.

Ніхто довго не озивався.

— Треба подивитися цей фільм ще раз, — неквапливо мовив Координатор. — Мені здається, що Лікар має слухність. Самотніх пішоходів не було — вони пересувались як мінімум парами. Хоча на початку... Так! Один таки стояв на пристані.

— Сидів у тому конусоподібному пристрої, — уточнив Лікар. — У дисках вони теж сидять по одному. Я говорив про пішоходів. Тільки про пішоходів.

— Їх було небагато.

— Кілька сотень напевно. Уяви собі вулицю земного міста з висоти пташиного лету. Відсоток самотніх пішоходів, без сумніву, буде великий. У деякі години їх навіть більшість, а тут їх нема взагалі.

— Що це могло б означати? — запитав Інженер.

— Даруй, — похитав головою Лікар, — але зараз запитую я.

— Один самотній дуплекс приїхав з вами, — сказав Інженер.

— А тобі відомі обставини, за яких це сталося?

Інженер не відповів.

— Послухайте, колеги, — втрутився Координатор, — така дискусія відразу обертається на порожню балачку. Ми не вели там систематичних досліджень, бо не є науково-дослідною експедицією: в нас були інші клопоти — на кшталт «боротьба за існування». Треба обміркувати плани подальших наших дій. Завтра почне працювати екскаватор — це вже напевне. Усього матимемо два автомати, два напівавтомати, екскаватора і Захисника, який за необхідної обережності теж може допомогти витягти ракету. Не знаю, чи відомий вам план, який склали ми з Інженером. Первісна ідея базувалася на тому, щоб покласти ракету горизонтально, а відтак поставити її вертикально, підіймаючи корпус і підтримуючи його утрамбованим ґрунтом. Цей метод використовували ще будівничі пірамід. Отож тепер ми хочемо розбити наш «скляний мур» на шматки потрібних розмірів і збудувати з них систему риштування. Матеріалу вистачить, і ми вже знаємо, що цю речовину можна плавити й зварювати при високій температурі. Реалізація такого проекту, при використанні будівельного матеріалу, який нам мимохіть постачили жителі Едема, дасть змогу радикально скоротити весь процес. Можливо, через три дні ми стартуємо. Почекайте, — сказав він, побачивши, що всі заворушилися, — у зв'язку з цим хочу запитати вас: чи будемо стартувати?

— Так, — відповів Фізик.

— Ні! — майже одночасно відгукнувся Хімік.

— Ще ні, — кинув Кібернетик.

Запала коротка тиша. Ні Інженер, ні Лікар іще не висловилися.

— Я гадаю, що треба летіти, — заявив нарешті Лікар.

Усі вражено глянули на нього.

Коли мовчанка затяглася, він заговорив, немовби від нього чекали якихось особливих пояснень:

— Раніше я міркував інакше. Але йдеться про ціну. Просто про ціну. Без сумніву, ми могли б іще багато чого довідатися, проте здобуття цієї інформації може обійтися надто дорого. Для обох сторін. Після того, що сталося, мирні спроби порозуміння, встановлення контакту вважаю нереальними. Крім того, що ми тут один одному наговорили, кожен, мабуть, хотів він цього чи ні, змалював якусь власну концепцію цього світу. В мене теж була така концепція. Мені здавалося, що тут відбувається щось жахливе і тому ми повинні втрутитися. Поки залишалися робінзонами й переносили кожен уламок

власними руками, я нічого про це не говорив. Хотів почекати, поки довідаюся більше й ми матимемо в розпорядженні технічні засоби. А тепер признаюся, що більше не бачу переконливих підстав, які примусили б мене відмовитися від моєї концепції Едема, але будь-яке втручання на захист того, що ми вважаємо добрим і справедливим, будь-яка подібна спроба закінчиться, найімовірніше, так само, як наша сьогоднішня експедиція, — застосуванням анігілятора. Певна річ, ми завжди знайдемо виправдання, що це була вимушена оборона і так далі, але замість допомоги принесемо знищення. Тепер ви знаєте більш-менш усе.

— Якби ми краще розуміли те, що діється тут насправді... — зітхнув Хімік.

Інженер похитав головою:

— Тоді, напевне, виявилось б, що кожна зі сторін по-своєму в чомусь права.

— Ну й що з того, що вбивці «по-своєму» були би праві? — запитав Хімік. — Нас цікавила б не їхня правота, а врятування жертв.

— Але що можемо їм подарувати, крім анігілятора Захисника? Припустимо, ми перетворимо півпланети на згарище, щоб зупинити ці їхні якісь каральні акції, це незрозуміле «виробництво», облави, отруєння, — а що далі?

— Відповідь на це запитання ми знали б, якби мали більше відомостей, — уперто правив своєї Хімік.

— Це не так просто, — втрутився в суперечку Координатор. — Усе, що тут діється, — одна з ланок тривалого історичного процесу. Думка про допомогу впливає з переконання, що тутешнє суспільство ділиться на «добрих» і «поганих».

— Зовсім ні, — урвав його Хімік. — Краще скажи: на переслідуваних і переслідувачів. Це не одне й те саме.

— Гарзд. Уяви, що якась високорозвинена раса прибуває на Землю кількасот років тому, під час релігійних воєн, і хоче втрутитися у конфлікт, діючи на боці слабких. Спираючись на свою силу, вона забороняє спалювати еретиків, переслідувати іновірців тощо. І ти думаєш, їм удалося б поширити на Землі свій раціоналізм? Адже майже все людство було тоді віруючим, тож їм довелося б винищити його до останньої людини, й вони залишилися б самі зі своїми раціоналістичними ідеями.

— То що, ти справді вважаєш, що ніяка допомога неможлива?! — обурився Хімік.

Координатор пильно подивився на нього, перш ніж відповісти.

— Допомога? Боже мій, що означає допомога? Все, що тут відбувається, що ми тут бачимо, — це плоди певної суспільної формації. Нам довелося б її зламати й створити нову, кращу, — а як це зробити? Адже це істоти з іншою, ніж у нас, фізіологією, психологією, історією. Ти не можеш тут утілити в життя модель нашої цивілізації. Для цього тобі довелося б запропонувати план іншої, яка функціонувала б навіть після нашого відльоту... Певна річ, я вже давно припускав, що з такими ідеями носиться дехто з вас, зокрема Інженер та Хімік. Думаю, що й Лікар теж це помітив, бо він лив холодну воду на вогонь різних аналогій із земним походженням — так чи ні?

— Так, — підтвердив Лікар. — Я потерпав, що у нападі благородства ви захочете навести тут «лад», а в перекладі мовою практики це означало б терор.

— Але, можливо, переслідувані знають, як хочуть жити, тільки вони ще надто слабкі, щоби здійснити це, — зауважив Хімік. — І якби ми хоча б урятували життя якійсь групі рокованих, то й цього було б уже багато...

— Ми вже врятували одного, — нетерпляче відповів Координатор. — Може, ти знаєш, що робити з ним далі?

Йому відповіла мовчанка.

— Якщо не помиляюся, Лікар теж за старт? — сказав Координатор. — Гаразд. Оскільки я також, то, виходить, більшість.

Він змовк, приголомшено вирячивши очі. Координатор був єдиним, хто сидів обличчям до дверей — до прочинених дверей. У цілковитій тиші — з темряви долинали тільки ледь чутне хлюпання води — всі обернулися, стежачи за його поглядом.

У відчинених дверях стояв дуплекс.

— Як він тут... — почав Фізик, але слова завмерли в нього на губах.

Він зрозумів свою помилку.

Це був не їхній дуплекс. Той сидів замкнений у перев'язочній. На порозі стояв велетенський смаглявий індивід з низько нахиленим маленьким торсом, майже торкаючись головою одвірка. Він був закутаний у землястого кольору тканину, що м'яко струміла згори вниз, оточуючи торс чимось схожим на комір, довкола якого обвивався

товстий моток зеленого проводу. Крізь розріз на боці в тканині виднівся широкий пояс з металевим полиском, який щільно прилягав до тіла. Дуплекс непорушно стояв на порозі. Його зморщене пласке обличчя з двома великими блакитними очима закривала прозора лійкоподібна маска, що розширювалася донизу. З неї виходили тонкі сірі смужки, котрі багато разів обвивали маленький торс і були навхрест застебнуті спереду, де утворювалося щось схоже на гніздечко, в якому спочивали його так само забинтовані руки. Тільки вузлуваті пальці вільно звисали вниз, торкаючись кінчиками одні одних.

Усі заціпеніли. Дуплекс нахилився ще нижче, протяжно кахикнув і повільно ступнув уперед.

— Як він сюди увійшов?.. Адже Чорний у тунелі... — прошепотів Хімік.

Дуплекс повільно позадкував. Він вийшов, хвильку постояв у півтемряві коридору й знову зайшов до лабораторії, точніше, просунув тільки голову під самісіньким одвірком.

— Він питає, чи можна увійти... — пошепки сказав Інженер. І крикнув: — Будь ласка! Просимо!

Підвівшись, Інженер відступив до протилежної стіни; всі пішли слідом за ним; дуплекс із незворушним виразом обличчя дивився на спорожнілу середину приміщення. Потім повільно роззирнувся довкола.

Координатор підійшов до екрана, смикнув за стержень, і коли тканина зашелестіла та згорнулася, відкривши дошку, сказав:

— Розступіться.

Він узяв шматок крейди, намалював маленьке кружальце, довкола нього накреслив еліпс, ще один, більший, і ще — всього чотири. На кожному з еліпсів помістив маленьке кружальце, підійшов до велетня, який стояв посеред каюти, і тицьнув у його вузлуваті пальці крейду.

Дуплекс незграбно взяв її, глянув на неї, відтак на дошку й повільно підійшов до стіни. Йому довелося нахилити маленький торс, який косо стирчав із коміра, щоб перев'язаною рукою дотягтися до дошки. Усі дивилися на нього, затамувавши дух. Він відшукав третє від центра кружальце на еліпсі й із зусиллям, незграбно стукнув по ньому кілька разів, а потім іще мазнув так, що майже заповнив його розкришеною крейдою.

Координатор хитнув головою. Всі полегшено зітхнули.

— Едем, — сказав Координатор. І тицьнув у крейдяне кружальце.

— Едем, — повторив він.

Дуплекс з явним зацікавленням придивлявся до його рота. Відтак кашлянув.

— *Едем*, — надзвичайно чітко й повільно проказав Координатор.

Дуплекс кашлянув кілька разів.

— Він не розмовляє, — обернувся Координатор до товаришів. — Це напевне.

Вони стояли один навпроти одного, не знаючи, що робити далі. Раптом дуплекс поворухнувся, впустив крейду, і вона, впавши, ударилася об підлогу. Почувся тріск, ніби хтось розстібнув блискавку. Землиста тканина розійшлася, немовби її розпороли згори донизу, і всі побачили широкий золотистий пояс, який прилягав до боків дуплекса.

Кінець пояса розгорнувся й зашелестів, наче металева фольга. Маленький торс дуплекса нахилився, ніби хотів вискочити з тіла, склався майже вдвоє, і дуплекс схопив пальчиками кінець фольги. Вона розгорнулася в довге полотнище, яке він тримав перед собою, немовби пропонуючи людям. Координатор та Інженер одночасно простягли до неї руки. Обидва здригнулися, Інженер ще й слабо скрикнув. Дуплекс удав подив, кілька разів кашлянув; прозора завіса на його личку загойдалася.

— Електричний заряд, але не надто сильний, — пояснив Координатор товаришам і знову взявся за край фольги.

Дуплекс відпустив її. Люди ретельно оглянули при світлі її золотисту поверхню — вона була зовсім гладенька й чиста. Координатор навмання торкнувся пальцем якогось місця й знову відчув легкий електричний удар.

— Що це?! — буркнув Фізик і, присунувшись, почав водити рукою по фользі; скрізь його били в пальці електричні заряди. — Дайте графітовий порошок! Він там, на шафі! — крикнув товаришам.

Фізик розстелив фольгу на столі, не звертаючи уваги на те, що м'язи його рук неприємно тремтіли від мурашиних поколювань, старанно посипав її порошком, який йому подав Кібернетик, здув зайвий.

На золотистій поверхні залишилися хаотично розсипані маленькі чорні цятки.

— Ящїрка! — вигукнув раптом Координатор.

— Альфа Лебедя!

— Лїра!

— Цефей!

Вони обернулися до дуплекса, який спокїйно дивився на них. У їхнїх очах свїтився трїумф.

— Зоряна карта! — підсумував Інженер.

— Атож.

— Ну, нарештї! — Координатор широко усміхнувся.

Дуплекс кашлянув.

— У них електричне письмо?

— Та начебто.

— Як зберїгаються заряди?

— Не знаю. Може, це електрет.

— У них повинен бути електричний орган чуттїв!

— Можливо.

— Спокїйно, колеги! Треба дїяти систематично! — сказав Координатор. — Із чого почнемо?

— Намалюй йому, звїдки ми.

— А й справдї!

Координатор швидко витер дошку, нарисував зїрки Центавра, завагався, щоб якомога точнїше зробити проекцію з пам'ятї й так, якою уявлялася ця область Галактики з Едема; поставив жирну крапку, котра означала Сїріус, додав їще кільканадцять менших зїрок і на тлї Великої Ведмедицї намалював хрестик, який означав Сонце, відтак по черзї торкнувся рукою своїх грудей, потїм грудей усїх товаришїв, обвїв рукою примїщення й знову тицьнув крейдою в хрестик.

Дуплекс кашлянув, узяв від Координатора крейду, натужно наблизив маленький торс до дошки й трьома ударами доповнив Координаторїв рисунок — проекцїями Альфи Орла і подвїйної системи Процїона.

— Астроном!!! — вигукнув Фїзик. І вже трохи тихїше додав: — Колега...

— Цїлком можливо! — припустив Координатор. — А тепер пїдемо далї!

І вони почали малювати. Планета Едем — і шлях корабля. Корабель входить у газовий хвїст планети. Зїткнення (не було

впевненості, чи рисунок достатньо зрозуміло пояснює обставини катастрофи, але поки що вони нічого не могли зробити). Ракета вгрузає в ґрунт (рисунок відтворював профіль пагорба з ракетою, що застрягла в ньому). Далі рухатися було вже важко. На цьому зупинилися.

Дуплекс, розглядаючи рисунки, кашляв. Наближав личко до дошки й знову віддаляв його. Потім підійшов до столу. Витягнув із зеленої об'ямівки коміра тоненький гнучкий провід, нахилився і з неймовірною швидкістю почав водити ним по золотистій фользі. Це тривало кілька хвилин. Потім відступив від столу. Фольгу посипали графітом. І тут сталося дуже дивне. Ще тоді, як із фольги здмухнули зайвий порошок, схема почала оживати. Люди спершу побачили велику півсферу, всередині якої стояла похила колона. Потім з'явилася маленька плямка, що повзла до краю півсфери, дедалі більшаючи. Вони впізнали силует схематично й неточно зображеного Захисника. Частина боку півсфери зникла. Крізь виниклий отвір Захисник в'їхав досередини. Все щезло — фольгу вкривав рівномірно розсипаний графітовий порошок. Раптом він зібрався в зоряну карту. На її тлі з'явилася накидана довгими штрихами постать дуплекса. Той дуплекс, який стояв у людей за плечима, закашляв.

— Це він, — сказав Координатор.

Карта щезла, видно було тільки дуплекса. Потім його постать зникла і знову виникла карта. Це повторилося чотири рази. І знову графітовий порошок улігся так, немовби підкорявся якомусь невидимому подмухові, у контур півсфери з бічним отвором. Утворився маленький силует дуплекса, який, здавалося, повз, притискаючись до ґрунту, до відкритого боку півсфери. Він проник у її середину. Півсфера розтанула. Похила колона ракети збільшилася. Спереду, під корпусом, виднівся відкритий виступ. Дуплекс випростався під ним, видерся нагору й зник у ракеті. Тепер графітовий порошок, розсипавшись, лежав хаотичними купками. Передавання інформації закінчилося.

— Ось як він дістався до нас — через вантажний люк! — вигукнув Інженер. — А ми теж роззяви — покинули його відчиненим!!!

— Стривай, я скажу, що спало мені на думку... — несподівано озвався Лікар. — А раптом вони не стільки хотіли замкнути нас за цим муром, скільки позбавити можливості своїх, — ну, скажімо, своїх учених, — налагодити з нами контакт!

— Цілком можливо!

Усі обернулися до дуплекса. Він кахикнув.

— Ну, годі, — сказав Координатор. — Дуже приємна, гм, товариська зустріч, але нас чекають далеко важливіші справи! З партизанщиною покінчено. Треба братися за справу систематично. Почнемо, мабуть, із математики. Цим займеться Фізик. Математика — звичайно, метаматематика теж. Теорія матерії. Атомістика, енергетика. Далі — теорія інформації, інформаційні системи. Способи передавання, зберігання. Водночас і фразотворчі зв'язки, функції фрази. Граматична схема, семантика. Відповідність понять. Типи застосовуваних логік. Мова. Словник. Усе це стосується тебе, — обернувся він до Кібернетика. — Ну, а коли в нас буде такий з'єднувальний місток, настане черга для всього іншого. Метаболізм, способи живлення, тип виробництва, форми суспільних зв'язків, реакції, навички, розподіл, групові конфлікти і так далі. З цим ми вже так не поспішатимемо. Поки що, — він звернувся до Кібернетика й Фізика, — починайте ви. Треба буде відповідно пристосувати калькулятор. Певна річ, можете взяти на підмогу фільми, є бібліотека... Беріть усе, що буде треба.

— Для початку його можна поводити по кораблі, — сказав Інженер. — Що ти думаєш із цього приводу? Це може йому багато чого пояснити, крім того, він знатиме, що ми від нього нічого не приховуємо.

— Особливо важливе друге, — погодився з ним Координатор. — Та... поки ми не можемо з ним порозумітися, не пускайте його до перев'язочної. Я боюся якогось непорозуміння. А зараз обійдімо корабель. Котра вже година?

Була третя ночі.

13

Обхід ракети тривав довго. Дуплекс особливо цікавився атомним реактором й автоматами. Інженер креслив йому безліч ескізів — тільки в машинному відділенні на це пішло чотири блокноти. Автомат викликав у гостя явний інтерес. Дуплекс докладно оглянув мікросітку й неабияк здивувався, побачивши, що вся вона занурена в резервуар, який охолоджується рідким гелієм. Це був кріотронний мозок надпровідного типу для надзвичайно швидких реакцій. Але гість, мабуть, уловив, навіщо охолоджується мозок, бо дуже довго покашлював і з великим задоволенням вивчав ескізи, які йому креслив Кібернетик. Здавалося, стосовно електричних схем вони зможуть порозумітися швидше, ніж із приводу того, яким жестом чи символом позначити навіть найпростіші слова.

О п'ятій годині, над ранок, Хімік, Координатор й Інженер пішли спати; на посту в тунелі, після того, як зачинили вантажний люк, залишився Чорний; усі інші разом з дуплексом подалися до бібліотеки.

— Знаєте що? — сказав Фізик, коли вони проходили повз лабораторію. — Ану покажімо йому ще таблицю Менделєєва. Там є схематичні зображення атомів.

Вони увійшли досередини. Фізик почав копирсатися в купі паперів під шафкою, і цієї миті щось зацокало.

Фізик викидав з кутка шелесткі згортки й нічого не почув, але Лікар нашорошився.

— Що це? — запитав він.

Фізик випростався й, теж почувши цокіт, глянув на товаришів переляканими очима.

— Це Гейгер, там... стійте! Десь витік...

Він підскочив до лічильника. Дуплекс усе ще стояв непорушно й водив очима по приладах. Нараз він наблизився до столу, й лічильник зацокотів довгими чергами, наче барабанщик, який вибиває протяжний дріб.

— Це він! — крикнув Фізик, обіруч схопив металевий циліндр і спрямував його на велетня.

Лічильник аж завібрував.

— Радіоактивний? Він? Що це означає? — запитав приголомшений Кібернетик.

Лікар зблід. Він підійшов до столу, глянув на тремтливий індикатор, узяв із Фізикових рук металевий циліндр і почав водити ним у повітрі довкола дуплекса. Дріб слабшав тим виразніше, чим вище підіймав він лічильник. Коли Лікар опустив його до товстенних, незграбних ніг прибульця, мембрана аж заревла. На шкалі апарата спалахнув червоний вогник.

— Радіоактивне зараження... — пробелькотів нарешті Фізик.

Здивований дуплекс переводив очі з одного на іншого, нітрохи не занепокоєний незрозумілою для нього операцією.

— Він потрапив сюди через отвір у мурі, який пропалив Захисник, — тихо сказав Лікар. — Там радіоактивна пляма... І він пройшов по ній...

— Не наближайтеся до нього! — крикнув Фізик. — Він випромінює щонайменше мілірентген за секунду! Зачекай — його треба якось... Якщо ми загорнемо його в керамітову фольгу, можна буде ризикнути...

— Але ж, чоловіче, тут ідеться зовсім не про нас! — підвищив голос Лікар. — Тут ідеться про нього! Як довго він міг там перебувати? Скільки нахапав рентгенів?

— Н... не знаю. Звідки я це можу знати... — Фізик увесь час дивився на стрекотливий лічильник. — Ти повинен щось зробити! Ацетатна ванна, абразія епідермісу... Дивіться, він... він нічого не розуміє!

Лікар мовчки вибіг із лабораторії і за хвилину повернувся з аптечкою першої протирадіаційної допомоги. Дуплекс ніби хотів опертися незрозумілим процедурам, але потім дозволив робити зі собою все, що треба.

— Надінь рукавиці! — крикнув Фізик Лікареві, який голими руками торкався дуплексової шкіри.

— Розбудити решту? — невпевнено запитав Кібернетик, який стояв під стіною, опустивши руки.

Лікар швидко натягував важкі рукавиці.

— Навіщо? — сказав він і низько нахилився над дуплексом. — Поки що нічого... Еритема з'явиться через якихсь десять-дванадцять годин, якщо...

— Якби ми могли з ним порозумітися... — буркнув Фізик.

— Переливання крові, тільки як? Звідки? — Лікар дивився перед собою невидючими очима. — Той, другий! — раптом вигукнув він, але відразу ж завагався й додав уже тихіше: — Ні, не можна... довелося б спершу дослідити кров обох на аглютинацію — може виявитися, що в них різні групи...

— Послухай, — Фізик відвів його набік, — справи дуже кепські. Я боюся... ну, ти розумієш? Він, мабуть, пройшов по радіоактивній плямі, тільки-но спала температура: в зоні мікроанігліяційної реакції завжди утворюється багато радіоізотопів. Рубідій, стронцій, ітрій і таке інше. Рідкоземельні елементи. Поки що він нічого не відчуває, найраніше завтра — так вважаю. Чи є в його крові білі тільця?

— Є, однак вони мають зовсім інший вигляд, аніж людські.

— Усі клітини, які щедро розмножуються, завжди вражаються однаково, незалежно від виду. У нього має бути трохи більша опірність, аніж у людини, але...

— Ти звідки знаєш?

— Бо нормальна радіоактивність ґрунту тут майже вдвічі вища, ніж на Землі, отже, вони до певної міри можуть бути до неї пристосовані. Твої антибіотики тут, звичайно, безсилі?

— Так, безсилі; тут, мабуть, інші бактерії...

— Так я і думав. Знаєш що? Ми повинні насамперед якось порозумітися з ним... Випитати якомога більше. Реакція настане щонайраніше через кілька годин...

— А! — Лікар швидко глянув на Фізика й опустив очі.

Вони стояли за п'ять кроків від дуплекса, який напівлежав під стіною, не спускаючи з них блідо-голубих очей.

— Витягнути з нього якомога більше, перш ніж він... помре?

— Я не думаю про це так, — відповів Фізик, намагаючись зберегти спокій. — Припускаю, що він поводитиметься, як людина. Психічну здатність зберігатиме ще кілька годин, а потім настане апатія, — та ти й сам це добре знаєш... На його місці кожен із нас думав би передусім про виконання завдання!

Лікар знизав плечима, глянув на нього спідлоба й раптом усміхнувся:

— Кожен із нас, кажеш? Так, можливо, знаючи, що сталося. Але він постраждав через нас. З нашої вини.

— Ну то й що з цього? Невже для тебе важлива якась спокута? Не будь смішним!!

Фізикове обличчя вкрилося червоними плямами.

— Ні, — сказав Лікар. — Я з тобою не згоден. Розумієш? Це, — він показав на дуплекса, — хворий, а це, — він тицьнув пальцем у свої груди, — лікар. І всім, окрім лікаря, тут зараз нічого робити.

— Ти так вважаєш? — глухо запитав Фізик. Але ж це не наша провина, що...

— Неправда! Він опромінився, бо йшов по сліду Захисника! Та досить уже про це. Я повинен узяти в нього кров.

Лікар зі шприцом у руці підійшов до дуплекса. Якусь секунду постояв над ним, ніби вагаючись, потім повернувся до столу за другим шприцом. На обидва насадив голки, вийняті з гамма-стерилізатора.

— Допоможи мені, — обернувся він до Кібернетика.

І наблизився до дуплекса. На його очах оголив свою руку, Кібернетик увів голку йому у вену, втягнув трохи крові й відступив назад; тоді Лікар узяв другий шприц і, торкаючись шкіри дуплекса, знайшов судину, глянув йому в очі й устромив у неї голку. Кібернетик стояв над ними. Дуплекс навіть не здригнувся. Його ясно-рубінова кров заповнила скляний циліндр шприца. Лікар спритно вийняв голку, притиснув ранку, що кровила, ватним тампоном і вийшов, високо тримаючи шприц.

Фізик та Кібернетик презирнулися. Кібернетик іще хвилину потримав у руці шприц із Лікаревою кров'ю, а потім поклав його на стіл.

— Що ж тепер? — запитав.

— Він міг би нам усе розповісти! — Фізик немовби перебував у гарячці. — А цей, цей... — І раптом глянув Кібернетикові у вічі.

— Може, їх розбудити? — повторив той.

— Це нічого не дасть. Лікар скаже їм те саме, що й мені. Є тільки одна можливість — дуплекс... повинен сам вирішити. Якби він захотів... Лікар не зможе йому заборонити.

— Він? — Кібернетик здивовано глянув на Фізика. — Ну гаразд... Але як він це вирішить? Адже не знає нічого, а ми не можемо йому розказати!

— Ще й як можемо, — холодно сказав Фізик, дивлячись на скляний циліндр із кров'ю, що лежав біля стерилізатора. — У нас є хвилини

п'ятнадцять, поки Лікар полічить його еритроцити. Давай сюди дошку!

— Але ж це не має ніякого...

— Давай дошку! — крикнув Фізик і заходився збирати з підлоги шматочки крейди.

Кібернетик зняв із стіни дошку, й вони разом поставили її навпроти дуплекса.

— Білої крейди замало! Принеси з бібліотеки кольорову!

Коли Кібернетик вийшов, Фізик схопив перший-ліпший шматок крейди й почав швидко малювати велику півсферу, а в ній — ракету. Відчуваючи на собі непорушний погляд блідо-голубих очей, він рисував дедалі швидше. А коли щось закінчував зображати, то обертався до дуплекса, напружено дивився у вічі йому, тицяв пальцем у дошку, витирав її губкою і продовжував малювати.

Ось стіна півсфери — поки що ціла. Стіна півсфери — і перед нею Захисник. Його рило — і заряд, що вилітає з нього. Фізик знайшов уламочок фіолетової крейди, заштрихував нею частину стіни перед Захисником, пальцями розтер крейду, в результаті чого виник отвір, оточений фіолетовим патьоком. Силует дуплекса. Фізик підійшов до лежачого гостя, торкнувся його торса, а відтак повернувся до тієї ж дошки, стукнув крейдою по намальованій фігурці, різко стер усе губкою, аж вода чвиркнула на підлогу, ще раз квапливо намалював грубо обведений фіолетовим отвір у стіні, а в ньому — дуплекса й стер усе довкола. На дошці залишився тільки контур великої постаті. Стоячи так, щоби дуплекс міг бачити кожен його рух, Фізик заходився поволі втирати розкришену на порошок фіолетову крейду в ноги випростаної фігури. Обернувся. Маленький дуплексів торс, який перед цим спочивав на гумовій подушці, котру надув Лікар, поволі підвівся, його зморщене мавп'яче личко з розумними очима відвернулося від дошки і втупилося у Фізика, немовби мовчки про щось його запитувало.

Тоді Фізик кивнув головою, схопив бляшанку, пару захисних рукавиць і стрімко вибіг з лабораторії. В тунелі він трохи не зіткнувся з автоматом, який, упізнавши його, притиснувся до стінки. Фізик вискочив на поверхню і, на бігу натягуючи рукавиці, навмання помчав до отвору в стіні, що випалив Захисник. Перед неглибокою вирвою впав навколішки і квапливо почав виривати з ґрунту шматки загуслого піску, який напіврозплавився від жару, й кидати його в

бляшанку. Потім підхопився й знову бігцем повернувся через тунель до ракети. У лабораторії хтось стояв — Фізик зажмурих засліплені очі — це був Кібернетик.

— Де Лікар?

— Іще не повернувся.

— Відійди. Краще сядь під стіною.

Як Фізик і сподівався, напіврозплавлений пісок був блідо-фіолетового відтінку — він не дарма вибрав крейду саме цього кольору. Коли він увійшов, дуплекс повернув до нього обличчя — він явно його чекав.

Фізик висипав на підлогу перед дошкою все, що було в бляшанці.

— Ти збожеволів! — крикнув, схоплюючись з місця, Кібернетик.

Лічильник, переставлений на протилежний кінець столу, прокинувся й квапливо зацокав.

— Помовч! Не заважай!

У Фізиковому голосі було стільки люті, що Кібернетик непорушно застиг під стіною.

Фізик кинув погляд на циферблат годинника: минуло вже дванадцять хвилин. Ось-ось мав повернутися Лікар. Він нахилився, показав на ледь помітні фіолетові щербинки напіврозплавленого піску. Набрал жменю зеренець і, розтуливши долоню, приклав їх до того місця, де були зображені замазані фіолетовою крейдою ноги фігури дуплекса. Розтер кілька піщаних крихт по рисунку, глянув у вічі дуплексові, струснув рештки пилу на підлогу, відступив у глиб залу, потім пішов уперед так рішуче, немовби вирушив кудись далеко. Вступив у центр фіолетової плями, хвилину постояв, а тоді заплющив очі й, розслабивши м'язи, повільно впав. Тіло його глухо вдарилося об підлогу. Полежавши так кілька секунд, він раптом підхопився, підбіг до столу, схопив лічильник Гейгера і, тримаючи його перед собою, наче ліхтар, підійшов до дошки. Тільки-но розтруб чорного циліндра наблизився до нарисованих крейдою ніг, пролунав раптовий, тривожний дріб. Фізик кілька разів наближав лічильник до дошки й відводив його назад, повторюючи ефект для дуплекса, який пильно стежив за ним, потім повільно повернувся до нього й почав наближати розтруб лічильника до його оголених стіп.

Лічильник завуркотів.

Дуплекс видав слабкий звук, немовби чимось похлинувся. Кілька секунд, що видалися Фізикові вічністю, він дивився йому в вічі бездонним блідим поглядом. Потім — по чолю Фізика покотилися краплі поту — дуплекс раптом розслабив торс, заплющив очі й безсило відкинувся на узголів'я, водночас дивно випростуючи вузлуваті пальчики своїх рук. Якусь хвилину він лежав так, наче мертвий, а тоді раптом розплющив очі, сів і вп'явся поглядом у Фізикове обличчя.

Той кивнув головою, відніс апарат на стіл, відштовхнув ногою дошку й глухо кинув Кібернетикові:

— Він зрозумів.

— Що зрозумів?.. — пробелькотав той, приголомшений цією німою сценою.

— Що має померти.

Увійшов Лікар, глянув на дошку, на розсипані склянисті уламки, на товаришів.

— Що тут діється? — запитав він. — Що це все означає?! — повторив уже гнівно.

— Нічого особливого. У тебе вже двоє пацієнтів, — байдуже відповів Фізик, а коли Лікар приголомшено глянув на нього, взяв зі столу лічильник і спрямував його розтруб на власне тіло.

Лічильник пронизливо застрекотів — у матеріал комбінезона набився радіоактивний пил. Лікареве обличчя почервоніло. Секунду він стояв непорушно й, здавалося, от-от пошпурить об підлогу шприцом, котрий тримав у руці. Та поступово кров відринула йому від обличчя.

— Так? — сказав він. — Гаразд. Ходімо.

Тільки-но вони вийшли, Кібернетик одразу ж накинув захисний халат і почав квапливо прибирати радіоактивні крихти. Він вивів зі стінної шафи напівавтоматичний очисник і пустив його підчищати пляму. Дуплекс незворушливо дивився на цю метушню, кілька разів слабо покашляв. Хвилин через десять Фізик повернувся разом з Лікарем — на ньому був полотняний костюм, шию та руки вкривали товсті завої бинта.

— Уже, — майже весело сказав він Кібернетикові. — Нічого страшного — перший ступінь, а може, й того нема.

Лікар та Кібернетик заходилися підводити дуплекса, який, зрозумівши, чого вони від нього хочуть, устав і слухняно вийшов з

лабораторії.

— І навіщо все це було? — знизав плечима Кібернетик.

Він нервово ходив із кутка в куток, тицяючи у всі щілини чорну мордочку лічильника Гейгера. Цокання то посилювалося, то знову стихало.

— Побачиш, — спокійно відповів Фізик. — Якщо голова в нього на місці — побачиш.

— Чому ти не одягнув захисний костюм? Жаль було хвилини?

— Я повинен був продемонструвати це якомога простіше, — сказав Фізик. — Якомога природніше, без жодних «домішок», розумієш?

Вони замовкли. Стрілка стінного годинника повільно пересувалася. Нарешті Кібернетика почав змагати сон. Фізик, маніпулюючи пальцями, що стирчали з бинтів, незграбно закурив сигарету. Ввійшов Лікар у забрудненому халаті, люто підскочив до Фізика:

— Це ти! Ти! Що ти з ним зробив?!

— А в чому річ? — підвів голову Фізик.

— Він не хоче лежати! Насилу дозволив перев'язати себе, раз у раз устає та лізе в двері. О, він уже тут... — тихіше додав Лікар.

Дуплекс увійшов, незграбно накульгуючи. По підлозі за ним тягнувся кінець бинта.

— Ти не можеш лікувати його силоміць, — холодно сказав Фізик. Кинув на підлогу сигарету й, роздушивши її черевиком, обернувся до Кібернетика: — Ну що, візьмемо калькулятор з навігаційної, га? У нього максимальна дальність екстраполяції.

Той здригнувся, раптом нібито прокинувшись, підхопився на рівні, хвилину дивився на нього каламутним поглядом, а тоді швидко вийшов, залишивши двері відчиненими. Лікар стояв посеред лабораторії, засунувши кулаки в кишені халата. Почувши слабке човгання, він обернувся, глянув на велетня, котрий повільно наближався до нього, й зітхнув.

— Уже знаєш? — запитав він. — Уже знаєш, так?

Дуплекс кашлянув.

Інші троє екіпажників увесь день спали і прокинулися, коли вже сутеніло. Вони зайшли до бібліотеки й очам їхнім відкрилася жахлива картина. Столи, підлога, всі вільні крісла були завалені купами книжок, атласів, розгорнутих альбомів, сотні скреслених аркушів валялися на підлозі, між книжками лежали частини приладів, кольорові гравюри,

бляшанки консервів, тарілки, оптичне скло, арифмометри, котушки; до стіни була прихилена дошка, з якої стікала, змішана з крейдяним пилом, вода, шар засохлого вапнякового порошку вкривав пальці, рукави і навіть коліна Фізика, Кібернетика та Лікаря. Вони сиділи навпроти дуплекса, зарослі, з почервонілими очима, й пили каву з великих кухлів. Посередині, там, де раніше стояв стіл, височів каркас великого електронного калькулятора.

— Як справи? — запитав Координатор, раптом вирісши на порозі.

— Прекрасно. Ми вже уніфікували тисячу шістсот понять, — відповів Кібернетик.

Лікар устав. На ньому ще й досі був білий халат.

— Вони мене до цього примусили, — зітхнув він і показав на місцеве створіння: — Цей дуплекс опромінився.

— Опромінився?! — Координатор переступив поріг. — Тобто як?

— Він пройшов по радіоактивній плямі в проломі стіни, — пояснив Фізик і, відставивши кухню з недопитою кавою, опустився навколішки біля апарата.

— У нього вже на десять відсотків менше білих тілець, аніж було сім годин тому, — сказав Лікар. — Гіалінова дегенерація — цілком як у людини. Я хотів його ізолювати, дуплексу потрібний спокій, але він не хоче лежати, бо Фізик сказав йому, що це все одно вже не допоможе.

— То правда? — обернувся Координатор до Фізика. Він, не відриваючись від апарата, мовчки кивнув.

— І дуплекс уже приречений?.. — запитав Інженер.

Лікар знизав плечима.

— Не знаю! Якби це була людина, я сказав би, що в нього тридцять шансів зі ста. Але це не людина. Він став трохи апатичним. Та це, можливо, від втоми й безсоння. Якби я міг його ізолювати...

— А навіщо? Адже ти й так робиш з ним усе, що хочеш, — сказав Фізик, не повертаючи голови.

Він і далі копирсався в апараті забинтованими руками.

— А з тобою що сталося? — запитав Координатор.

— Я пояснював дуплексу, яким чином він опромінився.

— Так докладно це йому розтлумачував?! — крикнув Інженер.

— Мусив.

Хвилину панувала мовчанка.

— Сталося те, що сталося, — повільно проказав Координатор. — Добре це чи погано, але це так. Що ж тепер? Що ви вже з'ясували?

— Чимало, — заговорив Кібернетик. — Він уже опанував масу наших символів — головним чином математичних. Теорія інформації, можна сказати, вже позаду. Найгірше з електричним письмом: без спеціального апарата ми не зможемо навчити його читати, а в нас нема ні такого апарата, ні часу, щоб його змонтувати. Пам'ятаєте ті трубки, які стирчали з їхніх тіл? Це звичайнісінькі пристрої для письма! Коли дуплекс з'являється на світ, йому відразу ж уставляють таку трубку — як у нас колись проколювали вуха дівчаткам... З обох боків великого тіла в них є електричні органи, через те тулуб такий масивний! Це щось на зразок мозку й водночас плазматичної батареї, яка передає заряди «каналові», котрий безпосередньо пише. Він закінчується провідками на «комірі», але це в усіх по-різному. Писати вони, звичайно, повинні вчитися. Ця операція, яку практикують уже тисячі років, — тільки підготовчий крок.

— Отже, дуплекс таки не розмовляє? — запитав Хімік.

— Розмовляє! Той кашель, що ви чули, і є його мовою. Одне «кахи» — то ціле речення, вимовлене з великою швидкістю. Ми записали його на плівку — воно розкладається на спектр частот.

— Он як? Виходить, це мова, що базується на принципі частотної модуляції звукових коливань?

— Радше шумів. Вона беззвучна. Звуками вони виражають хіба почуття, емоційні стани.

— А ці електричні органи — невже то їхня зброя?

— Не знаю. Та ми можемо його запитати.

Кібернетик нахилився, витягнув з-поміж паперів великий малюнок, на якому було зображено вертикальний розріз дуплекса, показав на два видовжені сегментні утворення у його середині й, наблизивши рот до мікрофона, запитав:

— Зброя?

Репродуктор, установлений з іншого боку, навпроти дуплекса, застрекотів. Дуплекс, який трохи підняв маленький торс, коли зайшли нові люди, якусь мить не ворухився, потім закашляв.

— Зброя — ні, — заскрипів репродуктор. — Численні оберти планети — колись — зброя.

Дуплекс кашлянув.

— Орган-рудимент — біологічної — еволюції — вторинна — адаптація — цивілізація, — мертво, без будь-якої інтонації проскрипів репродуктор.

— Ну-ну, — буркнув Інженер.

Хімік слухав, заплющивши очі.

— Отже, таки справді! — вихопилося у Координатора. Однак він умить опанував себе й запитав: — Якою є їхня наука?

— З нашого погляду вона досить-таки дивна, — сказав Фізик і підвівся з колін. — Ніяк не можу усунути це кляте скрипіння, — обернувся він до Кібернетика. — Солідні знання в галузі класичної фізики. Оптика, електрика, механіка в специфічному поєднанні з хімією — щось на зразок механохімії. Там у них дуже цікаві досягнення.

— Ну?! — Хімік аж подався вперед.

— Подробиці потім. У нас усе зафіксоване, заспокойся. Від цих вихідних позицій ми пішли в інший бік — до теорії інформації. Але її вивчення у них поза спеціальними центрами заборонено. Найгірше виглядає їхня атомістика, особливо ядерна хімія.

— Стривай, як то заборонено? — здивувався Інженер.

— Просто не дозволено такі дослідження — і край.

— Хто ж їх забороняє?

— Це складне питання, і ми ще мало що тут розуміємо, — втрутився Лікар. — Найгірше поки що орієнтуємося в їхній суспільній динаміці.

— Мені здається, що для ядерних досліджень їм не вистачає стимулів, — зауважив Фізик. — Вони ще не відчувають енергетичного дефіциту.

— Давайте спершу закінчимо з одним! Як же все-таки з тими забороненими дослідженнями?

— Сідайте, будемо розпитувати далі, — сказав Кібернетик.

Координатор наблизив обличчя до мікрофона, але Кібернетик зупинив його:

— Почекай. Уся трудність у тому, що чим складніша конструкція речення, тим більше в калькулятора розсипається граматики. Крім того, мені здається, що аналізатор звуків недостатньо селективний. Ми часто отримуємо своєрідні ребуси; а втім, ви почуєте це й самі.

— На планеті вас... багато? — повільно і виразно запитав Фізик. — Яка динамічна структура? Вас багато... на планеті?

Репродуктор двічі клацнув і зупинився. Дуплекс довгенько не відповідав. Потім хрипко закашляв.

— Динамічна структура — подвійна. Зв'язок — подвійний, — забурмотів репродуктор. — Суспільство — кероване — централізовано — вся планета.

— Прекрасно! — вигукнув Інженер.

Як і двоє інших нових учасників розмови, він був дуже збуджений. Фізик, Лікар та Кібернетик, може, через утому, сиділи непорушно, з байдужими обличчями.

— Хто керує суспільством? Хто на вершині — індивід чи група? — запитав Координатор, нахилиючись до мікрофона.

Репродуктор затріщав, потім протяжно загув, і на панелі приладу кілька разів блимнув червоний індикатор.

— Так запитувати не можна, — квапливо пояснив Кібернетик. — «На вершині» — це переносне значення, і йому нема відповідника в словникові калькулятора. Зачекай, я спробую сам. — І він нахилився вперед: — Як багато вас править суспільством? Один? Кілька? Велике число?

Репродуктор швидко застрекотів.

— А хіба правління — це не переносне значення? — запитав Координатор.

Кібернетик похитав головою.

— Це термін зі сфери теорії інформації, — устиг він відповісти, перш ніж дуплекс закашляв і репродуктор почав розмірено викидати:

— Один — кілька — багато — правління — невідомо. Невідомо, — повторив він.

— Тобто як невідомо? Що це означає? — запитав здивований Координатор.

— Зараз довідаємося. Невідомо тобі — чи невідомо — нікому — на планеті? — сказав він у мікрофон.

Дуплекс відповів, і калькулятор знову викинув у репродуктор:

— Зв'язок — динамічний — подвійний. Відомо — одне — існує. Відомо — друге — ні.

— Нічого не розумію! — Координатор глянув на товаришів. — А ви?

— Почекай, — сказав Кібернетик, вдивляючись у дуплекса, який повільно ще раз наблизив обличчя до свого мікрофона й двічі кашлянув.

Калькулятор почав перекладати:

— Багато обертів планети — колись — управління централізоване — розподілене. Пауза. Один дуплекс — одне управління. Пауза. Сто тринадцять обертів планети — так. Пауза. Сто одинадцятий оберт планети — один дуплекс — управління — смерть. Пауза. Інший один — управління — смерть. Пауза. Один — один — смерть. Пауза. Потім — один дуплекс — управління — невідомо — хто. Відомо — центральне — управління. Пауза. Невідомо — хто — управління. Пауза.

— Так, це справді ребус, — зітхнув Координатор. — І що ви з цим робите?

— Це зовсім не ребус, — відповів Кібернетик. — Він сказав, що до сто тринадцятого року, рахуючи від нинішнього дня, в них був центральний уряд, який складався з кількох індивідуумів. «Управління централізоване, розподілене». Потім настало правління одиночок — щось на зразок монархії чи тиранії. У сто двадцятому і сто одинадцятому роках — вони лічать від нинішнього дня, тепер у них нульовий рік, — відбулись якісь бурхливі дворцеві перевороти. Протягом двох років змінилися четверо володарів, їхнє правління закінчувалося смертю, ясна річ, не природною. Потім з'явився новий правитель, але їм невідомо, хто це був. Вони знали, що він існує, але хто конкретно, — таємниця.

— Анонімний володар? — здивувався Інженер.

— Мабуть. Спробуємо довідатися більше, — і Кібернетик знову обернувся до мікрофона: — Тепер відомо, що один індивід править суспільством, але невідомо, хто це, так? — запитав він.

Калькулятор нерозбірливо захрипів, дуплекс відкашлявся, наче мить повагався, потім знову кілька разів кашлянув, і репродуктор відповів:

— Ні. Не так. Пауза. Шістдесят обертів планети — відомо, один дуплекс — центральне управління. Пауза. Потім відомо — жоден. Пауза. Ніхто. Ніхто — центральне управління. Так відомо. Ніхто — управління. Пауза.

— Тепер і я вже нічого не розумію, — признався Фізик.

Кібернетик сидів, схилившись над приладом та прикусивши губу.

— Стривайте. Загальна інформація така, що центральної влади немає? Так? — запитав він у мікрофон. — А реальність така, що центральна влада існує. Так?

Калькулятор перемовлявся з дуплексом, видаючи стрекотливі звуки. Усі чекали, повернувши голови до репродуктора.

— Така правда. Так. Пауза. Хто інформація — є центральне управління, той — є, нема. Хто інформація така — той є, нема. Той — колись є — потім нема.

Усі мовчки презирнулися.

— Хто говорить, що існує влада, сам перестає існувати. Так він сказав? — напівголосно запитав Інженер.

Кібернетик повільно кивнув головою.

— Але ж це неможливо! — вигукнув Інженер. — Адже влада повинна мати свою резиденцію, вона повинна видавати укази, закони, повинні існувати її виконавчі органи, ієрархічно нижчі, армія — адже ми зустрічалися з їхніми озброєними...

Фізик поклав руку йому на плече. Інженер змовк. Дуплекс іще якусь хвилину покашлював. Зелене око калькулятора швидко затрепетало, він увесь загув. Репродуктор заговорив:

— Інформація — подвійна. Пауза. Одна інформація хто — той є. Пауза. Друга інформація — хто — той колись є, потім нема. Пауза.

— Є інформація, яку блокують? — запитав у мікрофон Фізик. — Так? Хто запитує щось із цієї інформації — тому загрожує смерть, так?

По той бік приладу знову почулися скрип репродуктора й покашлювання дуплекса.

— Ні. Не так. Пауза, — відповів калькулятор байдужим голосом, розмірено відокремлюючи слова одне від одного. — Хто колись є, потім нема — той не смерть. Пауза.

Усі зітхнули.

— Отже, не покарання смертю? — вигукнув Інженер. — Запитай його, що вони роблять з такими? — попросив він Кібернетика.

— Боюся, що цього не вдасться зробити, — відповів Кібернетик, та Координатор й Інженер наполягали на своєму, і тоді він здався: — Гаразд. Як хочете. Але я не відповідаю за результат. Що чекає того, хто поширює блоковану інформацію? — запитав він у мікрофон.

Хрипливий діалог калькулятора з дуплексом, який безвладно лежав на підлозі, тривав чимало часу. Нарешті репродуктор заговорив:

— Той, хто така інформація інкорпорований самокерована група невідомий ступінь імовірність дегенерація межа. Пауза. Кумулятивний ефект брак терміну адаптація така необхідність боротьба сповільнення сили потенціал брак терміну пауза. Невелика кількість обертів планети смерть. Пауза.

— Що він сказав? — обернулися до Кібернетика Хімік, Координатор та Інженер.

Той знизав плечима:

— Уявлення не маю. Я вам казав, що це безнадійно. Надто складна проблема. Уперед треба посуватися поступово. Я здогадуюся, що долі такого індивіда не позаздриш. Його чекає передчасна смерть, останнє речення було недвозначне, але який механізм усього цього процесу, не знаю. Якись самокеровані групи. Ясна річ, із приводу цього можна будувати різні гіпотези, але довільних комбінацій з мене, мабуть, доволі.

— Гаразд, — сказав Інженер, — тоді запитай його про той завод на півночі.

— Уже запитували, — відповів Фізик. — Це теж дуже складна справа. Щодо цього в нас така теорія...

— Чому теорія!? Хіба він не відповів вам виразно?! — втрутився Координатор.

— Ні, бо це теж торкається явищ вищого порядку. Що ж до заводу, то його покинули тоді, коли він повинен був розпочати давати продукцію. Це ми знаємо абсолютно точно. Важче з'ясувати причини, чому це сталося. Років п'ятдесят тому вони ухвалили план біологічної реконструкції. Перебудова функції тіла — а може, й форми, — це темна історія. Майже все населення планети протягом кількох років було піддане серії операцій. Ішлося, як мені здається, про перебудову не стільки тодішнього покоління, скільки наступних, через скеровані мутації генеративних клітин. Так ми це собі пояснюємо. Порозуміння у галузі біології — дуже складна справа.

— Якою мала бути ця перебудова? В якому напрямку? — запитав Координатор.

— Цього з'ясувати нам не вдалося, — відповів Фізик.

— Ну, дещо ми все ж таки знаємо, — не погодився з ним Кібернетик. — Біологія, зокрема вивчення життєвих процесів, на відміну від інших галузей науки, у них своєрідна, так би мовити,

доктринерська. — Кажу так, враховуючи те, що їхні вірування — це радше система вимог і правил, які стосуються недовгого життя, система, позбавлена трансцедентальних елементів.

— А вони ніколи не вірили в якогось творця? — запитав Координатор.

— Невідомо. Зрозумій, такі абстрактні поняття, як віра, Бог, мораль, душа, взагалі неможливо уніфікувати в межах калькулятора. Ми змушені задавати безліч конкретних запитань і з маси відповідей, непорозумінь, часткового перекриття значень намагаємося лише вивести осмислену й узагальнену екстраполяцію. По-моєму, те, що Лікар називає релігією, — просто традиція, історично нашаровані звичаї, ритуали.

— Але що спільного може мати релігія чи традиція з біологічними дослідженнями? — запитав Інженер.

— Саме цього ми й не змогли з'ясувати. Та зв'язок, у всякому разі, є, і то цілком очевидний.

— Може, йшлося про те, що вони намагалися пристосувати деякі біологічні факти до своїх вірувань чи забобонів?

— Ні, тут якась значно складніша історія.

— Вернімося до суті справи, — сказав Координатор. — Які були наслідки втілення у життя того біологічного плану?

— А такі, що на світ почали з'являтися індивіди з неоднаковою кількістю очей або й зовсім безокі, нездатні до життя, спотворені, безносі, а також велика кількість психічно неповноцінних.

— Ах! Наш дуплекс і ті, інші!

— Так. Мабуть, теорія, на яку вони спиралися, виявилася хибною. Упродовж кільканадцяти років з'явилися тисячі скалічених, деформованих мутантів — трагічні плоди цього експерименту пожинають ще й досі.

— Від цього плану вони, звичайно, відмовилися?

— Ми навіть не запитували про це, — признався Кібернетик. І обернувся до мікрофона: — План біологічної реконструкції — чи діє він? Яке його майбутнє?

Калькулятор, поскрипуючи, якусь хвилину немовби сперечався з дуплексом, котрий слабко покашлював.

— Може, йому недобре? — тихо запитав Координатор Лікаря.

— Ні, йому краще, ніж я сподівався. Він стомлений, але досі нізащо не хотів вийти звідси. Я навіть переливання крові не можу йому зробити, бо кров нашого дуплекса, очевидно, осадить його червоні тільця...

— Цсс! — цикнув Фізик.

Репродуктор захрипів:

— План — є, нема. Пауза. Тепер — план колись — не був. Пауза. Тепер — мутації — хвороба. Пауза. Інформація правдива — план був — тепер нема.

— Не вловив, — признався Інженер.

— Він каже, що нині заперечують наявність цього плану — нібито його взагалі ніколи не було, а мутації — буцімто вид хвороби. Насправді план впроваджували у життя, а потім його відкинули, не бажаючи визнати перед загалом своєї поразки.

— Хто?

— Ця їхня нібито неіснуюча влада.

— Стривайте, — здивувався Інженер, — як же це? Відтоді, як перестав існувати останній анонімний володар, у них почалося щось на зразок «епохи анархії», так? Хто ж тоді впроваджував у життя цей план?

— Ти ж чув сам. Його ніхто не впроваджував — ніякого плану не було. У всякому разі, так нині повсюдно стверджують.

— Ну гаразд, але тоді, п'ятдесят чи скількись там років тому?

— Тоді стверджували щось зовсім інше.

— Ні, це неможливо збагнути!

— Чому? Ти добре знаєш, що й у нас, на Землі, існують певні явища, про які не заведено говорити прилюдно, хоча про них усім відомо. Наприклад, у сфері життєвих взаємин, які були б неможливі без певної дози удавання. Те, що в нас не є визначальним, а другорядним, у них — головний фактор.

— Усе це страшенно заплутане й малоімовірне, — зітхнув Інженер. — А який стосунок до цього має той завод на півночі?

— Він мав виробляти якусь продукцію, пов'язану з втіленням цього плану в життя, — може, апаратуру для операцій або об'єкти, які їм самим не були потрібні, але які нібито могли знадобитися майбутнім «реконструйованим» поколінням. Та це тільки мої здогади,

— з притиском мовив Кібернетик, — а що вони насправді збиралися там виробляти, нам невідомо.

— Таких заводів, певно, мало би бути більше?

— Заводів, похідних біологічного плану, кількість мала — чи велика? Як багато? — запитав Кібернетик.

Дуплекс відкашлявся, і калькулятор майже зразу ж відповів:

— Невідомо. Заводи — ймовірно багато. Пауза. Інформація — жодних заводів.

— Це, однак, якесь суспільство... страхітливе! — вигукнув Інженер.

— Чому? Ти що, ніколи не чув про військову таємницю або щось подібне?

— Яка енергія рухає ці заводи? — обернувся Інженер до Кібернетика, але сказав це так близько від мікрофона, що калькулятор відразу ж переклав його запитання.

Репродуктор хвилину погудів, а тоді продекламував:

— Неорган — термін відсутній — біо. Пауза. — Ентропія — константа — біосистема. — Решта слів потонули в наростаючому гудінні.

На панелі спалахнуло червоне світло.

— Прогалини в словнику, — пояснив Кібернетик.

— Увімкнімо його полівалентно, — запропонував Фізик.

— Навіщо? Щоб він почав базікати, як шизофренік?

— Може, вдасться більше зрозуміти.

— Про що мова? — поцікавився Лікар.

— Він хоче зменшити селективність калькулятора, — пояснив Кібернетик. — Коли спектр значень якогось слова недостатньо гострий, калькулятор відповідає, що термін відсутній. Якщо я увімкну його полівалентно, він удасться до контамінації — створюватиме словесні гібриди, яких немає в жодній людській мові.

— Таким способом ми наблизимося до його мови, — наполягав на своєму Фізик.

— Будь ласка. Можемо спробувати.

Кібернетик перемкнув штекер. Координатор глянув на дуплекса, який лежав із заплющеними очима. Лікар підійшов до нього, кілька хвилин оглядав його і, не сказавши ні слова, повернувся на своє місце.

Координатор сказав у мікрофон:

— На південь від цього місця — тут — є долина. Там — великі будівлі, в будівлях скелети, довкола, в ґрунті — могили. Що це?

— Зачекай, могили нічого не означають. Кібернетик притягнув до себе гнучку стійку мікрофона.

— На півдні — архітектурна конструкція, біля неї — в отворах у ґрунті — мертві тіла. Мертві дуплекси. Що це означає?

Цього разу калькулятор обмінювався з дуплексом скреготливими звуками трохи довше. Люди помітили, що машина вперше мовби сама від себе запитувала про щось ще раз, нарешті звернений до них репродуктор монотонно повідомив:

— Дуплекс — фізична праця — ні. Пауза. Електричний орган — праця — так, але акселероінволюція — дегенерація — зловживання. Пауза. Південь — це екземпліфікація самокерованої прокрустики. Пауза. Біосоціозамикання — антисмерть. Суспільна ізоляція — не сила, не примус. Пауза. Добровільність. Пауза. Мікроадаптація групи — центросамотяг — продукція — так, ні. Пауза.

— Ну що, задоволений? — Кібернетик сердито глянув на Фізика. — «Центросамотяг», «антисмерть», «біосоціозамикання». Я тобі що казав? Будь ласка, маєш. Тепер роби щось із цим.

— Не гарячкуй, — сказав Фізик. — Це має щось спільне з примусовою працею.

— Неправда. Він сказав «не сила, не примус», «добровільність».

— Ну, тоді запитаємо ще раз, — Фізик підтягнув до себе мікрофон. — Незрозуміло, — сказав він. — Скажи — дуже просто — що на півдні в долині? Колонія? Група засуджених? Ізоляція? Виробництво? Яке виробництво? Хто виробляє? Що? І навіщо? З якою метою?

Калькулятор знову перемовлявся з дуплексом хвилин із п'ять, а тоді заговорив:

— Ізоломікрогрупа — добровільність — інтер-зчеплення — примус — ні. Пауза. Кожен дуплекс — протигра — ізоломікрогрупа. Пауза. Головний зв'язок — центральний самотяг. Пауза. Зв'язок — гнівність. Пауза. Хто вина — той покарання. Пауза. Хто покарання — той ізоломікрогрупа — добровільність. Пауза. Що таке ізоломікрогрупа? Пауза. Інтерзв'язки зворотні; напівіндивідуальні — зчеплення — гнівність — самоціль — гнівність — самоціль. Пауза. Соціопсихоциркуляція — внутрішня антисмерть. Пауза.

— Стійте! — крикнув Кібернетик, бачачи, що інші неспокійно заворушилися. — Що це означає — «самоціль?» Яка ціль?

— Самоці...ління, — пробуркотів калькулятор, який цього разу взагалі не звернувся до дуплекса.

— Ага! Інстинкт самозбереження! — вигукнув Фізик, а калькулятор квапливо пояснив:

— Інстинкт самозбереження. Так. Так.

— Ти хочеш сказати, що розумієш, про що він говорить?! — підхопився з місця Інженер.

— Не знаю, чи розумію, але здогадуюся, — мова про якийсь різновид їхньої системи покарань. Очевидно, це якісь мікросупільства, автономні групи, котрі, так би мовити, навзаєм тримають одні одних у постійному страху.

— Тобто як? Без охорони? Без наглядачів?

— Так. Адже він сказав цілком виразно, що нема ніякого примусу.

— Це неможливо!

— Чому ж? Уяви двох людей: в одного є сірники, а в другого коробка. Вони можуть ненавидіти один одного, але вогонь викрешуть тільки разом. Гнівисть — це гнів і ненависть чи щось близьке до цього. Тому кооперація в групі виникає завдяки зворотним зв'язкам, як у моєму прикладі, але, звісна річ, не так просто! Примус народжується якось сам собою — його створює внутрішнє становище групи.

— Ну гаразд, але що вони там роблять? Що вони там роблять? Хто лежить у тих могилах? І чому?

— Ти чув, що сказав калькулятор? «Прокрустика»! Очевидячки, це похідне від прокрустового ложа.

— Дурниці! Звідки дуплекс чув про Прокруста?!

— Калькулятор, а не дуплекс! Він вишукує найближчі поняття відповідно до резонансу в семантичному спектрі! Там, у цих групах, запроваджено виснажливу працю. Можливо, вона не має ніякої мети й ніякого сенсу — він сказав «продукція так ні» — отже, вони щось продукують, повинні це робити, бо це така кара.

— Чому повинні? Хто їх до цього примушує, якщо там нема ніякої охорони?!

— Який же ти впертий! З приводу тієї продукції я, може, й помиляюся, але примус впливає із ситуації. Ти що, ніколи не чув про примусові ситуації? Скажімо, на потопуючому кораблі варіантів

вибору порятунку дуже мало — може, під ногами в них усе життя палуба такого корабля?.. Оскільки фізична праця, а надто праця виснажлива, шкодить їм, то тут відбувається якесь «біозамикання», скажімо, в межах електричного органа.

— Він сказав «біосоціозамикання». Це, мабуть, щось інше.

— Але щось близьке до цього. В групі є зчеплення — взаємне притягання, тобто група чомусь полишена сама на себе, ізольована від суспільства.

— Це дуже туманно. Що ж вони там усе-таки роблять?

— Ну як же мозку це сказати тобі зрозуміліше? Я знаю стільки ж, як і ти. Адже непорозуміння й зміщення значень накладаються одне на одне — не тільки з нашого боку, а й точнісінько так само і між калькулятором та дуплексом — з другого! Може, в них є спеціальна наукова дисципліна — «прокрустика», теорія динаміки таких груп! Вони заздалегідь планують тип дій, конфліктів і взаємних притягань у її сфері, функції розподілені й заплановані так, щоб утворилися своєрідна рівновага, обмін, циркуляція гніву, страху, ненависті, щоб ці почуття злютовували їх і водночас щоб вони не могли знайти спільної мови з кимось поза групою...

— Це твої власні варіації на тему шизофренічної маячні калькулятора, але аж ніяк не пояснення! — вигукнув Хімік.

— Він страшенно стомлений, — сказав Лікар. — Ще одне-два запитання, не більше. Хто хоче їх поставити?

— Будь ласка, можеш зайняти моє місце. Може, в тебе піде краще.

Якусь хвилю панувала тиша.

— Я, — озвався нарешті Координатор. — Звідки ти довідався про нас? — кинув у мікрофон.

— Інформація — метеорит — корабель, — відповів за хвилину калькулятор, обмінявшись кількома короткими, хрипкими звуками з дуплексом. — Корабель — іншої планети — космічне випромінювання — дегенерація істот. Пауза. Спричиняють смерть. Пауза. Скляниста ізоляція з метою ліквідації. Пауза. Обсерваторія. Пауза. Гуркіт. Здійснив — пеленгування — напрямок звуку — джерело гуркоту — фокус попадань ракета. Пауза. Пішов, коли ніч. Пауза. Чекав — Захисник відкрив інкапсуляцію. Увійшов. Тут. Пауза.

— Оголосили, що впав корабель з якимись чудовиськами, еге ж? — запитав Інженер.

— Так. Що ми дегенерували під впливом космічного випромінювання. І що вони мають намір замкнути нас, оточити цією склянистою масою. За звуком він запеленгував напрям обстрілу, визначив ціль і таким чином знайшов нас.

— Ти не боявся чудовиськ? — кинув Координатор у мікрофон.

— «Не боявся» — це нічого не означає. Хвилинку, яке там було слово? Ага, гнівисть. Може, він так перекладе.

Кібернетик повторив своє запитання химерним жаргоном калькулятора.

— Так, — майже відразу ж відповів репродуктор. — Так. Але — шанс — один на мільйон обертів планети.

— Це зрозуміло. Кожен із нас пішов би, — кивнув головою Фізик.

— Ти хочеш залишитися з нами? Ми — вилікуємо тебе. Смерті не буде, — повільно сказав Лікар. — Ти залишишся у нас?

— Ні, — відповів репродуктор.

— Ти хочеш піти? Хочеш повернутися — до своїх?

— Повернення — ні, — відповів репродуктор.

Люди презирнулися.

— Ти справді не помреш! Ми тебе справді вилікуємо! — вигукнув Лікар. — Скажи, що ти хочеш зробити, коли будеш здоровий?

Калькулятор заскрипів, дуплекс озвався одним звуком, таким коротким, що його ледве було чути.

— Нуль, — мовби вагаючись, відповів репродуктор. І за хвилину додав, ніби не зовсім був упевнений, що його правильно зрозуміли: — Нуль. Нуль.

— Не хоче залишатися, повертатися — теж, — буркнув Хімік. — Може, він... маячить?

Усі глянули на дуплекса. Його блідо-блакитні очі застигло втупилися в них. Серед запалої раптом тиші було чути його повільне, глухе дихання.

— Досить, — сказав Лікар, підводячись. — Вийдіть усі.

— А ти?

— Зараз прийду. Я двічі заживав психедрин і можу з ним іще хвилинку посидіти.

Коли люди підвелися й рушили до дверей, маленький торс дуплекса, який досі ніби підтримувала якась невидима опора,

несподівано зламався — очі його заплющилися, голова безсило закинулася назад.

— Послухайте, досі весь час розпитували тільки ми, а чому він ні про що не запитав нас? — схаменувся в коридорі Інженер.

— Чому ж, раніше й він питав, — відповів Кібернетик. — Про відносини, які панують на Землі, про нашу історію, про розвиток астронавтики — ще за якоїсь півгодини до того, як ви прийшли, він говорив значно більше.

— Мабуть, і справді дуже ослаб.

— Напевне. Він отримав велику дозу опромінення; подорож через пустелю, мабуть, добряче стомила його, тим паче, що він уже не молодий.

— Як довго вони живуть?

— Близько шістдесяти обертів планети, тобто трохи менше шістдесяти наших років. Едем обертається довкола Сонця швидше, ніж Земля.

— Як вони живляться?

— Своєрідно. Здається, еволюція відбувалася тут інакше, ніж на Землі. Вони можуть безпосередньо засвоювати деякі неорганічні речовини.

— Це справді своєрідно, — сказав Інженер.

— Ага, ґрунт, який виніс той, перший! — раптом здогадався Хімік.

Вони зупинилися.

— Так, але таким способом вони жилися тисячоліття тому. Тепер, за нормальних умов, так ніхто не чинить. Ці тонкі чаші на рівнині — щось на зразок їхніх «акумуляторів продуктів».

— Невже це й справді живі створіння?

— Не знаю. В усякому разі, вони вибірково витягують з глибини ґрунту речовини, що служать дуплексам за поживу, і накопичують у «чаші». Їх багато, й вони різних видів.

— Так, напевне, дуплекси змушені їх розводити чи, точніше, обробляти, — сказав Хімік. — На півдні ми бачили цілі плантації цих «чаш». Але чому той, який заліз у ракету, копирсався в глині?

— Бо після заходу сонця чаші втягуються під ґрунт.

— Але ж глини все одно було скрізь більш ніж досить, а він вибрав акурат ту, що в ракеті.

— Може, тому, що вона була розпушена, а він — голодний. Ми не говорили про це з нашим... астрономом. Можливо, той дуплекс і справді втік з долини на півдні...

— Любі мої, йдіть уже спати, — обернувся Координатор до Фізика й Кібернетика, — а ми займемося ділом. Скоро дванадцята.

— Дванадцята ночі?

— Звичайно. Я бачу, ти вже зовсім згубив лік часові?

— Ну, за таких умов...

Позаду почулися чийсь кроки. З бібліотеки вийшов Лікар. Усі запитливо глянули на нього.

— Спить, — сказав він. — Але справи його кепські. Коли ви вийшли, я вже навіть подумав... — Лікар не докінчив.

— Ти з ним більше не розмовляв?

— Розмовляв. Тобто... розумієте, мені здалося, що це вже кінець, і я запитав його, чи не змогли б ми для них щось зробити. Для всіх.

— Ну й що ж він тобі відповів?

— Нуль, — повільно повторив Лікар, і всім раптом здалося, що вони чують мертвий голос калькулятора.

— Ідіть уже спати, — сказав Координатор після невеликої паузи. — Але я ще хочу скористатися тим, що ми тут усі разом, і запитати вас: будемо стартувати чи ні?

— Так, — відповів Інженер.

— Так, — майже водночас вимовили Фізик та Хімік.

— Так, — приєднався до них Кібернетик.

— А ти? Мовчиш? У таку хвилину? — обернувся Координатор до Лікаря.

— Я розмірковую. Розумієте, мені ще ніколи не було так цікаво...

— Розумію, тебе цікавило, як їм можна допомогти. Але тепер ти вже знаєш, що...

— Ні. Не знаю, — тихо сказав Лікар.

14

Через годину по відкинутій кришці вантажного люка з'їхав Захисник. Інженер зупинив його за двісті метрів від склянистої стіни, що сходилася вгорі, наче недобудоване склепіння, і взявся до роботи. Пітьма гігантськими стрибками втікала у глиб пустелі. Яскравіші за сонце, гримучі батоги розтинали дзеркальну стіну, плити, які сочилися жаром, падали на ґрунт, білий дим клубочився над піском. Інженер залишав шматки будівельного матеріалу, щоб вони охолонули, й далі шмагав анігілятором, вирубуючи у склепінні вікна, з яких стікали вогненні цівки. У каламутній, напівпрозорій оболонці виникали низки чотирикутних дірок, і в них блискали криниці зоряного неба. Дим клубами стелився по піску, в жилах склянистого колоса щось постогнувало, тріщало, уламки зтягувало темним жаром; нарешті Захисник під'їхав задом до ракети. Інженер з відстані вимірював радіоактивність уламків. Лічильники застережливо гули.

— Нам довелося б чекати щонайменше чотири доби, — констатував Координатор, — але ми пустимо туди Чорного й очищувачів.

— Так, радіоактивність велика тільки на поверхні. Сильний струмінь піску під тиском дасть їй раду. А уламки треба зібрати в одному місці й закопати.

— Можна б повантажити їх у відстійник на кормі, — Координатор замислено дивився на вишневий відблиск руїн, охоплених вогнем.

— Ти так гадаєш? Навіщо? — здивувався Інженер. — Нам це нічого не дасть, тільки зайвий баласт.

— Я волів би не залишати тут своїх радіоактивних слідів... Вони не знають атомної енергії, й краще, щоб вони й не знали її.

— Може, ти й маєш слухність, — буркнув Інженер. — Едем... — додав він за хвилю. — Знаєш, переді мною починає вимальовуватися якась картина. Після того, що розповів дуплекс, цей астроном, точніше... калькулятор... Вона жахлива...

— Так, — повільно кивнув головою Координатор. — Якесь граничне, послідовне зловживання теорією інформації, аж волосся дибки стає. Виявляється, вона може бути зряддям тортур, набагато

страхитливіших, аніж усі фізичні муки, ти це розумієш? Селекція, гальмування, блокування інформації — таким способом і справді можна культивувати якусь геометрично точну, жахливу «прокрустику», як сказав калькулятор.

— Як гадаєш, вони... він це розуміє?

— Тобто як? А, ти маєш на увазі, чи вважає він такий стан нормальним? Ну, в певному розумінні, мабуть, так, бо нічого іншого не знає. Хоча посилався на їхню давню історію — тиранів, спершу звичайних, потім «анонімних», — отже, він володіє масштабом для порівняння. Так, без сумніву, бо якби йому не було з чим порівнювати, то він не зумів би нам про все це розповісти.

— Якщо апелювання до тиранії дає йому змогу згадати про «кращі часи», то... дякую...

— І все ж таки. Це до певної міри логічний шлях розвитку. Якомусь черговому тиранові, видно, сяйнула думка, що особиста анонімність за чинної системи управління буде вигіднішою. Суспільство, не маючи змоги сконцентрувати опір, спрямувати свої ворожі почуття на конкретну особу, стає якоюсь мірою морально роззброєним.

— Ах, он як ти це розумієш? Безликий тиран, так?

— Можливо, це хибна аналогія, але по якомусь часі, коли склалися теоретичні основи цієї їхньої «прокрустики», хтось із його наступників пішов іще далі, ліквідував — не насправді, звичайно — навіть своє «інкогніто», скасував самого себе, саму систему правління. Певна річ, тільки у сфері понять, слів, публічних висловлювань...

— Але чому тут нема ніяких визвольних рухів? Цього не можу зрозуміти! Навіть якщо вони карають своїх «злочинців», поміщаючи їх в автономні, ізольовані групи, то за відсутності будь-якої охорони, нагляду, зовнішнього насильства можливі індивідуальні втечі, ба навіть організований опір.

— Для виникнення організації необхідні засоби взаєморозуміння, — Координатор висунув через лаз башточки вічко лічильника Гейгера, тріск якого, здавалося, потроху втихав. — Зверни увагу: в них певні явища взагалі позбавлені назви чи зв'язку з іншими, але і назви, і зв'язки, що їх видають за справжні, — це маски. Спотворення, викликані мутаціями, називаються епідемією якоїсь хвороби; те ж саме, мабуть, відбувається й з усім іншим. Щоб підкорити світ, його

спочатку треба назвати. Без знання, без зброї, без організації, відрізани від інших едемців, вони можуть зробити небагато.

— Так, — погодився з ним Інженер, — але... та сцена на кладовищі, той рів під містом свідчать, можливо, про те, що порядок тут усе ж таки не такий досконалий, як цього хотілося б невідомому володареві. А те, як наш дуплекс злякався склянистої стіни, пам'ятаєш? Видно, ще не все тут гладенько.

Лічильник Гейгера над головами в них цокав дедалі лівіше. Уламки під стіною, що оточувала корабель, потемніли, тільки ґрунт іще димів, і у високому стовпі вібруючого повітря дивно погойдувалися зірки.

— Ми вирішили стартувати, — провадив далі Інженер, — а могли б краще пізнати їхню мову. Зрозуміти, як діє ця їхня проклята влада, яка вдає, що насправді не існує. І... дати їм зброю...

— Кому? Тим нещасним, схожим на нашого дуплекса? І ти дав би йому в руки анігілятора? Ну знаєш...

— Для почину ми могли б самі...

— Знищити цю владу, еге ж? — спокійно підказав Координатор. — Інакше кажучи, визволити їх силоміць.

— Якщо іншого способу нема, то...

— По-перше, це не люди. Ти не повинен забувати, що врешті-решт розмовляєш з калькулятором і що дуплекса розумієш остільки, оскільки його розуміє калькулятор. По-друге, ніхто їм того, що в них є, не накидав. Принаймні ніхто з космосу. Вони самі...

— Міркуючи так, ти погоджуєшся на все. На все! — вигукнув Інженер.

— А як ти хочеш, щоб я міркував? Хіба населення планети — це дитина, яка зайшла в глухий кут, звідки її можна вивести за ручку? Якби це було так просто, Боже мій! Генрику, визволення почалося б із того, що нам довелося б убивати, і чим запеклішою була би боротьба, тим менше ми замислювалися б під час дій, убиваючи вже зрештою тільки для того, щоб відкрити собі шлях для відступу або дорогу для контратаки, вбиваючи всіх, хто стане перед Захисником, — ти добре знаєш, як це легко!

— Знаю, — буркнув Інженер. — А втім, — додав він, — іще нічого не відомо. Без сумніву, вони стежать за нами, і ці вікна, які ми

повідчиняли в їхній «непроникній» оболонці, їм напевно не сподобаються. Думаю, що тепер ми можемо чекати нової спроби.

— Так, цілком можливо, — погодився з ним Координатор. — Я навіть вважаю, що нам доцільно виставити якісь далекі пости. Електронні очі та вуха.

— Це забрало б чимало часу й поглинуло б масу матеріалів, яких у нас і так обмаль.

— І про це я думав, через те й вагаюся...

— Два рентгени за секунду. Вже можна висилати автомати.

— Гарзд. Захисника краще підняти нагору, в ракету — про всяк випадок.

Пополудні небо затяглося хмарами, і вперше відтоді, як люди прибули на цю планету, посіявся теплий дощ. Дзеркальна стіна потемніла, по її випуклостях зі шумом збігали дрібні цівки. Автомати працювали невтомно, піщані струмені, які виривалися з пульсомоторів, скреготали й сичали на поверхні вирізаних плит, осколки склянистої маси злітали в повітря, дощ перетворив пісок на рідке болото. Через вантажний люк Чорний затягнув до ракети контейнери, повні радіоактивних уламків, другий автомат лічильником Гейгера перевіряв герметичність кришок. Потім обидві машини волокли вже очищені плити на місце, що вказав Інженер, де у фонтанах сліпучих іскор, котрі викидали зварювальні апарати, великі брили розм'якшувалися в полум'ї дуги, скріплювалися одна з одною й утворювали основу майбутнього помосту.

Незабаром стало зрозумілим, що будівельного матеріалу не вистачить — і після цілоденної праці, перед смерком, Захисник знову виповз із ракети й зупинився навпроти подірваних стін. Видовище було пекельне. Дощ не переставав, поступово переходячи в зливу. Неправильні квадратні сонця спалахували у темряві сліпучим світлом, гуркіт ядерних вибухів змішувався з тупим потріскуванням охоплених полум'ям брил склянистої маси, коли вони, падаючи, заривалися в ґрунт, угору стріляли густі клуби диму й пари, калюжі дощової води випаровувалися з пронизливим свистом, дощ закипав у повітрі, не долітаючи до ґрунту, високо вгорі мірадами рожевих, зелених та жовтих дуг спалахували блискавиці вибухів. Захисник, чорний, наче вирубаний з вугільної лави, осяяний цими спалахами, відступав,

повільно повертався на місці, підіймаючи тупе рило, і знову все довкола стрясали громи й блискавиці.

— Це навіть добре! — закричав Інженер Координаторові у самісіньке вухо. — Може, така канонада їх відстрашить й вони дадуть нам спокій! Нам потрібно ще щонайменше два дні!

Його обличчя, залите потом, — у башточці було гаряче, як у пічці, — здавалося ртутною маскою.

Коли вони пішли спочивати, автомати знову вийшли нагору й гули аж до ранку, волочачи за собою шланги піщаних помп, гуркотіли плитами склянистої маси; довкола зварювальних апаратів сліпучою і надзвичайно чистою блакиттю виблискував та іскрився дощ; вантажний люк ковтав нові контейнери з уламками — параболічна конструкція зразу ж за кормою ракети повільно росла, тимчасом як вантажний автомат й екскаватор працювали під її черевом, люто вгризаючись у схил пагорба.

Коли люди прокинулися на світанку, частину склянистого будівельного матеріалу було вже використано на кріплення штольні.

— Це була непогана думка, — сказав Координатор, коли всі зібралися в навігаційній; на столі валялися сувої технічних креслень. — Справді-бо: якби ми почали забирати підпори, стеля могла б раптово завалитися під тягарем ракети, і вона не тільки впала б на поверхню, а ще й роздавила б автомати — вони не встигли би вийти з траншеї.

— А чи вистачить нам потім енергії на політ? — запитав Кібернетик уже з порога.

— На десять польотів. Якщо виникне потреба, ми зможемо анігілювати уламки, які лежать у відстійнику, хоча в цьому, мабуть, не буде потреби. Введемо у штольні нагрівальні шланги й зможемо точно регулювати температуру; коли вона досягне точки плавлення склянистої маси, підпори почнуть повільно осідати. Якщо вони плавитимуться надто швидко, ми будь-якої хвилини зможемо впорснути до штольні порцію рідкого повітря. Таким чином до вечора витягнемо ракету з ґрунту. Ну, а потім зведемо її вертикально...

— Це вже буде наступний етап, — сказав Інженер.

О восьмій годині ранку хмари розійшлися і засяяло сонце. Величезний циліндр корабля, що досі безпорадно стирчав із схилу пагорба, здригнувся. Інженер пильно стежив за цим рухом — за

допомогою теодоліта він вимірював повільне опускання корми. Ніс корабля був уже глибоко підкопаний, порожнечу, що утворилася на місці вийнятої глини, заповнив ліс скляних стовпів. Інженер стояв на значній відстані від ракети, майже біля самісінької стіни, — подірявлена рядами отворів, вона нагадувала руїни якогось видутого зі скла Колізею.

Люди й дуплекси покинули корабель. Якогось моменту Інженер побачив постать Лікаря, котрий наближався здалеку, обходячи ракету ззаду великою дугою, але це не зафіксувалося в його свідомості — він був надто заповнений спостереженням за апаратурою. Тягар ракети тримали тепер на собі тільки тонкий шар ґрунту і системи підпор, що дедалі розм'якали. Вісімнадцять товстенних тросів бігли від кормових муфт до гаків, уплавлених в наймасивніші руїни стіни. Інженер благословив цю стіну — без неї автомати опускали б і зводили ракету принаймні в чотири рази довше.

По всій мережі кабелів, що звивалися в піску, струм плив до нагрівальних труб, покладених у штольні. Її гирло, яке добре було видно зразу ж під тим місцем, де корпус ракети увігнався в схил, слабо диміло. Жовто-сірі хмари ліниво повзли над невисохлим ще після нічного дощу ґрунтом. Корма ракети опускалася дрібними ривками; коли вона починала осідати трохи різкіше, Інженер зсовував затискач приладу, і тоді з чотирьох шлангів, котрі вели до штольні, бив потік рідкого повітря й отвір з гуркотом виригав брудно-білі хмари.

Зненацька, коли розпочали чергову фазу розплавлювання склянистого кріплення штольні, весь корпус ракети судомно затремтів, і, перш ніж Інженер устиг повернути затискач, більш як стометровий циліндр із протяжним стогоном нахилився, корма описала дугу, за частку секунди пролетіла чотири метри; водночас ніс корабля вирвався зі схилу. Викинувши вгору купу піску й мергелю, керамітовий гігант застиг, притиснувши собою кабелі та металеві шланги; один із них тріснув, і з нього з виттям бризнув гейзер конденсованого повітря.

— Лежить! Лежить!!! — закричав Інженер, а коли отямився, то побачив поруч себе Лікаря. — Що? Що? — повторював Інженер, мовби оглухнувши, й ніяк не міг зрозуміти, що той йому говорить.

— Здається, ми вертаємося... додому, — сказав Лікар.

Інженер мовчав.

— Він житиме, — додав Лікар.

— Хто? Про кого ти говориш? А... — Інженер раптом усе зрозумів і, ще раз поглянувши на ракету, переконався, що вона вже лежить, визволена з полону планети. — І що?.. Полетить з нами? — запитав він, рушивши до корабля.

Йому кортіло якомога швидше оглянути носову обшивку.

— Ні, — відповів Лікар.

Він пройшов кілька кроків за Інженером, а тоді, мовби передумавши, зупинився. Похолоднішало — з розчавленої труби все ще бив фонтан рідкого газу. На поверхні корпусу ракети з'явилися дрібні фігурки — одна з них зникла, через кілька хвилин вируючий стовп газу осів, якийсь час іще бризкала піна, від якої крижаніло повітря. Несподівано запала дивовижна тиша. Лікар роззирнувся, мовби здивувавшись, як він сюди потрапив, і повільно рушив уперед.

...Ракета стояла вертикально — біла, біліша від осяяних сонцем хмар, серед яких, здавалося, вже плив її далекий загострений вершечок. Минуло три дні тяжкої праці. Усе було вже повантажено. Великий параболічний пандус зі зварених уламків стіни, яка мала замкнути людей, тягнувся вздовж схилу пагорба. На висоті вісімдесяти метрів над поверхнею планети стояли у відкритому люкові четверо членів екіпажу. Вони дивилися вниз. Там, на буро-жовтій пласкій поверхні, виднілися дві дрібненькі постаті, одна трохи світліша від другої. Люди згори спостерігали, як ті стоять непорушно за кілька десятків метрів від дюзових кілець, що плавно розширювалися, мов велетенські колони.

— Чому вони не йдуть геть? — нетерпляче запитав Фізик. — Ми не зможемо стартувати.

— Вони нікуди не підуть, — сказав Лікар.

— Тобто як? Він не хоче, щоб ми відлітали?

Лікар знав, що це означає, але мовчав.

Сонце стояло високо. Із заходу пливли купчасті хмари. З відкритого люка, наче з вікна стрілчастої вежі, що несподівано виросла посеред пустелі, виднілися південні гори, поголубілі, злиті з хмарами вершини, велика західна пустеля — на сотні кілометрів розкинулися смуги залитих сонцем дюн та фіолетове хутро лісів, які вкривали східні пагорби. Безмежний простір лежав під блакитним небом з маленьким сліпучим сонцем у зеніті. Мереживним каркасом унизу тяглося кільце

стіни — тінь ракети пересувалася по ньому, мов стрілка сонячного годинника титанів, і вже наближалася до двох маленьких постатей.

Раптом зі сходу докотився грім, протяжним свистом відгукнулося повітря, й негаснуче в промінні сонця полум'я блиснуло з чорного купола вибуху.

— Ого! Це щось нове, — сказав Інженер.

Новий удар грому. Виття невидимого снаряда стрімко наближалось, людей накрив конус пекельного свисту, здавалося, що зачепило ніс ракети — за кілька десятків метрів від неї ґрунт охнув і підстрибнув. Люди відчули, як вона захиталася.

— Екіпаж! — скомандував Координатор. — По місцях!

— Але ж вони!.. — гнівно вигукнув Хімік, іще раз глянувши вниз.

Люк загрюкнувся.

У рубці не було чути ревіння двигунів. На екранах заднього огляду по піску застрибали вогненні кущі. Дві світлі цятки все ще непорушно стояли біля підніжжя ракети.

— Застебнути ремені! — наказав Координатор. — Готові?

— Готові, — відгукнулися п'ятеро членів екіпажу.

— Дванадцята година сім хвилин. На старт! Пуск!

— Вмикаю реактор, — попередив Інженер.

— Є критична, — доповів Фізик.

— Циркуляція нормальна, — сказав Хімік.

— Гравиметр на осі, — повідомив Кібернетик.

Лікар, висячи у кріслі між увігнутою стелею й викладеною пінопластом підлогою, дивився на задній екран.

— Стоять? — запитав Координатор, і всі глянули на нього — це слово не стосувалося ритуалу старту.

— Стоять, — відповів Лікар.

Ракета, зачеплена хвилею близького вибуху, здригнулася.

— Старт! — голосно скомандував Координатор.

Інженер з мертвим обличчям увімкнув привод.

Не було чути нічого, крім дуже слабких далеких вибухів, немовби вони відбувалися в іншому світі, який не має з ними нічого спільного. Повільно наростав тихий, пронизливий свист — усе, здавалося, розчинялося у ньому, розпливалося, м'яко погойдуючись; люди провалювалися в обійми нездоланної сили.

— Стоїмо на вогні, — доповів Інженер.

Це означало, що ракета відірвалася від ґрунту й викидає рівно стільки вогнених газів, скільки треба, щоб урівноважити власну вагу.

— Нормальна синергічна, — сказав Координатор.

— Виходимо за нормальну, — доповів Кібернетик, і всі нейлонові троси затремтіли, як струни.

Лапи амортизаторів висунулися з поршнів та повільно поповзли назад.

— Кисень! — інстинктивно крикнув Лікар, немовби раптом прокинувшись, і закусив еластичний мундштук.

Через дванадцять хвилин ракета вийшла за межі атмосфери. Не зменшуючи швидкості, вона по витках розмотуваної спіралі входила у зоряну чорноту. Сімсот сорок вогників індикаторів, контрольних ламп, приладових шкал безшумно пульсували в рубці. Люди відстебнули ремені й покидали карабіни на підлогу. Вони підходили до розподільних пультів, трохи недовірливо клали на них долоні, перевіряли, чи не гріються десь трубопроводи, чи не чути сичання замикань, підозріливо втягували в ніздрі повітря, чи немає в ньому запаху горілого, заглядали на екрани, зчитували покази астродезичних калькуляторів — усе було таке, як мало бути: повітря чисте, температура нормальна, розподільний щит працював, мовби ніколи й не обертався на купу уламків.

У навігаційній рубці над картами схилилися Інженер та Координатор.

Зоряні карти були більші, ніж стіл, на якому лежали; вони звисали на підлогу, не раз надривалися; давно вже мовилося про те, що в навігаційній потрібен більший стіл, бо всі топчуться по картах. Але стіл і досі був той самий.

— Бачив Едем? — запитав Інженер.

Координатор витріщив на нього очі:

— Тобто як?

— Зараз. Поглянь.

Координатор обернувся. На екрані, гасячи близькі зорі, палала величезна опалова крапля.

— Прекрасна планета, — сказав Інженер. — Ми тому й звернули з курсу, що вона така прекрасна. Хотіли тільки пролетіти над нею.

— Так, — підхопив Координатор. — Хотіли тільки пролетіти...

— Винятковий блиск. Інші планети не такі прозоро-чисті. Наша Земля, приміром, просто блакитна.

Вони все ще дивилися на екран.

— Залишилися там? — тихо запитав Координатор.

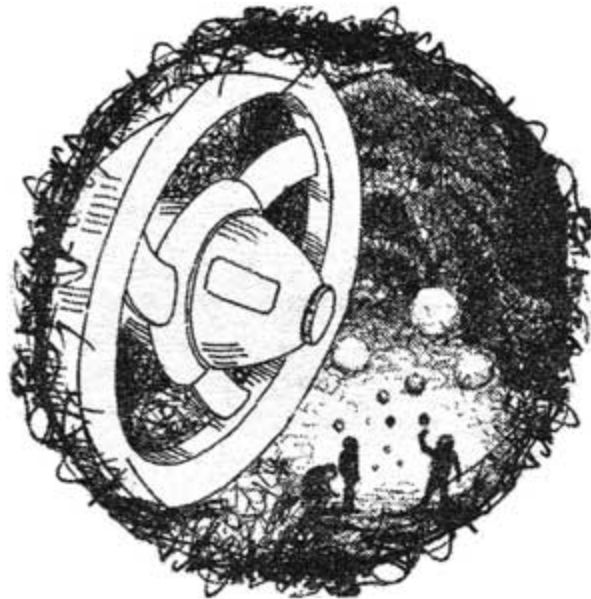
— Так. Він сам так захотів.

— Ти думаєш?

— Я певен. Він волів, щоб це зробили ми, а не вони... Це було все, що ми могли для нього зробити.

Якийсь час усі мовчали. Едем поступово даленів.

— Яка прекрасна планета, — сказав Координатор. — Але... знаєш... З теорії ймовірності випливає, що бувають іще прекрасніші.

"КНИГА ПОШТОЮ" А/С 529
м. Тернопіль, 46008
т. (0352) 287489, 511141
(067) 3501870, (066) 7271762
mail@bohdan-books.com

м. Київ, т/ф (044) 2968956, nk-bogdan@ukr.net
м. Тернопіль, т/ф (0352) 430046, 520607
office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com
www.bohdan-digital.com

Примітки

1

Вірю, тому що це абсурд (*лат.*).

2

Вірю, тому що це абсурд (*лат.*).